T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI

BANKACILIK SİSTEMİNDE REKABET VE İSTİKRAR İKİLEMİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Uğur Emek

Ankara-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI

BANKACILIK SİSTEMİNDE REKABET VE İSTİKRAR İKİLEMİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Uğur Emek

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Aykut Kibritçioğlu

Ankara-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI

BANKACILIK SİSTEMİNDE REKABET VE İSTİKRAR İKİLEMİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı :Prof. Dr. Aykut Kibritçioğlu

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. İrfan Civcir	.....
Prof. Dr. Güven Sak	.....
Prof. Dr. Aykut Kibritçioğlu	.....
Doç. Dr. Hakan Berument	.....
Doç. Dr. Hasan Şahin	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

İÇİNDEKİLER

Tablolar V

Grafikler VII

Kısaltmalar VIII

Giriş 1

I. Bankacılık Sisteminde Rekabet ve İstikrar Politikaları 6

I.1. Rekabet 7

I.1.1. Rekabet ve Refah 8

I.1.2. Rekabet Kısıtının Nedenleri 10

I.2. İstikrar(sızlık) 14

I.2.1. Piyasa Aksaklıkları 17

I.2.2.İstikrarsızlığın Nedenleri ve Yayılma Mekanizması 19

I.2.3.Mali İstikrarsızlığın Etkileri 21

I.2.4. Kamu Düzenlemeleri 22

I.2.5.Düzenleme Aksaklıkları 23

I.3. Bölümün Özet ve Sonuçları 25

II. Rekabet ve İstikrar İkilemi 27

II.1. Artan Rekabetin Piyasa Aksaklıklarını Artırarak İstikrarsızlığı Tetiklemesi 31

II.1.1. Piyasa Yapısı ve Likidite Riski 31

II.1.2. Piyasa Yapısı ve Aşırı Risk Üstlenimi 33

II.1.3. Rekabet ve İstikrar Arasında Olumsuz İlişki

Bulan Görgül Çalışmalar 38

II.2. Rekabetin Piyasa Aksaklıklarını Düzelterek İstikrara Yardımcı Olması 40

II.2.1. Yüksek Yoğunlaşma Oranları ve Mali İstikrarsızlık 40

II.2.2. Artan Rekabet ve Mali İstikrar 43

II.2.3. Rekabet ve İstikrar Arasında Olumlu İlişki Bulan Görgül Çalışmalar 45

II.3. Bölümün Özet ve Sonuçları 49

III. Türk Bankacılık Sisteminin Genel Özellikleri 53

III.1. Bankacılık Sisteminin Piyasa Yapısı 55

III.2. Bankacılık Sisteminde Kârlılık ve Verimlilik Gelişmeleri 60

III.3. Kırılganlık ve Krizler 64

III.4. Bölümün Özet ve Sonuçları 70

IV. Türk Bankacılık Sisteminde Rekabet ve İstikrar Analizi 73

IV.1. Rekabet Analizi 75

IV.1.1.Yapısal Yaklaşım 77

IV.1.2. Davranış (Rekabet) ve Performans İlişkisinin Doğrudan Ölçümlenmesi 83

IV.1.2.1 Panzar-Rosse Modeli 84

IV.1.2.2. Panzar-Rosse Modelini Uygulayan Görgül Çalışmalar 90

IV.1.3.Panzar-Rosse Modeli Çerçevesinde Türk Bankacılık Sektöründe Rekabet Analizi 96

IV.1.3.1. Görgül Model 97

IV.1.3.2.Veri Analizi 99

IV.1.3.3. Rekabet Analizi 103

IV.2. Etkinlik Gelişmeleri 113

IV.2.1. Veri Zarflama Yöntemi 115

IV.2.2. Veri Seçimi ve Görgül Model 117

IV.2.3. Veri Zarflama Yöntemine Göre Etkinlik Bulguları 120

IV.3. Rekabet (Etkilik)-İstikrar (Ödeme Gücü) İkileminin Analizi 127

IV.3.1. Görgül Model 129

IV.3.2. İkilemin Görgül Bulguları 131

IV.4. Bölümün Özet ve Sonuçları 135

Genel Değerlendirme ve Sonuç 138

Özet 154

Abstract 156

Kaynakça 158

TABLOLAR

Tablo: II.1. Rekabetin Banka Bilançosunun Aktif ve
Pasif Yapısı Üzerine Etkileri 50

Tablo: III.1. Bankacılık Sisteminin Gelişimi 57

Tablo: III.2. Bankacılık Sisteminde Grup Payları 59

Tablo: III.3. Ticaret Bankalarının Uzmanlaşma Seviyesi 61

Tablo: III.4. Ticaret Bankalarının Verimlilik ve Risk Göstergeleri 66

Tablo: III.5. Bankacılık Krizinin Maliyeti 69

Tablo:IV.1. Türk Bankacılık Sisteminde Yoğunlaşma Oranları 80

Tablo:IV.2. H-İstatistiğinin Değerleri 87

Tablo:IV.3. Panzar-Rosse Yöntemini Kullanarak Bankacılık Sektöründe
Rekabet Analizi Yapan Çalışmaların Özet Bulguları 93

Tablo:IV.4. Panzar-Rosse Analizinde Kullanılan Verilere
Ait Özet İstatistiki Bilgileri 102

Tablo:IV.5. Türk Bankacılık Sisteminde Rekabet Analizi:
Panzar-Rosse Modeli Bulguları 106

Tablo:IV.6. Uzun Dönem Denge Testi 111

Tablo:IV.7. Veri Zarflama Analizinde Kullanılan Verilerin
Özet İstatiski Bilgiler 119

Tablo:IV.8. Veri Zarflama Analizi Tahmin Sonuçları 121

Tablo:IV.9. İkilem Analizinde Örnekte Yer Alan Bankaların

Özet İstatistiki Bilgileri 130

Tablo:IV.10. Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Ödeme Gücü İlişkisinin Yönü ve Boyutu 133

Tablo:IV:11. Çalışmada Elde Edilen Analiz Bulgularının Özet Değerleri 137

GRAFİKLER

Grafik: IV.1. Üretim Kısıtı ve Etkinlik Dağılımı 117

Grafik:IV.2. Etkinlik Tahmini Sonuçları 121

Grafik: IV.3. Risk/Getiri Kısıtı, Etkinlik ve Ödeme Gücü 128

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

BDDK : Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

CBRT : Central Bank of Republic of Turkey

ECB : European Central Bank

EU : **E**uropean Union

DEA : Data Envelopment Analysis

DMU : Decison Making Units

DİBS : Devlet İş Borçlanma Senedi

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

HHI : Herfindahl-Hirschman Index

IMF : International Monetary Bank

KEP : Katılım Öncesi Ekonomik Program

KOBİ : Küçük ve Orta Ölçekli İşletme

OECD : Organization for Economic Cooperation and Development

TEK : Teknik Etkinlik Katsayısı

TBB : Türkiye Bankalar Birliği

TMSF : Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

SCP : Structure-Conduct-Performance

VZY : Veri Zarflama Yöntemi

GIRIŞ

Dünya'da ve Türkiye'de bankacılık sektöründe sürekli ve hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Bankalar risk çeşitlemesine gitmek adına yeni mali hizmetler sunmakta, sigortacılık şirketleri ve banka dışı mali kurumlar geleneksel olarak ticari bankaların faaliyet gösterdiği alanlara girmekte, bankaların yurtdışı faaliyetleri artmakta ve bankalar hızla yabancı ortaklarıyla birleşmektedir. Serbestleşme uygulamaları neticesinde bir taraftan bankalararası rekabet artarken diğer taraftan da piyasalarda rekabet endişesini artıracak boyutta banka birleşmeleri yaşanmaktadır. Bilgi teknolojilerinde ortaya çıkan yeniliklerin ve serbestleşme girişimlerinin tetiklediği bu gelişmeler bankacılık faaliyetlerinin ortamını da değiştirerek pek çok politika önceliğini gündeme getirmektedir. 1980 ve 1990'lı yıllarda gelişmiş ve gelişen çoğu ülkede yaşanan finansal krizler neticesinde, bankacılık sektöründe artan rekabetin seviyesi, hızla değişen piyasa yapısında istikrar sağlama araçları ve bankacılık sektöründe rekabet ve istikrar(sızlık) arasında ilişkinin boyutu gibi konular artan biçimde sorgulanmaya başlanmıştır.

Rekabet etkinliği ve tüketici refahını artırmak için gerekli olan iktisadi bir mekanizmadır. Ancak, bankalar eksik bilgi, dışsallıklar ve bulaşma etkisi gibi nedenlerle ortaya çıkan piyasa aksaklıklarına karşı dayanıksız olduklarından, sektördeki serbestleşme politikaları ve piyasalara yabancı banka girişinden kaynaklanan rekabet artışı piyasa aksaklıklarını tetikleyerek mali istikrarsızlığa neden olmaktadır. Finansal serbestleşme, teknolojik değişim ve giderek artan uluslararasılaşma bankacılık sektöründe rekabet baskısının artmasına neden olmakta

ve bankaları faaliyetlerini konsolide etmek ve yeni hizmetler geliştirmek yönünde zorlamaktadır. Artan rekabet baskısı, bilginin kaçınılmaz olarak asimetrik paylaşıldığı bankacılık sisteminde ahlaki tehlike ve ters seçim problemlerini ağırlaştırmakta ve bankaların risk üstlenme yönündeki müşevviklerini artırmaktadır. Artan risk üstlenimi neticesinde de bankaların mali yapısı olumsuz etkilenmekte ve çoğu zamanda bankalar sistemik krizi tetikleyecek ölçüde ödeme güçlüğü içerisine girmektedir. Sistemik mali krizlerin kapsamı ve maliyetlerini inceleyen Caprio ve Klingebiel (2003) banka sermayelerinin tamamının veya önemli bir kısmının kaybolmasına neden olacak şekilde 1980'li yıllardan itibaren 93 ülkede 117 sistemik finansal krizin yaşandığını bildirmektedir. Krizlerin dar anlamda yeniden yapılandırma maliyeti nedeniyle kamu kaynakları, geniş anlamda da neden oldukları üretim kaybı nedeniyle sosyal refah üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Bu çerçevede, "etkinliği (rekabeti) geliştirmek" ve "istikrarı korumak" arasında bir ikilem, tercih ve öncelik (trade-off)[1] sorunu ortaya çıkmaktadır. Rekabet ve istikrar arasındaki optimal dengenin sağlanabilmesi için bunların nerede, ne zaman ve nasıl bir araya geldiklerinin incelenip, bunların yarattığı soru ve sorunların incelenmesi ve cevaplarının aranması gerekmektedir. Bankacılık sektöründe rekabeti korumayı ve istikrarı sürdürmeyi amaçlayan düzenlemeler arasında bir tercih yapmak gerekli midir? Mali istikrar ve rekabet arasındaki sınırlar nerede başlayıp nerede bitecektir? Bu sınırları tayin edecek kamu düzenlemelerinin/müdahalelerinin rasyoneli ne olacaktır?

[1] Türkçe tam anlamıyla karşılığı olmayan trade-off teriminin karşılığında çalışmada yerine göre "öncelik," "tercih" veya "ikilem" terimleri kullanılmaktadır.

Literatürde, son dönemlerde, yukarıda açıklanan tercihe (ikileme) ilişkin çalışmalar artsa da, konunun ayrıntılı olarak anlaşılması için daha fazla kuramsal ve görgül çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin, Allen ve Gale (2000: 268) bankacılık sektöründe rekabet ve istikrar arasındaki ilişkinin yeterince çalışılmadığını belirtmektedir. Yazarlar, bir taraftan rekabet konusunda pek çok modelin geliştirildiğini diğer taraftan da bankacılık krizleri konusunda hayli gelişmiş bir literatürün bulunduğunu, ancak rekabetin istikrar üzerindeki etkisi konusunda çok az çalışma yapıldığını ileri sürmektedir.

Rekabet ve istikrar ilişkisi konusunda bir literatür incelemesi yapan Carletti ve Hartmann, (2002) bankacılık sektöründe rekabetin istikrarsızlığı artırdığı yönündeki tezlerin tamamen geçerli olmadığını belirtmektedir. Çünkü, piyasa yapısındaki (veya rekabet seviyesindeki) değişmelerin mali istikrar üzerindeki etkisi; önemli ölçüde incelenen ülkeye, bölgeye ve zamana bağlıdır. Ülkelerin gayri resmi kurumsal yapısındaki (din, ahlak, kültür tarih vb.) farklılıklar, resmi kurumsal (yasama, yargı ve yürütme organları) yapıyı ve kuralları da farklı düzeylerde etkilemektedir. Diğer bir deyişle, bankacılık sektöründeki rekabet ve istikrar ikilemi gibi önemli bir konuda bütün ülkelere uyan tek bir modelden bahsetmek mümkün değildir (one does not fit all). Bu nedenle de piyasaları düzenleyen rekabet ve gözetim/denetim politikalarının göreli önceliğinin ülke özelinde iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için ise bankacılık piyasasında rekabetin mali istikrarı nasıl etkileyeceği gibi anlaşılması güç bir konuda daha fazla çalışma yapılmalıdır.

Bu çerçevede, Türkiye'deki bankacılık sektörünün piyasa yapısı, rekabet, etkinlik ve mali istikrar arasındaki ilişkilerin de ayrıntılı olarak incelenip, kamu politikalarına arka plan oluşturulması gerekmektedir. Türkiye'de mali kurumların toplam aktiflerinin yaklaşık % 90'ı bankacılık sistemine aittir. İktisadi faaliyetlere tahsis edilen kredilerin büyük bir kısmını sağlayan bankacılık sektöründe etkinliğin (rekabetin) istikrar içerisinde artırılması gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi mali krizlerin kamu kaynakları ve toplam refah üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır ve bu nedenle de mali istikrarın korunması gerekmektedir. Diğer taraftan, artan rekabet neticesinde elde edilen etkinlik artışından sağlanacak kazancın yüksek mevduat ve düşük kredi faizi şeklinde banka müşterilerine yansıtılması da iktisadi büyümeye olumlu bir etkide bulunacaktır. Sonuç olarak sistemde rekabeti ve mali istikrar koruyacak politikaların optimal bir bileşeninin sağlanması gerekmektedir. Bu çerçevede, bu tez çalışmasında Türk bankacılık sektöründeki "rekabet-etkinlik artışı ve istikrar arayışı" arasındaki öncelikler ayrıntılı olarak analiz edilecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde bankacılık sektörünün genel yapısı çerçevesinde sırasıyla bankacılık sektöründeki rekabet ve istikrar politikaları ele alınacaktır. İkinci bölümde rekabet ve istikrar(sızlığ)ın karşılaştıkları alanları açıklamak amacıyla rekabetin piyasa aksaklıklarını artırarak (azaltarak) mali istikrarı tehdit edeceğini (olumlu etkileyeceğini) ileri süren kuramsal ve görgül çalışmalar incelenecektir. Üçüncü bölümde ise kısaca Türk bankacılık sisteminin yapısal özellikleri, bankacılık sisteminde kârlılık, verimlilik ve kırılganlık gelişmeleri ile finansal krizler incelenecektir.

Dördüncü bölümde, Türk bankacılık sistemindeki rekabet-istikrar ikilemi görgül olarak ayrıntılı bir biçimde ve farklı açılardan analiz edilecektir. İkilemin analizinde öncelikle, 1990-2003 dönemi itibariyle "yapısal tekniklerle" (yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman Endeksi) aktif, kredi ve mevduat piyasalarındaki rekabet gelişmeleri incelenecektir. Rekabet seviyesi göstergesi olan yoğunlaşma oranları piyasa yapısı ile performans ilişkisi konusunda bilgi sağlamaktadır. Oysa performansı, piyasa yapısından çok firma davranışları belirlemektedir. Bu nedenle, bankacılık sektöründe rekabet analizi, piyasa yapısı ile performans ilişkisini ölçen yapısal tekniklerin yanısıra, davranış ile performans ilişkisini banka düzeyinde doğrudan ölçen "yapısal olmayan" teknikler de (Panzar-Rosse testi) kullanılacaktır. Rekabetten beklenen etkinlik kazanımı konusundaki gelişmeler ise yine 1990-2003 dönemini kapsayacak şekilde ve banka düzeyinde parametrik olmayan "Veri Zarflama Yöntemi" aracılığı ile incelenecektir. Bölümün sonunda ise 1990-2003 döneminde ve alt dönemler itibariyle rekabet ve istikrar ilişkisinin yönü ve boyutu incelenecektir. Tezin son bölümde genel derlendirmelere yer verilecektir. Türk bankacılık sektöründeki rekabet ve istikrar arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi hedefleyen bu çalışmanın gelecek dönemler için hem Türk bankacılık sektörü ile ilgili kamu politikaları oluşturulmasına yardımcı olabileceği hem de diğer taraftan da benzer özellikteki gelişen ülkeler için bir örnek analiz modeli işlevi görebileceği umut edilmektedir.

I. BANKACILIK SİSTEMİNDE REKABET VE İSTİKRAR POLİTİKALARI

Mali sistemin temel işlevi fonları tasarruf sahiplerinden yatırımcılara, yatırımcılardan da getirisi ile beraber tasarruf sahiplerine aktarılmasına aracılık etmektir. Mali sistem, varlıkların tasarruf sahipleri ve yatırımcılar arasında dönüşümüne aracılık ederek likidite sağlamakta, tasarruf sahiplerinin alternatif varlıklara yatırım yapmasına imkan sağlayarak riski paylaştırmakta ve bilgi üretmektedir. Kurumsal bazda, mali sistemde bu işlevleri gerçekleştiren iki tür piyasa bulunmaktadır. Bunlar, tasarruf sahiplerini ve yatırımcıları doğrudan bir araya getiren *sermaye piyasaları* (capital markets) ile dolaylı olarak bir araya getiren *mali aracılık* (financial intermediation) hizmetleridir. Mali aracılık hizmetlerini gerçekleştiren kurumlar ise bankalardır.

Banka, tasarruf sahiplerinden topladığı mevduatı, yatırımcılara kredi olarak tahsis eden bir kurumdur. Bu tür mali aracılık hizmetleri bankaların işleyişini diğer firmalardan önemli ölçüde ayırarak, farklı ve özel kılmaktadır. Bankalar mali aracılık işlevini yerine getirirken, ödemeler sistemine erişim sağlanmasına, varlıkların küçük tasarruf sahiplerinden büyük yatırımcılara belirli vadede ve minimum risklilik düzeyinde dönüşümüne, bu süreçte riskin yönetimine ve sonuçta da bilginin üretilmesine ve borçluların gözetimine yardımcı olmaktadır. (Fama, 1980; Fry, 1995: 293-296; Heffernan, 1996:15-30; Bhattcharya ve diğerleri 1998; Freixas and Rochet, 1998:1-8; Goodhart ve diğerleri: 10-12; Bossone, 2000).

Bankalar, bu işlevleri yerine getirirken yeni banka parası yaratabilmekte ve dönüşümüne aracılık ettikleri fonların sorumluluğu, gözetimi ve risklerini taşımaktadır. Bu özellikler de, reel sektör firmaları ve diğer mali kurumlar ile karşılaştırıldığında bankaları farklı kılmaktadır. Banka sözleşmelerinin doğası gereği, koordinasyon aksaklıkları, ahlaki tehlike ve ters seçim nedeniyle ortaya çıkabilecek likidite sıkıntısı, bulaşma etkisiyle (örneğin bankalararası para piyasasında) diğer bankaların mali yapısını olumsuz yönde ve kolayca etkilemektedir. Bu nedenle değişik ülkelerde bankaların bizatihi kendilerinin gözetim ve denetimi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

I.1. Rekabet

Rekabet iktisat teorisinin merkezinde yer almasına rağmen, anlamı işleyişi ve iktisadi büyümeye olan katkısı konusunda akademisyenler, karar alıcılar, bürokratlar ve iş adamları arasında önemli ölçüde görüş farklılıkları bulunmaktadır. Stigler'in (1987) tanımı çerçevesinde "rekabet iki veya daha fazla tarafın, herkesin aynı anda elde etmesi mümkün olmadığı bir şeyi elde etmek için uğraşmasından kaynaklanan yarıştır". Bu genel tanım çerçevesinde rekabet, yarışma biçiminin (ticaret, ihale vs.), araçlarının (fiyat, reklam, Ar-Ge vs.), amaçlarının (kâr, promosyon, ödül, ayakta kalmak vs.) her türlüsünü içermektedir (Vickers, 1995).

Cayseele ve Bergh (2000) tam rekabetçi bir piyasa yapısına ulaşmak için gereken koşulları beş başlık altında toplamaktadır: a)rakipler birbirlerinden bağımsız ve yardımlaşmasız davranmalıdır; b)piyasalarda yeterince mevcut ve potansiyel rakip bulunmalıdır; c)iktisadi karar alıcılar piyasadaki fırsatlar konusunda tam bilgiye

sahip olmalıdır; d) iktisadi aktörler bu bilgileri kullanarak özgürce hareket edebilmelidir; e) kaynakların, sahiplerinin iradesi yönünde ve herhangi bir engel olmaksızın transfer edilmesi için yeterli zaman bulunmalıdır.

Bu ön koşulların mevcut olduğu tam rekabet piyasalarında arz ve talep çok sayıda iktisadi aktör tarafından gerçekleştirilmeli, piyasalara giriş-çıkış serbestisi bulunmalı, işlem konusu nesne türdeş olmalı ve araştırma ve işlem maliyetleri sıfır olmalıdır.

I.1.1. Rekabet ve Refah

Endüstriyel iktisat (industrial economics) literatüründe, rekabet diğer sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de refahı artırmak için gerekli bir mekanizma olarak kabul edilmektedir (Frexias ve Rochet, 1998: 51). Bu çerçevede, benimsenen temel paradigma *yapı-davranış-performans* (structure-conduct-performance kısaca SCP) yaklaşımıdır. Mason (1939) ve Bain (1956) tarafından geliştirilen SCP paradigmasına göre piyasanın yapısı (yoğunlaşma düzeyi) piyasa aktörlerinin davranışını (fiyat politikası, reklam vb.) açıklamakta veya belirlemekte ve piyasaların performansı da (etkinlik, yenilik, vb.) bu davranışlar tarafından belirlenmektedir (Viscusi ve diğerleri, 1998; Brennan, 2000; Cayseele ve Bergh, 2000). Yoğunlaşma oranının yüksek olduğu piyasalarda rekabet düzeyi daha düşük olmakta ve dolayısıyla piyasalarda *Pareto* etkinliği gerçekleşmemektedir.[1] Bilindiği

[1] Çalışmada yüksek (düşük) yoğunlaşma kavramı firma sayısının az (çok) ve rekabet seviyesinin düşük (yüksek) olduğunun göstergesi olarak kullanılmaktadır. Ancak, Vickers (1995) pazara yeni giren firmaların maliyet yapılarının simetrik olması durumunda, fiyatları düşürerek tüketiciye fayda sağlasa da, artan rekabetin mevcut firmalardan iş çalma etkisi yaratarak (business stealing effcet) tahsisat etkinliğini bozacağını belirtmektedir. Diğer bir deyişle rekabeti artırmak amacıyla firma

gibi *Pareto* etkinliğinin sağlandığı bir ekonomide, kaynaklar öylesine tahsis edilir, en az bir başka bireyi kötüleştirmeden herhangi bir iktisadi aktörü daha iyi duruma getirmek mümkün değildir.

Geleneksel SCP paradigması, piyasa yoğunlaşma oranı yüksekliğinin sektördeki büyük firmalar arasında *anlaşma* (collusion) yapmayı koylaştırarak teşvik edeceğini ve sonuçta da fiyatların rekabetçi olmayan seviyelere yükseleceğini ileri sürmektedir. SCP modeli neoklasik iktisadın tam rekabet varsayımının dışında, firmaların kalıcı bir biçimde aşırı kâr elde etmelerinin nedenini açıklamaya çalışmaktadır. Model çerçevesinde bu aşırı kârların *piyasa gücü* (market power) nedeniyle elde edildiği açıklanmaktadır. [2] Piyasalarda daha az sayıda firma/banka olduğunda, açık veya zımni anlaşma yapmak daha kolay (daha az maliyetli) olacaktır. Firmaların/bankaların piyasa paylarının (sektörün yoğunlaşma oranı) hacmi ve piyasaya giriş engelleri de piyasa gücünün seviyesini belirlemektedir.

Piyasalarda monopolistik güce sahip olmaları durumunda firmalar mal ve hizmetleri optimal seviyesinin altında üreterek yapay kıtlık yaratıp, fiyatları artırabilecektir. Bununla beraber, rekabet baskısı altında faaliyet gösteren firmalarla karşılaştırıldığında monopolistik kârlar elde eden firmaların yenilik yapma

---

sayısının sürekli artması etkinliği artırmayacak, aksine piyasalarda ölçek tasarruflarının tamamen tüketilmediği durumlarda düşürecektir.

[2] SCP'nin önermelerine karşılık, Stigler (1964), Demzsetz (1973) ve Peltzman (1977)'ın geliştirdiği *etkin-yapı* (efficient-structure kısaca ES) paradigması ise yüksek piyasa paylarının/yoğunlaşmalarının firmaların birbirlerine karşı olan etkinlik üstünlüğünün sonucunda ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre yoğunlaşma oranları firmaların çalışmalarındaki etkinlik farklılıklarına göre belirlendiğinden, mevcut piyasa yapısına yönelik kamu müdahaleleri, toplam refahın azalmasına neden olabilecektir (Cayselee ve Bergh, 2000; Carletti ve diğerleri, 2002a).

müşevvikleri de olmayacaktır. Monopolistik güce sahip bulunan firmalar sadece sahip oldukları mevcut teknoloji ve organizasyon yapılarının sunduğu kapasite çerçevesinde üretim yapacaktır. Diğer taraftan, monopolistik güç nedeniyle tahsisat etkinliğinin bir piyasada bozulması, diğer piyasalardaki tahsisat etkinliğini de olumsuz yönde etkileyecektir. Sermayenin verimli alanlara aktarılmaması, sermaye birikimini ve dolayısıyla teknolojik gelişme ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir. SCP paradigması çerçevesinde, bankacılık sektöründe monopolistik güce sahip olan bankalar daha yüksek faizle daha az kredi tahsis edecek ve mevduata da daha düşük faiz teklif edecektir. Oysa, Besanko ve Thakor (1992)'un da belirttiği gibi artan rekabet ile birlikte denge kredi faizlerinin düşmesi ve mevduat faizlerinin artması durumunda; mali aracılık maliyetlerinin ve şirketler kesiminin sermaye maliyetinin düşmesine bağlı olarak, daha çok rekabetin yaşandığı bankacılık sistemleri daha büyük büyüme hızlarına öncülük edecektir.

I.1.2. Rekabet Kısıtının Nedenleri

Bankacılık sektöründe rekabet kısıtı yaratan başlıca unsurlar pazara giriş engelleri[3], kartel anlaşmaları (collusion)[4] ve son yıllarda artma eğilimine giren birleşme/devralmalardır.[5] Group of Ten (2001: 265-266) en az üç pazara giriş engeli nedeniyle bankacılık sektöründe yarışılabilir piyasalar önermesinin başarısız olduğunu belirtmektedir. Öncelikle, kamu düzenlemelerinin (örneğin, mevduat

[3] Örneğin bak. Vives, (1998); Canoy ve diğerleri, (2001); Claessens ve Klingebiel, (2001); Group of Ten, (2001).

[4] Örneğin bak. Pilloff (1999).

[5] Örneğin bak. Canoy ve diğerleri (2001).

sigortası, son kredi mercii ve batmak için çok büyük ilkesi gibi kamu güvenlik ağları ile banka lisansı elde etmek için getirilen sınırlamalar) kendileri bankacılık sektöründe pazara giriş engelleri yaratabilmektedir. İkinci olarak bankacılık sektöründe faaliyet göstermek, önemli miktarda *batık maliyet* (sunk cost) gerektirmektedir. Bu batık maliyetler, en azından kısa dönemde, pazara giriş baskısı önünde engel oluşturmaktadır.

Örneğin, ölçek ve kapsam tasarrufları ile şube ağı gerekliliği gibi etkenler, ekonomik açıdan yeterli büyüklüğe sahip olmayan bankalar için pazara giriş engeli yaratabilmektedir. Bunun yanısıra, üretim teknolojisi ve üretim faktörleri farklılıkları ile altyapıya erişim eşitsizliği gibi unsurlar, avantajlı firmaların piyasa gücünün artmasına yardımcı olacaktır.[6] Sektörde pazara giriş engeli yaratan üçüncü unsur ise sektörün nispeten esnek olmayan talep yapısıdır.

Diğer yandan, ilişkili oligopol teorisine göre, *çoklu piyasa ilişkilerinin* (multimarket contact) beklenen etkisi piyasalarda rekabetin azalması yönündedir. Rekabetçi piyasalar ile karşılaştırıldığında, firmalar arasında tesis edilen *rekabet bozucu anlaşmalar* (collusion) sunulan mal ve hizmetin fiyatının artmasına ve miktarının azalmasına yol açmaktadır. Ancak, komplocuların bireysel kârlarını artırmak amacıyla birbirlerini aldatma yönünde müşevviklerinin bulunması

[6] Canoy ve Weigand (2002) piyasalarda rekabetin artmasına yardımcı olması beklenen *e-bankacılığın* (e-banking) yükselişte olmasına rağmen, fiziki varlık ve şube ağının halâ önemli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, banka müşterileri e-bankacılığı bankanın şöhretine (kredibilitesine) göre kabul etmektedir. İyi niyet ve güvenin yaratılması için yapılan reklam ve müşteri ağı yaratma gibi yatırım harcamalarının kendisi bizzat batık maliyettir.

durumunda ise rekabet karşıtı anlaşmanın uygulanması ihtimali düşecektir. Oligopolistlerin farklı piyasalarda birbirlerine rakip olmaları durumunda, rekabet karşıtı anlaşmayı uygulamak daha kolay olacaktır. Çünkü, bir piyasada saldırgan bir biçimde rekabet eden firma, rakiplerinin diğer piyasalarda kendisine karşılık vereceğini göz önünde bulundurmak zorundadır. Diğer bir deyişle, rakip firmaların anlaşmayı bozan firmaya farklı piyasalarda karşılık verme veya cezalandırma gücü, ilgili piyasalarda rekabet etme müşevviklerini olumsuz etkileyecek yönde ve paralel davranışı teşvik edecektir (Bernheim ve Whinston, 1990).

Mali piyasalarda son zamanlarda gözlemlenen sektörler arası ve uluslararası birleşme, devralma ve genişleme eğilimleri, az sayıda büyük oyuncu arasındaki piyasa ilişkilerini artırmakta ve aralarındaki rekabetin gevşeyeceği endişelerini büyütmektedir. Bunun da ötesinde, yatay veya dikey olarak entegre olan firmaların sahip olduğu maliyet avantajı, entegre olmamış veya daha az entegre olmuş firmaların piyasaya girişlerini engelleyecektir.

Son olarak, 1990'lı yıllarda gelişen ve gelişmiş ülkelerde mali piyasalarda yaşanan birleşme ve devralmalar rekabet kısıtı yaratan diğer bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (OECD, 2000). Yatay birleşmenin doğal sonucu piyasadaki yarışmacı sayısının azalmasıdır. Bu nedenle rakiplerin saldırgan piyasa stratejilerini bertaraf etmenin en garanti yöntemi birleşme veya devralma yoluyla onları piyasadan çıkarmaktır. Birleşme ve devralma sonrası maliyet yapısı değişmese bile, monopolistik güç nedeniyle net faiz marjının artmasına bağlı olarak banka kârları da artacaktır. Buna karşılık, birleşme ve devralma faaliyetinden sonra ölçek tasarrufları

nedeniyle elde edebilecek etkinlik kazanımları, monopolistik gücün olumsuz etkisini dengeleyebilecektir. Ayrıca, pazarın farklı alt bölümlerinde uzmanlaşmış bankaların birleşmesi ile elde edilen kapsam tasarrufları ve yaratılan sinerji, bankanın toplam etkinliğini de artırabilecektir. Son olarak, yeni coğrafi ve ürün piyasalarına girmeye olanak sağlayan bir birleşme riskin çeşitlemesini artıracaktır. Ancak, birleşme ve devralma sonucunda elde edilen etkinlik kazanımlarının düşük fiyatlar aracılığı ile tüketicilere aktarılması ise piyasalardaki rekabet koşullarının etkililiğine bağlı olacaktır (Canoy ve diğerleri 2001: 25).[7]

I.1.3. Rekabet Hukuku ve Politikaları

Bankaların ve bankacılık sektörünün sistemik krizlere karşı zayıf olduğu varsayımı ve mevduat sahiplerinin de korunması kaygısıyla bankacılık sektöründe rekabet politikaları diğer sektörlerde olduğu gibi uygulanmamaktadır. ABD'de rekabeti koruyan kanunların[8] yüz yıldan fazla geçmişi bulunmasına karşın, diğer sektörlerde olduğu gibi banka birleşme ve devralmalarında rekabet incelemesine ancak 1963 yılında başlanmıştır (Gilbert ve Zaretsky, 2003). Benzer şekilde, AB'de de bankalar, temel rekabet kurallarına uymak zorundadır (Miert, 1998). Ancak istikrar kaygısı nedeniyle bazı ülkelerde genel rekabet kuralları bankacılık sektöründe tam olarak uygulanmamaktadır. Örneğin, İtalya'da bankacılık sektöründe genel rekabet düzenlemelerinin uygulama yetkisi rekabet kurumu yerine merkez

[7] Carletti ve diğerleri (2002a ve 2002b) çalışmalarında birleşme ve devralmaların bankacılık sektöründe istikrarsızlığı artırdığını ileri sürmektedir.

[8] *Sherman Antitrust Act 1890*, *Clayton Act* 1914 yılında yürürlüğe girmiştir.

bankasına verilmiştir. Fransa'da ise bankaların birleşme ve devralma faaliyetleri genel rekabet kanunu uygulamasından muaftır (OECD, 200: 35).

Kaynağı AB rekabet düzenlemeleri olan Türk rekabet kanunu[9] diğer sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründeki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hâkim olan teşebbüslerin bu hâkimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemeyi amaçlamaktadır. Ancak, birleşecek bankaların toplam aktiflerinin sektör içindeki paylarının %20'yi geçmemesi durumunda, birleşme faaliyeti genel rekabet düzenlemelerinden muaftır.

I.2. İstikrar(sızlık)

Bankacılık sektöründe artan rekabet tüketici refahında iyileşme sağlayabilecektir. Ancak, artan rekabet, ekonominin genel işleyişi için hayati öneme sahip olan mali istikrarı tehdit eden bir unsur da olabilecektir. Küçük bankaların riskli davranış müşevvikleri daha büyüktür. Ayrıca, çok sayıda küçük bankanın bulunduğu piyasalarda koordinasyon ve gözetim problemleri de büyük olacaktır. Oysa, büyük bankalar riski alternatif alanlara dağıtma kapasitesine daha fazla sahip olduklarından dış şoklara karşı kendilerini daha kolay koruyabilmektedir. Bu çerçevede, Allen ve Gale (2001: 268) bankaların sayısı, büyüklüğü ve mali sistemin istikrarı arasında ilişki bulunduğu sürece rekabet ve istikrar arasında da bir ikilem olacağını belirtmektedir.

[9] 4054 sayılı *Rekabetin Korunması Hakkında Kanun.*

Mali istikrarın tanımı ve kapsamını inceleyen çalışmalarda *istikrarsızlık*[10] (instability), *sistemik risk*[11] (systemik risk), *kriz*[12] (crisis) kavramları çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Sistemik mali risk ekonomik değer veya güven kaybını tetikleyen ve buna bağlı olarak mali sistemde reel ekonomide olumsuz etkilerde bulunacak kadar kayıplara yol açan bir durumdur. Sistemik risk aniden ve beklenmedik bir biçimde ortaya çıkmakta veya kriz önleyici gerekli tedbirlerin zamanında uygulanmaması nedeniyle krizin ortaya çıkma olasılığı giderek artmaktadır.

Bu tanımın altında birbiriyle ilişkili iki varsayım yatmaktadır. Birincisi, mali sistemdeki bozulma ile beraber ortaya çıkan negatif dışsallıklar nedeniyle, ekonomik şoklar sistemik hale gelmektedir. Negatif dışsallıkların bulunmadığı durumlarda kamu müdahalelerine ihtiyaç da bulunmamaktadır. Sistemik risk, güven veya değer kaybının şokun ortaya çıktığı orijinal konumdan daha ötelere yayılmasıyla bulaşma etkisi yaratmaktadır. Böyle bir durumda mali piyasalarda bir kurumun likidite sıkıntısı yaşaması[13], diğer kurumları da olumsuz etkileyerek sistemik bir krize neden olabilmektedir. İkincisi, kriz önleyici tedbirlerin alınmadığı durumlarda, sistemik mali krizin üretim ve istihdam seviyelerinde düşüş gibi istenilmeyen reel etkilerinin

[10] Örneğin, Crockett (1997), Mishkin (1997), Mayer (1999), Demirgüç-Kunt ve Detragiache (2000), Hoggarth ve diğerleri (2001) ve Lai (2002).

[11] Örneğin, Bandt ve Hartmann (2000) ve Group of Ten (2001).

[12] Örneğin, Demirgüç-Kunt ve Detragiache (1998a), Mishkin, (2001a), Allen ve Gale (2001) ve Caprio ve Klingebiel (2003).

[13] Bir bankadan çekilen mevduat bankanın nakit değerlerinden fazla ise banka likidite sıkıntısına girmiştir. Bankanın toplam aktiflerinin tasfiye değeri mevduat hacminden düşük ise banka hem likidite hem de ödeme güçlüğü içindedir. Bankanın ödeme gücü kabiliyetini sermaye/aktif oranı, likiditesini ise nakit değerler/mevduat oranı göstermektedir.

bulunması gerekmektedir. Bu tanım çerçevesinde reel ekonomik faaliyetler üzerinde olumsuz etkisi olmayan şoklar sistemik kriz olarak kabul edilmemektedir. Sistemik kriz ortaya çıktığında, ödemeler sistemindeki bozulma nedeniyle ödeme gücü olan fakat likidite sıkıntısı içerisinde bulunan bankalar batabilecektir. Kredi akışındaki bozulma nedeniyle reel sektördeki karlı projelere fon tahsis edilmeyecektir. Mevduata olan hücum nedeniyle para arzında veya mali sistemin likiditesinde ortaya çıkan genel bir düşüş sonucunda varlıkların fiyatları da düşecektir. Net refahın düşmesi ve belirsizliğin artması da ekonomik faaliyetleri olumsuz etkileyecektir (Group of Ten: 126-127).

Sistemik krizlerin ekonomik faaliyetler ve net sosyal refah üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle, mali istikrar *kamusal bir maldır* (public good). Kamusal malın müşterileri (iktisadi aktörler) diğer müşterileri mali istikrardan faydalanma konusunda *dışlayamaz* (non-exclusion). Bu çerçevede, kamu otoritelerinin kamu malı olan mali istikrarın uygun miktarda arz edilmesini temin etmesi gerekmektedir. Bunun temini için de kamu müdahaleleri ile mali sistemin istikrarlı bir şekilde işleyişinin güvence altına alınması gerekmektedir (Crockett, 1997). Garcia (2000) 1990'larda, finansal krizlerin bir ülkeden diğerine sıkça ve hızla yayılması nedeniyle, mali istikrarın uluslararası ilgi odağı olduğunu ve *küresel kamu malı* (global public good) olarak nitelendirildiğini belirtmektedir.

I.2.1. Piyasa Aksaklıkları

İkinci bölümde de belirtildiği gibi piyasalarda tam rekabetin sağlanmasının koşullarından bir tanesi de iktisadi karar alıcıların piyasadaki fırsatlar konusundaki

bilgiye tam sahip olmasıdır. Piyasalarda bilginin eksik paylaşıldığı, aksak rekabetli ekonomilerde Pareto etkinliği sağlanamayacak (Greenwald ve Stiglitz, 1986) ve tahsisat ile üretim etkinliğinin sağlanabilmesi için de için mali piyasalarda devletin aktif bir biçimde düzenleme ve gözetim faaliyeti sürdürmesi gerekecektir (Stiglitz, 1994; Goodhart ve diğerleri, 1998; Llewellyn, 1999). Bilgi kamu malı olması özelliği nedeniyle diğer ürünlerden farklılık göstermektedir. Rekabetçi piyasalar bilgi dahil bütün kamu mallarının arzını yeterince sağlamamaktadır. Getirisini sadece bilgi sahibinin kendisine tahsis etmenin güçlükleri nedeniyle, bilginin elde edilmesi konusunda dışsallıklar ortaya çıkmaktadır. Bir kişinin elde ettiği bilgiden diğerleri de kolaylıkla istifade edebilmektedir.

Oysa, endüstriyel iktisadın piyasaların enformasyonel etkinliği paradigması, piyasalardaki fiyat mekanizmasının gerekli bilgiyi iktisadi ajanlara tam ve eşit olarak aktardığı iddiasına dayanmaktadır. Bu görüşe göre, iktisadi aktörlerin ihtiyaç duydukları bilgi piyasalarda hazır ve ulaşılabilir olduğundan, bu aktörler bilgi toplamak için ilave bir maliyete katlanmayacaktır. Bu çerçevede, bütün iktisadi aktörler piyasaların geleceği hakkında homojen bir beklentiye sahip olacaktır.

Bilginin piyasalarda aynı anda dağıtılması durumunda bilgi üretimi ve üretilen bilgiyi elde etmenin bir getirisinin olmaması gerekmektedir. Bilgi piyasalardaki denge fiyatı aracılığıyla hazır ve maliyetsiz bir şekilde dağıtılıyorsa, hiçbir iktisadi aktör bilgi elde etme müşevvikine sahip olmayacaktır. İktisadi aktörlerin bilgi arayışına girmemesi durumunda, kimse özel bilgiye sahip olmayacağından, fiyat mekanizması piyasalardaki gerekli bilgiyi tam olarak

sağlayamayacaktır. Çünkü, fiyat mekanizması, özel bilgileri ayrıntılandırarak sunmak yerine elde edilebilir bütün bilgiyi toplulaştırılmış olarak aktardığından, piyasalarda *gürültülü sinyaller* (noisy signal) dağıtmaktadır. Fiyat mekanizması karmaşık (gürültülü) sinyal verdiğinden, iktisadi aktörler fiyatlar içerisinde toplulaştırılmış olan bilginin detaylarını bilemeyecektir. Bu nedenle bilgi toplama yönünde müşevvik bulunması durumunda enformasyonel etkinlik tamamen sağlanamayacak ve bütün bilgiler bilenlerden bilmeyenlere aktarılamayacaktır (Grossman ve Stiglitz, 1980).

Sonuçta, mali piyasalar geleneksel mal ve hizmet piyasalarından, asli görevi olan bilgi toplamak ve işlemek işlevlerinin yanısıra piyasa aksaklıklarına açık olmaları nedeniyle farklılık göstermektedir[14]. Llewellyn (1999), eksik bilgi, *asil/vekil* (principal agent) problemi, ürünlerin ve sözleşmelerin tam olarak tanımlanamaması, müşterilerin mali kurumların güvenlik ve sağlığını tam olarak bilememesi ve ürünlerin gerçek fiyat ve kalitesinin tam olarak belirlenememesi gibi nedenlerle mali piyasalarda kamu müdahalelerini rasyonel kılan aksaklıkların mevcut olduğunu belirtmektedir.

I.2.2.İstikrarsızlığın Nedenleri ve Yayılma Mekanizmaları

Mali istikrarsızlığın *şoklar* (shocks), *yayılma* (propagation) ve *etkiden* (impact) oluşan üç unsuru bulunmaktadır.[15] Şoklar *tekil* (idiosyncratic) olabileceği

[14] Bak. Stiglitz, (1994); Mishkin, (1997); Llewellyn, (1999); Canoy ve diğerleri, (2001).

[15] Bak. Miskin, (1997); Mayer, (1999), Bandt ve Hartmann, (2000); Canoy ve diğerleri, (2001:37-38); Lai, (2002).

gibi *sistemik* de olabilmektedir. Tekil şoklar sadece bir mali kurumun mali yapısını veya sadece bir varlığın fiyatını etkilemektedir. Sistemik şoklar ise bir çok mali kurumun yapısını ve/veya bir çok varlığın fiyatını etkilemektedir. Tekil şoklar hem sigortalanabilir hem de yatırımcılar *mali çeşitlendirmeye* (diversification) giderek kendisini bu tür şoklardan koruyabilir. Oysa, sistemik şoklara karşı hem sigorta sistemi hem de mali çeşitlendirme ile karşı koymak kolay değildir. İstikrarsızlığın ikinci unsuru olan yayılma sürecinde şoklar bir mali kurumdan veya piyasadan diğerlerine yayılarak büyümektedir. Şoklar kredi akımları, varlık piyasaları, bankalararası para piyasası ve ödeme sistemleri gibi çeşitli kanallar aracılığı ile yayılabilmektedir. Üçüncü unsur olan etki aşamasında ise şoklar negatif dışsallık üreterek özel ve kamusal kayıplara neden olabilmektedir.

Mishkin (1997) mali sistemin reel rektör piyasalarından yapısal farklılığını açıklayan asimetrik bilgi analizi çerçevesinde, mali istikrarsızlığı etkileyen dört tür şok olduğunu belirtmektedir. Bunlar; faiz oranlarında yükselme, belirsizliğin artması, varlık fiyatlarındaki düşüş ve bankacılık sektöründe meydana gelen problemlerdir. Mishkin (1997) istikrarsızlığın yayılma mekanizmasını analiz ederken gelişen ve gelişmiş ülke piyasaları arasında ayrım yapmakta ve istikrarsızlığın yayılma mekanizmasını bu kurumsal farklılık çerçevesinde ele almaktadır.

Gelişen ülkelerde istikrarsızlığın yayılmasında kilit faktör ülkenin enflasyon geçmişidir. Gelişen ülkelerde genellikle enflasyon yüksek ve oynaktır. Bunun bir sonucu olarak borçlanma vadesi kısadır. Para değerindeki dalgalanmaya karşı korunmak için de kamu ve özel sektör borçlanması yabancı para cinsinden

yapılmaktadır. Örneğin, ekonomik şoklardan birisinin yüksek oranlı bir devalüasyona neden olması durumunda, yabancı para cinsinden olan borçların, ana para ve faiz ödemelerinin yerli para cinsinden değeri yükselecektir. Yüksek oranlı devalüasyonun enflasyonda bir artışa neden olması durumunda, faiz oranları ve dolayısıyla kısa vadeli borçların çevrim maliyeti de artacaktır. Faiz oranlarındaki ani artış hanehalkları ve firmaların borç servisini güçleştirecek ve bu da kredi kalitesi ve banka portföyünün bozulmasına yol açacaktır. Bunun yanısıra, kısa süreli mevduat ile uzun vadeli kredileri finanse eden bankalar likidite güçlüğü içerisine girecektir. Sonuçta, döviz kuru krizi olarak başlayan istikrarsızlık bankacılık krizine dönüşecektir. Bunlara ilave olarak bankaların maliyetini artırıp, bankacılık sistemini zafiyete düşüreceği endişesiyle merkez bankası yerli paranın değerini korumak için faiz oranlarını da artıramayacak ve kriz giderek derinleşecektir.

Gelişmiş ülkelerde enflasyon düşük ve borçlanma vadesi uzundur. Bunun yanısıra, güçlü bir paraya sahip olduklarından dolayı da borçlanma genelde yerli para cinsinden yapılmaktadır. Bu koşullarda ekonomide meydana gelen negatif bir şok döviz kurunda istikrarsızlığa neden olmayacaktır. Ancak, şoklar ekonomik faaliyetleri olumsuz etkileyecek ve nakit akışı azalacaktır. Sonuçta hanehalkları ve firmalar borçlarını geri ödemede zorlanacak, varlık fiyatları düşecek ve gelişen ülkelerde olduğu gibi bankalar zarar edecektir. Ekonomideki kötüye gidişin enflasyonun beklenen yönünü önemli ölçüde etkilemesi durumunda ilave problemler ortaya çıkacaktır. Uzun vadeli borçlanma faiz oranları enflasyon beklentisini yansıtmaktadır. Beklenen enflasyon oranında meydana gelen bir değişiklik ise faiz beklentisini yanıltacaktır. Enflasyon oranları beklenenden daha düşük olarak gerçekleşirse, reel faizler beklenenin üzerine çıkacak ve firmaların borçlanma

maliyetini artıracaktır. Borçlanma deflasyonu iyileşme sürecine zarar verecek ve istikrarsızlığı daha da yayacaktır. Firmaların net değerindeki meydana gelen düşüş ahlaki tehlike problemine neden olacaktır. Çünkü, net değeri yeniden artırmak amacıyla firmaların riskli faaliyetlere girişmek ve bilgiyi gizlemek yönünde güçlü müşevvikleri bulunmaktadır.

I.2.3. Mali İstikrarsızlığın Etkileri

Bankacılık sisteminde istikrar hem sistemik hem de *sağlamlık* (prudential) nedenleri ile önemlidir (Canoy ve diğerleri, 2001: 42). Bankacılık sektöründe meydana gelen krizin *sosyal maliyetleri, özel maliyetleri* aşarsa sistemik nedenler ortaya çıkmaktadır. Bankacılık krizinden kaynaklanan potansiyel *sosyal maliyetler*, firmaların kredi kullanamaması, ödemeler sisteminin bozulması, işsizlikteki artış, üretimde meydana gelen düşüş, diğer bankalara karşı olan güven kaybı, bankanın borçlular hakkında toplamış olduğu istihbarat bilgisinin kaybolması ve vergi mükelleflerinin katlanacağı maliyetleri içermektedir. *Özel maliyetler ise* banka sahiplerinin ve müşterilerinin katlanacağı kayıplardan oluşmaktadır. Sistemik bir sonucu olmasa da, bir bankanın ödeme güçlüğü içine girmesi mevduat müşterilerine zarar vereceği için, mali sistemin sağlamlığı önem kazanmaktadır. Bu tür sistemik ve sağlamlık nedenleriyle, karar alıcılar sistemde istikrarı korumaya çalışmaktadır.

Hoggarth ve diğerleri (2001) gelişen ve gelişmiş 24 ülkede meydana gelen bankacılık krizlerinin yeniden yapılandırma maliyetinin gelişen ülke ekonomilerinde GSMH'ın %17,6'sı, gelişmiş ülkelerde ise % 12,1'i düzeyinde olduğunu

belirtmektedir. Bankacılık krizlerinin ekonomide neden olduğu refah kayıpları, GSMH'de meydana gelen kayıplar gösterge kullanılarak ölçümlenmektedir. Yazarlar, gelişen ve gelişmiş 47 ülkenin GSMH'larında kriz nedeniyle meydana gelen kayıpları ölçümleyerek, bankacılık krizlerinin ortalamada % 15-20 arasında milli gelir kaybına neden olduğunu belirtmektedir. Özellikle de gelişen ülkelerde, bankacılık ve döviz krizlerinin eş anlı ortaya çıkması durumunda gelir kayıpları daha da fazla olmaktadır. Çünkü, gelişen ülke ekonomilerinde bankaların yabancı para cinsinden yükümlülükleri yüksek olduğu için, bankacılık krizleri neticesinde dövize olan talep artmakta bu da krizi daha da derinleştirmektedir.

I.2.4.Kamu Düzenlemeleri

Mali piyasalardaki serbestleşmenin anlamı ve içeriği diğer sektörlerdekinden hayli farklıdır. Diğer sektörlerden farklı olarak mali piyasalarda piyasa aksaklıkları daha yaygındır ve hem mali piyasaların etkin olarak işlemesi hem de ekonominin genelinin performansını iyileştirilmesi için kamu müdahalelerine ihtiyaç bulunmaktadır.[16]

Bankacılık sektöründe sağlamlık ve güvenlik düzenlemeleri altı genel başlık altında toplanabilir (Freixas ve Rochet, 1998: 259; Hellmann ve diğerleri, 2000): a) pazara giriş, şube açma ve birleşme ve devralmalara getirilen sınırlama; b) bankaların riskli davranışlarını azaltmak için mevduat ve kredi faizlerine tavan konulması; c) bankaların sorumluluklarını düzenlemek için sermaye yeterlilik şartı

[16] Bak. Dewatripont ve Tirole (1994); Stiglitz, (1994); Freixas ve Rochet, (1998); Goodhart ve diğerleri, (1998).

veya piyasa disiplini için *yapısal borçlanma* (subordinated debt) şartı; d) bankaların portföyüne sınırlama getirilmesi (sadece hazine bonosu ticaretine verilen izin gibi *dar (*narrow) *bankacılık*, vade ve döviz kuru uyumsuzluklarının sınırlandırılması ve bankaların iştirak politikalarına müdahale vb.); e) küçük tasarruf sahiplerini korumak amacıyla tasarruf mevduatı sigortası uygulaması; f) bankaların kredi, faiz ve kur gibi belirli risk sınırlarına yaklaştığında uyarılması veya aştığında kapatılması.

I.2.5. Düzenleme Aksaklıkları

Kamu düzenlemelerinin etkili kullanımı bankacılık sektöründeki aksama ihtimalini hayli düşük seviyelere çekebilmektedir. Ancak, bu tür kamu müdahaleleri sistemin etkinliğini azaltıp, hizmet sunumunda yeniliği engelleyip, ekonominin performansını da olumsuz etkileyebilir. Sonuçta, bankacılık sektöründe yapılan kamu düzenlemelerinin hem düzenleyici kurum çalışanlarının maaşları ve cari giderleri ile bankalara yüklenen idari maliyetler gibi doğrudan, hem de düzenleme aksaklıkları nedeniyle dolaylı maliyetleri bulunmaktadır (Freixas ve Rochet, 1998: 258).

Bankaların gözetimi sürecinde, mevduat sahipleri ile banka, banka sahipleri ile banka yöneticileri ve banka ile borçlular arasında olduğu gibi düzenleyiciler ile banka arasında da asimetrik bilgi problemi bulunmaktadır. Düzenleyicilerin zamanında ve doğru önlemler alabilmesi için, bankanın mevcut durumu ve faaliyetleri hakkında tam bilgiye sahip olması gerekmektedir. Bunun içinse, düzenleyicilerin bankanın bilanço içi ve dışı işlemleri hakkında banka ile aynı bilgiye sahip olması gerekmektedir. Daha sonra bu ham bilgileri, bankanın kullandığı

tekniklerle işleyip bankanın risk profilini değerlendirmelidir. Asimetrik bilgi probleminin üstesinden ancak böyle gelinebilir. Ancak, düzenleyicilerin bankalar ile aynı zamanda aynı bilgiye sahip olması mümkün değildir. Düzenleyiciler her zaman bankanın gerisinden gitmekte ve kamu müdahaleleri de gecikmeli olarak uygulanmaktadır (Canoy ve diğerleri, 2001). Bankaların gözetiminde yaşanan diğer bir problem ise *düzenleyicinin müsamahası* (regulatory forbearance) ve *düzenleyicinin kuşatılmasıdır* (regulatory capture). İlkinde, mevduat sigorta fonunda yeteri kadar paranın bulunmaması, kamu açıklarının yüksekliği veya büyük bir mali kurumun kapatılmasının mali sistemdeki güven sorununu artırması endişesi gibi gerekçelerle, düzenleyiciler ödeme güçlüğü içine düşen bir bankayı kapatmak yerine faaliyetini sürdürmesini hoş görebilmektedir (Goodhart, 1998: 52-53). İkinci durumda ise düzenleyiciler, kuralları bütün iktisadi aktörlere eşit olarak uygulamak yerine sektör tarafından kuşatılarak pasif davranmaya zorlanabilir ve böylece banka sahipleri ve yöneticilerin refahını, mevduat sahiplerinin refahından daha fazla gözetebilir (Dewatripont ve Tirole, 1994:194).

I.3. Bölümün Özet ve Sonuçları

Bankacılık piyasaları çeşitli açılardan, kuramsal anlamdaki tam rekabet piyasası düşüncesinden farklılıklar göstermektedir. Bankacılık sektöründe rekabetçi bir yapının varlığından söz edebilmek için bankaların birbirleriyle ve pazara girecek potansiyel rakipleriyle serbestçe yarışabilmesi gerekmektedir. Sistemde var olan ölçek/kapsam tasarrufları ve asimetrik bilgi problemi ile pazara girişler üzerindeki

düzenleyici kamu müdahaleleri gibi bankacılığın doğasında var olan özellikler, piyasalarda rekabet kısıtı da yaratabilmektedir.

Diğer taraftan, piyasa yapısı (yoğunlaşma oranları veya piyasalardaki rekabet seviyesi) ile banka performansı ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin yönü belirsizdir. Kuramsal modellerin varsayımları veya görgül çalışmalarda incelenen ülkenin makroekonomik ve kurumsal altyapısı, incelenen dönem, tercih edilen göstergeler ve kullanılan tahmin tekniklerine göre ilişkinin yönü değişebilmektedir.

Bankacılık sektöründe kamu müdahalelerinin esas gerekçesi mali istikrarsızlık diğer bir deyişle mali sistemde ortaya çıkan bir krizin ekonomik değer veya güven kaybını tetikleyerek reel ekonomiye de olumsuz etkilerde bulunması endişesidir. Mali istikrarsızlığın esas kaynağı mali sistemin işleyişinde kaçınılmaz olan asimetrik bilgi, negatif dışsallıklar ve bulaşma etkisi gibi piyasa aksaklıklarıdır. Ancak piyasa aksaklıkları tek başına mali istikrarsızlığı başlatmamaktadır.

Mali istikrarsızlık faiz oranlarında yükselme, belirsizliğin artması, varlık fiyatlarındaki düşüş ve bankacılık sektöründe meydana gelen (artan rekabet nedeniyle riskli davranış gibi) problemler gibi şoklar ile tetiklenmekte, şoklar bir mali kurumdan veya piyasadan diğerlerine yayılarak büyümekte ve sonuçta negatif dışsallık üreterek özel ve kamusal kayıplara neden olabilmektedir. Mali istikrarsızlık sonucunda ortaya çıkan toplam sosyal maliyetin, özel kayıplarından çok büyük olması nedeniyle mali sektöre kamu düzenlemeleri ile müdahale edilmektedir. Ancak, mali istikrarı sağlamaya yönelik kamu müdahalelerinin kendisi bir taraftan

piyasalarda rekabet kısıtı yaratırken diğer taraftan da istikrarsızlığa neden olabilmektedir. Örneğin, yüksek sermaye yeterlik şartı ve lisans uygulaması gibi düzenlemeler pazara giriş engeli yaratırken mevduat hücumu riskini azaltsa da, özellikle de riske dayalı prim uygulaması bulunmayan mevduat güvencesi sistemleri ahlaki tehlike sorununu ağırlaştırmaktadır. Bu çerçevede, bankacılık sektöründe kamu düzenlemeleri, mali istikrar ve rekabet politikaları birbirleri ile yakından ilişkilidir.

II. REKABET VE İSTİKRAR İKİLEMİ

Endüstriyel iktisat literatüründe *rekabet* tahsisat ve üretim etkinliğinin artırılmasının en önemli aracıdır. Ancak, mali piyasalarda bilginin eksik paylaşıldığını ve dolayısıyla rekabetin de eksik olduğunu ileri süren çalışmalarda, istikrar açısından bankacılık sisteminin özel bir statüsünün olduğu geniş ölçüde kabul görmüş ve bankacılık sistemindeki kamu müdahalelerine yönelik ayrıntılı tartışmalar yapılmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde yapılan çalışmalarda, bankacılık sisteminde kaçınılmaz olan piyasa aksaklıkları nedeniyle, artan rekabetin sosyal refaha zarar vereceği ileri sürülmektedir. Sistemin işleyişinde mevcut olan piyasa aksaklıkları, bankacılığın temel ürünü olan mali sözleşmelerin doğasından kaynaklanmaktadır. Bankacılık sektöründe piyasa aksaklıkları, *aksak piyasalar ve eksik sözleşmelerin* (imperfect markets and incomplete contracts) özünde var olan asimetrik bilgi, riskin aktarımı, dışsallıklar ve bulaşma etkisi gibi unsurlar nedeniyle ortaya çıkmakta ve şokların kolay ve hızla yayılmasına yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede, karar alıcıların en büyük endişesi bankacılık sektöründe ortaya çıkacak değişikliklerin mali sistemde istikrarsızlığa neden olup olmayacağı hususudur. Örneğin, artan rekabet, daralan kâr marjlarını telafi etmek için bankaları daha riskli faaliyetlere girişmeye zorlayabilecektir. Risklerin yükselmesi ise bankaların ödeme güçlüğü içerisine girme ihtimalini ve mali piyasaların kırılganlığını artıracaktır. Bu nedenlerle, bu yaklaşım çerçevesinde sistemik istikrarsızlığa karşı koruyucu bir işlev görmesi açısından yoğunlaşmanın yüksek olduğu bir piyasa yapısı (az sayıda büyük banka) ve makul düzeyde bir rekabet tercih edilmektedir.

Mali istikrarsızlığın büyük ölçekli maliyetleri göz önünde bulundurulduğunda, karar alıcıların mali krizlerden kaçınmaya öncelik vermesi doğal karşılanabilir. Yoğunlaşmadan kaynaklanan etkinlik kaybının maliyetini ölçmenin güçlüğü nedeniyle, mali istikrar ve rekabet politikaları arasındaki önceliğin birincisine tanınması ilk planda mazur görülebilir. Gerçekten de rekabet ve mali istikrarsızlık arasında algılanan negatif etkileşim ile yoğunlaşmanın maliyetindeki belirsizlikler, karar alıcıları rekabet politikaları karşısında, yüksek yoğunlaşma oranlarını desteklemek yönünde cesaretlendirmektedir. Ancak, Allen ve Gale (2004) mali istikrarsızlık ile karşılaştırıldığında, bankacılık sektöründe rekabet politikalarını ikinci dereceye koymanın, mutlak doğruluğunun bulunmadığını belirtmektedir. Birinci olarak, mali istikrar ile rekabet arasındaki negatif ilişkinin sorgulanması gerekmektedir.[1] Mali istikrarsızlığın maliyeti şüphesiz yüksek olmakla beraber, bu maliyetten kaçınmak için rekabeti mutlaka azaltmak gerekmeyebilir. İkincisi, yüksek yoğunlaşma oranlarından kaynaklanan etkinlik kaybının maliyeti konusundaki tahminlerin çoğu, en azından endüstriyel iktisadın artan rekabetten beklediği etkinlik kazanımı varsayımı ile tutarlıdır. Son olarak, mali istikrarsızlığın maliyeti düzensiz olarak ortaya çıkmakta (on yılda bir ya da bir kaç on yılda bir), oysa yoğunlaşmadan kaynaklanan etkinlik kaybının maliyeti ise süreklilik taşımaktadır.

[1]Allen ve Gale (2004)'nin yanısıra literatür incelemesi yapan Carletti ve Hartmann (2002) ile Carletti ve diğerleri (2002a) rekabet ve istikrar ikileminde, rekabetin korunması yönünde önermeler getirmektedir. Yine literatür incelemesi yapan Canoy ve Weigand (2002) ise istikrar yanında yer almaktadır. Öte yandan, Canoy ve diğerleri (2001:127) rekabet ve istikrar ikileminde görgül bulguların monopolistik güç veya yoğunlaşmanın istikrar için gerekli olduğunu, ancak rekabetin bütün çeşitlerinin mali istikrar için zararlı olmadığını gösterdiğini belirtmektedir.

Bu bulgular, etkinliğin artırılması ve mali istikrarın korunması arasında bir önceliği/tercihi/ikilemi içermektedir. Potansiyel bir tercihi belirlemek için de öncelikle mali istikrarsızlığın kaynaklarının anlaşılması gerekmektedir. Birinci bölümde açıklandığı gibi istikrarsızlığın altyapısını asimetrik bilgi ve dışsallıklar gibi unsurlar nedeniyle ortaya çıkan piyasa aksaklıkları oluşturmaktadır. Ancak, kamu düzenlemelerinin olmadığı durumlarda bile piyasa aksaklıkları mali istikrar için doğrudan tehlike oluşturmamaktadır. Çünkü, istikrarsızlığın öncelikle ekonomik faaliyetlerde ortaya çıkan şoklar tarafından tetiklenmesi gerekmektedir. Şoklar ise sadece bankacılık piyasasının rekabetçi yapısından değil, makro ekonomik koşulların bozulmasından, varlık fiyatlarının düşmesinden ve çeşitli nedenlerle ekonomide belirsizliğin artmasından da kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, bankacılık sisteminde aniden ortaya çıkan değişiklikler istikrarsızlığı tetikleyen şok işlevi görebilir. Bu nedenle de mali istikrarsızlık ortaya çıktığında, öncelikle istikrarsızlığı tetikleyen şokların niteliği incelenmeli ve kriz önleyici tedbirler buna göre alınmalıdır.

İstikrasızlığın potansiyel nedenleri anlaşıldıktan sonraki adımda artan rekabetin istikrar üzerine etkilerinin incelenmesi gerekmektedir. Birincisi, bankacılık sektöründe artan rekabet piyasa aksaklıklarının yapısını değiştirebilmektedir.[2] Diğer

[2] Bankaların yurtdışında şube açarak veya birleşme ve devralmalar aracılığı ile uluslararası alanda daha fazla faaliyet göstermesi ve bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler de mali sistemde rekabeti artırmaktadır. Ancak, bankacılık sektöründe gözlemlenen küresel rekabet ve bir yandan piyasalarda bilgiyi daha simetrik hale getirip diğer yandan da işlem maliyetlerini azaltarak rekabeti artıran teknolojik değişim eğimlerinin istikrar üzerine olası etkileri çalışmanın kapsamı aşacağından ihmal edilmiştir.

bir deyişle, artan rekabet, mevcut piyasa aksaklıklarını ya artırmakta ya da azaltmaktadır. İkinci olarak, mevcut piyasa aksaklıları veri alındığında, rekabetin bizatihi kendisi şokları tetikleyebilmektedir. Örneğin, pazara giriş engellerinin aniden kaldırılması daha düşük kâr marjlarına, yüksek borçlanma hacmine, piyasalarda belirsizliğin artmasına ve nihayet sermaye yeterliliklerinin aşınmasına neden olabilmektedir. Sonuçta rekabeti artıran ani bir değişiklik, mali istikrarsızlığı tetikleyen bir şoka dönüşebilmektedir.

Bankacılık sektöründe rekabet ve istikrar arasındaki negatif/pozitif ilişkinin kaynağı olan asimetrik bilgi ve dışsallıklar (etkisi) gibi sistemin özünde kaçınılmaz olan aksaklıklar, kredi ve mevduat piyasalarında ortaya çıkmaktadır. (Dewatripont ve Tirole, 1994: bölüm 5). Banka bilançolarının pasifinden kaynaklanan borç ilişkilerini ve piyasa aksaklıklarını inceleyen çalışmalar *likidite sağlama* (liqidity provision) modelleri[3] aktif tarafından kaynaklanan piyasa aksaklıkları üzerinde yoğunlaşan çalışmaları ise d*elege edilmiş gözetim* (delegated monitoring) modelleri[4] olarak isimlendirilmektedir. Likidite sağlama modellerinin ilgi alanı panikler, mevduat hücumu, bulaşma ve sistemik risk iken, delege edilmiş gözetim modelleri bankaların risk üstlenimi, portföy çeşitlendirmesi ve aktif kalitesi gibi konulardır. İzleyen alt bölümlerde literatür taraması yapılırken öncelikle rekabetin istikrarsızlık üzerine etkileri mevduat ve kredi pazarlarında ayrı ayrı ele alınacaktır. Daha sonra

3 Örneğin, Smith (1984) ve Allen ve Gale (2004).

4 Diamond (1984), Besanko ve Thakor (1993), Shaffer (1998) ve Matutes ve Vives (2000).

da, rekabetin piyasa aksaklıklarını düzelterek istikrara katkı sağladığını analiz eden teorik ve görgül çalışmalar incelenecektir.

II.1. Artan Rekabetin Piyasa Aksaklıklarını Artırarak İstikrarsızlığı Tetiklemesi

Aksak rekabetli ve asimetrik bilginin kaçınılmaz olduğu bankacılık sisteminde rekabetçi bir yapının tahsisat ve üretim etkinliğini sağlayamayacağını ileri süren çalışmalar, önemli ölçüde, 1980'li yıllarda ABD'de yürürlüğe giren serbestleşme uygulamaları neticesinde artan rekabetin banka kârlarını aşındırdığını ve dolayısıyla bankaların risk alma müşevviklerini artırdığını ileri süren Keeley'nin (1990) öncü çalışmasını izlemiştir. Bu yaklaşımda monopolistik güçten kaynaklanan negatif etkiler ile karşılaştırıldığında, azalan bilgi problemleri ve daha etkili işleyen piyasalardan elde edilecek kazançların sosyal refaha olan katkısının daha büyük olacağı kabul edilmektedir.

II.1.1. Piyasa Yapısı ve Likidite Riski

Carletti ve Hartmann (2002) geleneksel bankacılık literatüründe rekabet, borçlanma riski ve optimal düzenleme arasındaki ilişkinin çoğunlukla ihmal edildiğini belirtmektedir. Mevduat hücumu ve sistemik risk üzerine yapılan çalışmaların çoğu bankalararası stratejik etkileşime yeterince önem vermemekte ve farklı piyasa yapılarının istikrar, etkinlik ve sağlamlık düzenlemelerinin etkililiği

üzerindeki etkileri genellikle ihmal etmektedir. Bu modellerde[5] mevduat hücumu veya sistemik risk, mevduat sahipleri arasındaki koordinasyon aksaklıkları veya mevduat sahiplerinin bankanın gelecekte ödeme gücü hakkında edindiği olumsuz bilgiler neticesinde mevduat çekmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Mevduat sahiplerinin bankalara hücumu ve mevduatların hızla çekilmesi bankacılık krizlerinin ortak özelliğidir. Bir veya birden fazla bankanın ödeme güçlüğü içerisinde bulunduğu yönünde bir beklentiye giren mevduat sahipleri bir veya birden fazla bankanın batacağını düşünerek mevduatlarını hemen çekmeyi tercih etmektedir. Bütün mevduatın aynı anda çekilmesi durumunda ise bankalar likit olmayan varlıklarını likit hale getirmek zorunda kalacaklardır. Vadesi gelmeyen varlıkların çoğu da değerinin altında likit hale getirileceğinden bankalar zarar edecek ve sonuçta ödeme güçlüğü içerisine düşecektir (self-fufilling run). Panik hallerinde, mevduata hücum edilmesi nedeniyle bankaların batması mali sistemin zarar görmesine ve mal ve hizmet üretiminin düşmesine yol açacaktır (Diomand ve Dybvig, 1983). Diomand ve Dybvig (1983) modeli çerçevesinde rekabet ve istikrar ilişkisini analiz eden Smith (1984) sadece mevduat sahiplerinin mevduatı çekme zamanını bildiği bir modelde, ters seçim sorunu nedeniyle, bankaların belirli mevduat sahiplerine pozitif kârlar önererek mevduat rekabetine girişmesinin istikrarsızlığa neden olacağını belirtmektedir.

[5] Örneğin bak. Diomand ve Dybvig (1983) Calomiris ve Kahn (1991) ve Bhattcharya ve diğerleri (1998).

Allen ve Gale (2004) tarafından geliştirilen basit modelde rekabet ve mali kırılganlık arasındaki ilişki, tam rekabet koşullarında işleyen bankalararası para piyasasındaki bulaşma etkisi aracılığı ile analiz edilmektedir. Modelde belirli bir bölgede likidite talebinde ortaya çıkan küçük bir şok sistemik krize neden olmaktadır. Şok küçük olmasına rağmen, iflas baskısı yaşayan bankayı varlıklarını likit hale getirmeye zorlayabilecektir. Ardışık olarak, bu bankada mevduatı olan diğer bankalar aynı riske maruz kalacak ve nihayet tüm bankalar aktif değerlerini likit hale getirmeye zorlanacaktır. Bankalararası para piyasasında tam rekabetin mevcudiyeti bulaşmayı kolaylaştıracaktır. Çünkü, piyasadaki bankalar küçük ve fiyat alıcı olduklarından, kendi davranışlarının denge seviyesi üzerine etkisinin bulunmayacağını varsayarak, zor durumdaki bankaya likidite sağlayacak müşevvike sahip olmayacaklardır.

II.1.2. Piyasa Yapısı ve Aşırı Risk Üstlenimi

Diamond (1984) kreditörlerin, enformasyon asimetrisi nedeniyle borçluların faaliyetlerini ve mali kazançlarını tam olarak izleyemediklerini, kredilerini geri tahsil edebilme kapasitelerinin maliyetli gözetime bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu tespit iki ayrı kavramı ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle, bankalar, kredi müşterilerinin mali durumlarını ve projelerinin geri dönüşünü değerlendirme konusunda *doğal tekeldir*. İkinci olarak ise bankalar ile kredi müşterileri arasında ikincisinin lehine var olan malumat asimetrisi ahlaki tehlike ve ters seçim problemlerine neden olmaktadır. Banka hacmi büyüdüğü ölçüde ahlaki tehlike sorunu azalmakta, tek bir

bankanın bütün kredi portföyüne sahip olması durumunda da tamamen ortadan kalkmaktadır.

Bankaların kredi ilişkilerini inceleyen teorik bir modelde Besanko ve Thakor (1993) artan rekabetin, bankaları daha riskli portföy stratejileri seçmeye sevk ettiğini belirtmektedir. Borçlular ile yakın ilişki içerisinde olması durumunda, bankalar borçluların proje getirileri ve mali durumları hakkında özel bilgilere sahip olacaktır. Bu bilgileri kendilerinde tuttuğu sürece bankalar, kredi ilişkisinden elde edilen bilgi avantajını kullanarak portföy risklerini sınırlandırabilecektir. Ancak, sektörde rekabetin artması durumunda ilişkili bankacılığın değeri düşecek ve özellikle de riske duyarsız mevduat sigortası uygulamasının mevcut olduğu durumlarda, bankalar daha fazla risk üstlenecektir.

Shaffer (1998) sektörde rekabetin artması durumunda bankaların kredi müşteri havuzunun ortalama kalitesinin düşeceğini göstermektedir. Modelde, bankaların kredi inceleme teknolojileri borçlu kalitesini tam olarak ölçememektedir. Diğerleri ile karşılaştırıldığında borçlularının kredi kalitesinin daha fazla (ya da daha az) olması ve bankaların yeni kredi başvurusu ve önceden reddedilmiş kredi başvurusu arasında ayrım yapamaması durumunda, reddedilen borçlular tekrar kredi talebinde bulunacak ve banka sayısı arttıkça düşük kaliteli borçluların kredi elde etme ihtimali yükselecektir. Düşük kredi kalitesine sahip borçlulara kredi tahsis eden bankalar ise *kazanmanın musibetini* (winner's curse) yaşayacaktır. Villas-Boas ve Schmidt-Mohr (1999) asimetrik bilgi ve ürün çeşitlemesini ele aldıkları oligopol modelinde, artan rekabetin banka başına düşen kaliteli borçlu sayısını azalttığını bunun da kredi başvurularının daha kapsamlı incelenmesine neden olduğunu

belirtmektedir. Kredi başvurularının kapsamlı olarak incelenmesi ve borçlulardan ilave yeterlilikler aranması durumunda, pazara yeni giren veya küçük ve orta ölçekli işletmelerin borç arama ve müzakere koşullarını daha da güçleşecek, bu da sosyal refahı azaltacaktır.

Mevduat piyasası, rekabet ve likidite riski arasındaki ilişkiye yoğunlaşan çalışmalar rekabet ve aşırı risk üstlenimi arasındaki olumsuz bağlantıyı düzeltmesi beklenen kamu müdahalelerinin etkilerini de incelemektedir. Örneğin, Cordella ve Yeyati (2002) bankaların portföy risklerini serbestçe seçebildikleri bir modelde mevduat rekabeti, risk üstlenimi ve farklı mevduat güvencesi düzenlemeleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Sabit oranlı mevduat sigortası sistemlerinde artan rekabet öncelikle mevduat faizlerini daha sonra da düşen net faiz marjları ve ürün çeşitlemesi aracılığı ile riskleri artırmaktadır. Modelde mevduat sigortası primlerinin riske göre düzeltilmesi durumunda, mevduat faiz oranları ve aktif riski daha düşük gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle, riske dayalı mevduat sigortası primi uygulamasında, mevduat rekabetine rağmen bankalar aktif riskini azaltmak yönünde çaba göstermektedir.

Matutes ve Vives (2000), mevduat piyasalarında eksik rekabet, risk üstlenimi ve mevduat sigortası düzenlemeleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek, Cordella ve Yeyati (2002)'nin bulgularına benzer biçimde mevduat sigortası primlerinin riske göre düzeltilmesi durumunda mevduat faizleri ve aktif riskinin daha düşük olabileceğini, ancak her ikisinin de aşırı yüksek olması ihtimaline karşın mevduat

sınırlaması veya faiz tavanı gibi ilave mevduat düzenlemelerinin daha optimal olabileceğini belirtmektedir.

Hellman ve diğerleri (2000) mevduat rekabeti, aşırı risk ve kamu düzenlemeleri arasındaki ilişkiyi bankaların mevduat için yarıştığı ve risklerini serbestçe belirlediği dinamik bir modelde incelemektedir. Artan rekabet bankaların kârlılığını ve *lisans bedellerini*[6] (charter/franchise value) azaltmakta, bu da bankaların portföy seçiminde daha fazla risk üstlenmelerine neden olmaktadır. Bu risklerin üstesinden gelmenin bir yöntemi sermaye yeterlik şartı uygulamasıdır. Ancak, dinamik bir çerçevede, faiz oranlarını serbestçe belirleyebildiği ölçüde, bankalar mevduat tabanını genişletecek riskli davranışlardan daha yüksek kâr elde edebilecektir.[7] Mevduat faizine getirilecek sınırlamalar, pazar payını çalma etkisini azaltacak ve bankaları daha ihtiyatlı davranmaya itecektir.

Keeley (1990) geliştirdiği iki dönemli modelde rekabet artarken bankaların aşırı risk üstleniminin de arttığını belirtmektedir. Çünkü artan rekabet, bankaların kârlarını aşındırarak lisans bedellerini azaltacaktır. Bu etkinin ortaya çıkması için mevduat sigortası gerekli olmamakla beraber, sorunu daha da kötüleştirebilmektedir. Allen ve Gale (2001: bölüm 8) rekabet ve risk üstlenimi arasındaki ilişkide *vekalet* (agency) problemini ele almaktadır. Firmanın borçla finanse edilmesi durumunda, firma sahiplerinin çıkarını düşünen yöneticiler aşırı risk üstlenimi yönünde

[6] Lisans bedeli bir bankanın gelecekte elde etmeyi beklediği karların net bugünkü değeridir.

[7] Bu mekanizma, Vickers (1995)'in pazara yeni giren firmaların maliyet yapılarının mevcut firmalar ile simetrik olması durumunda, pazara girişin iş çalma etkisi yaratarak tahsisat etkinliğini düşüreceği önermesi ile benzerdir.

müşevviğe sahip olacaktır. Çünkü, üstlenilen riskin getirisi firma sahiplerine, maliyeti ise kreditörlere ait olacaktır. Bu *riskten kaçınma problemi* (risk-shifting problem) kaynaklarının geniş bir bölümü mevduattan oluşan bankacılık sektöründe daha fazladır. Artan rekabet banka sahipleri ve yöneticilerin kârlarını azaltarak, aşırı risk üstleniminden elde edilecek kazanımları daha çekici hale gelecektir. Ancak, toplam refah analizinde bu olumsuz etkinin, artan rekabet neticesinde elde edilen etkinlik kazanımı ile karşılaştırılması gerekmektedir.

Perotti ve Suarez (2001) birleşme/devralma literatüründe rekabet ve istikrar arasındaki ilişkiyi incelemekte ve mevcut ile karşılaştırıldığında beklenen yoğunlaşmanın istikrara yardımcı olacağını göstermektedir. Dinamik düopolistik bir modelde mevduat piyasasında rekabet eden bankalar spekülatif veya sağlam kredi tahsis etmektedir. Mevcut yoğunlaşma oranları bankaları daha güvenceli kredi tahsis etmeye teşvik etmemekte, hatta spekülatif kredi tahsisatını özendirmektedir. Ancak, bankaların iflasına bağlı olarak ortaya çıkacak olan piyasa yoğunlaşması beklentisi, bankaları düzgün kredi tahsis etmeye özendirecektir. Batan bankanın kapatılması veya piyasaya yeni giren tarafından devir alınması yerine, mevcut sağlıklı banka ile birleşmesine izin verilmesini öngören düzenleyici bir çerçevede, bankalar en son ayakta kalmayı tercih edecek ve daha az risk üstlenecektir. Kriz sonrası ortaya çıkan yüksek yoğunlaşma oranı verimliliğe zarar verse de riskin azalmasına yardımcı olmaktadır. Etkinlik kazanımı içinse orta vadede yeni banka girişlerine izin verilebilir.

Geleneksel bankacılık literatüründe piyasa yapısı ve risk üstlenimi arasındaki ilişki genellikle ihmal edilmekte, piyasalar tam rekabetçi ve monopolisitik olarak veri kabul edilmektedir. Bu çalışmalarda sistemde var olan asimetrik bilgi nedeniyle ortaya çıkan mevduat hücumu likidite krizlerine neden olmaktadır. Diğer taraftan, bankacılık sektöründe artan rekabet bir taraftan net kâr marjlarını aşındırmakta diğer taraftan da ölçek ve kapsam tasarruflarını olumsuz etkileyecek kadar banka hacimlerini küçültmektedir. Bu mali bozulmanın etkisiyle bankalar daha fazla risk üstlenmekte ve aktif kaliteleri bozulmaktadır. Bankaların artan rekabetin neden olduğu risk üstlenimini düzeltmek amacıyla uygulanan mevduat güvencesi sistemleri de ahlaki tehlikeye neden olarak bizatihi kendileri sistemik krizleri tetiklemektedir.

II.1.3. Rekabet ve İstikrar Arasında Olumsuz İlişki Bulan Görgül Çalışmalar

Keeley (1990) 1950 ve 60' larda ABD'de finansal kuruluşların yasalarla rekabetten korunduğunu belirtmektedir. Örneğin, anılan dönemde ABD'de banka açmak için izin almak zordu ve eyaletler arası banka gelişmelerine izin verilmiyordu. Pazara girişi engelleyen bu düzenlemelerle beraber mevduat faizleri üzerinde kısıtlamaların kaldırılması mali sistemde rekabeti artırmıştır. Yasal düzenlemelerin yanı sıra teknolojideki hızlı değişimin bir sonucu olarak bankalar, hem kendi aralarında hem de banka dışı finansman kuruluşları ile yoğun bir rekabete girmek zorunda kalmıştır. Artan rekabet bankaların lisans bedellerini aşındırarak, aşırı risk üstlenme müşevviklerini artırmıştır. Mevduat sigortası uygulaması aşırı risk üstlenimi sorununu daha da kötüleştirmektedir. Demsetz ve diğerleri (1996),

Keeley'nin modelini geliştirerek, 1986-1994 arası dönemde ABD bankacılık sistemini incelemektedir. Çalışmada, yüksek lisans bedellerinin bankaların ihtiyatlı davranma müşevviklerini artırdığı ve rekabet seviyesinin düşük olduğu piyasalarda bankaların daha verimli çalıştığı ve yerleşik veya ilişkili kredi ilişkilerine sahip olduğu yönünde kanıt bulunmaktadır.

Demirgüç-Kunt ve Detragiache (1998) 1980-1995 yılları içinde 53 ülkeyi kapsayan çalışmada, finansal serbestleşmenin rekabeti artırarak banka kârlarını aşındırdığını, aşınan kârların bankaların lisans değerlerini düşürdüğünü, bu gelişmelerin sonuçta ahlaki tehlikeye neden olarak bankaların aşırı risk üstlenimi yönündeki müşevviklerini artırdığını belirtmektedir. Beck ve diğerleri (2003) 1980 ve 1990'ları kapsayan çok ülkeli çalışmalarında yoğunlaşma, rekabet ve mali istikrar arasındaki ilişkiyi test etmektedir. Çalışmada yoğunlaşma oranı yüksek olan bankacılık sitemlerinin daha istikrarlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan, bankacılık sektöründe rekabet ve faaliyetler üzerinde daha az kısıtlayıcı düzenlemelere sahip olan sistemlerde de istikrar daha yüksek bulunmuştur. [8]

[8] Berger ve diğerleri (2004) bu çelişkili bulguyu, pazara giriş ve faaliyet düzenlemeleri ile karşılaştırıldığında yoğunlaşma oranının rekabet ölçümünde daha yetersiz olduğu ve yüksek yoğunlaşma oranlarının ise daha çok risk çeşitlendirmesinin bir göstergesi olabileceği yönünde açıklamaktadır.

II.2. Rekabetin Piyasa Aksaklıklarını Düzelterek İstikrara Yardımcı Olması

Özellikle 1990'lı yıllarda sıkça yaşanan mali krizlerin de etkisiyle, artan rekabetin bankaların aktif ve pasif yapısından kaynaklanan piyasa aksaklıklarına neden olacağını ve sistemik krizleri tetikleyeceğini ileri süren geleneksel modeller ve görgül çalışmaların sorgulanmasına yol açmıştır. Bu çalışmalar; az rekabet, daha az sayıda banka ve daha yüksek yoğunlaşma oranlarının bulunduğu bankacılık sistemlerinde de likidite ve kredi risklerinin ortaya çıkabileceğini, sektörde artan rekabetin ise kredi faiz oranlarını düşürerek ters seçim ve ahlaki tehlike problemlerinin azalmasına ve istikrarın sağlanmasına yardımcı olacağını ileri sürmektedir.

II.2.1.Yüksek Yoğunlaşma Oranları ve Mali İstikrarsızlık

Boyd ve De Nicolo (2003) bankacılık sektöründe artan rekabetin istikrarsızlığa neden olacağını ileri süren görüşlerin, yoğunlaşma oranının yüksek olduğu piyasalarda bankaları aşırı risk üstlenmeye iten iki tür müşevvik mekanizmasını ihmal ettiklerini belirtmektedir. Diğer şeyler sabit iken yoğunlaşma oranının yüksek olduğu kredi piyasalarında bankalar daha yüksek faiz uygulayacak, bu da borçluların iflas riskini artıracaktır. Yüksek kredi faizleri proje seçimi aşamasında bankaların ters seçim problemi yaşamasına veya ahlaki tehlikenin de etkisiyle borçluların daha fazla risk üstlenmelerine neden olabilecektir. Diğer yandan, banka iflas maliyetlerinin sabit olması durumunda monopolistik banka daha

spekülatif bir portföy politikası izleyecektir. Mevduat piyasasının hacmi sabitken, pazara giriş engellerinin azaltılması ve artan rekabet nedeniyle piyasada faaliyet gösteren bankaların çoğalması durumunda bankaların ortalama büyüklüğü düşecektir. Bankaların ortalama hacminin düşmesi neticesinde, sabit iflas maliyeti varsayımı nedeniyle, iflas maliyet artacak ve bankalar daha az risk üstlenecektir.

Bankaların kredi pazarında rekabet ettikleri ve borçlulardan kaynaklanan ahlaki tehlike probleminin üstesinden gelmek için maliyetli gözetim veya kredi tayınlaması araçlarına sahip oldukları bir modelde, Caminal ve Matutes (2002a) rekabetçi piyasalar ile karşılaştığında monopolistik bir bankanın daha fazla ödeme güçlüğü riskine sahip olduğunu belirtmektedir. Modelde, monopolistik banka borçlunun ahlaki tehlike problemini azaltmak amacıyla kredi tayınlaması karşısında, daha fazla gözetimi tercih etmektedir. Bu da rekabetçi bankalar ile karşılaştırıldığında monopolistik bankanın daha büyük hacimli krediler tahsis etmesine neden olacaktır. Büyük hacimli krediler ise bankanın portföy çeşitliliğini azaltacaktır. Daha da önemlisi büyük hacimli krediler ekonomideki çeşitli şoklara (belirsizliklere) daha çok açık olduğundan monopolistik bankanın mali yapısının bozulma riski de daha yüksek olacaktır.[9]

Yüksek banka lisans bedellerinin mali istikrara yardımcı olacağını ileri süren çalışmaların yanısıra, Nagarajan ve Sealey (1995) rekabetin aşırı risk üstlenimi

[9] Yukarıda da incelenen ve optimal piyasa yapısında toplam şokları dikkate almayan Caminal ve Matutes (2002b) modeline göre, gözetim azalmadığı taktirde, monopolistik güç refahı artırmaktadır. Piyasa gücü arttığında de gözetim müşevvikleri zaten artmaktadır. Villas-Boas ve Schmidt-Mohr (1999) ise ters seçim probleminin olduğu bir modelde rekabetin refahı azaltacağını göstermektedir.

üzerine etkisinin, lisans bedellerinin belirlenme yöntemine bağlı olduğunu belirtmektedir. Çalışma lisans bedellerini etkileyen düzenleyici politikalar ve özellikle de düzenleyici hoşgörü üzerine yoğunlaşmaktadır. Yüksek faiz marjları, örneğin bankanın bir mali enstrümanı alma (call option) süresini uzatan düzenleyici hoşgörüden kaynaklanıyorsa, bu durumda banka varlıklarının kalitesi gerçekte artmayacaktır. Aksine, optimal olmayan hoşgörülü politikalar ile üretilen yüksek lisans bedelleri aşırı risk üstlenimini özendirecektir.

Carletti ve diğerleri (2002b) birleşme devralmaların bankacılık sektöründeki rekabet ve likitide riski üzerine etkilerini incelemektedir. Çalışmada, Diamond ve Dybvig'e (1983) benzer biçimde borç yapısından kaynaklanan şokları incelemek amacıyla, bankaların kredi pazarında rekabet ettiği ve ihtiyaç duyduklarında bankalararası para piyasasından kaynak sağladığı bir model geliştirilmektedir. Birleşme sonrası uygulanan faiz oranı şeklinde ölçülen birleşmelerin rekabet üzerine etkileri artan yoğunlaşma oranı ve potansiyel maliyet tasarruflarına bağlıdır. Özellikle de büyük banka birleşmeleri bir yandan kredi faizlerinde artışa neden olmakta diğer yandan da banka hacimlerindeki asimetriyi büyüterek sistemin toplam likidite ihtiyacını artırmaktadır. Etkinlik kazanımı küçük ise birleşen banka kredi pazarındaki rakiplerininin faizlerinden daha fazla faiz uygulayacak ve birleşme öncesine göre kredi pazar payları daha düşük olacaktır. Etkinlik kazanımları büyük ise rakiplerinden daha düşük faiz uygulayacak, kredi pazar payları artacak ancak bu defa da rezervlerinin ve mevduatlarının toplam kredi içerisindeki payı azalacak ve likidite ihtiyacı artacaktır. Birleşme nedeni ile banka piyasa paylarında asimetri büyüdüğü için toplam likidite talebinin varyansı da büyüyecektir. Sonuçta

birleşmeler etkinliği artırsa bile bankacılık sistemindeki likidite sıkıntısını artırarak istikrarsızlığa neden olacaktır.

Literatür incelemesi yapan Carletti ve diğerleri (2002a) hem kuramsal hem de görgül çalışmalardan çıkan temel sonucun bankacılık sektöründe artan rekabetin mali istikrar için zararlı olduğu önermesinin belirsiz olduğunu belirtmektedir. Hem kuramsal hem de görgül literatür, piyasa yapısı ve rekabetin derecesindeki değişmelerin bankacılık sistemine olan istikrar etkisinin, önemli ölçüde incelenen örneğe bağlı olduğunu göstermektedir.

II.2.2. Artan Rekabet ve Mali İstikrar

Shy ve Stenbacka (1999) bankalar arasında gerçekleşen stratejik rekabeti analiz ettikleri formel modelde, artan rekabetin risk üstlenimini artıracağı yönündeki görüşün geçerli olmadığını belirtmektedir. Modelin en önemli varsayımı mevduat sahiplerinin banka aktiflerinde ortaya çıkan riskleri gözetim kapasitesinin bulunmasıdır.[10] Bankalar gözetim maliyetinden kaynaklanan ölçek tasarruflarından yararlanabilmek amacıyla kredilerini seçilmiş faaliyetler veya bölgelerde yoğunlaştırabilmekte, ancak bu durumda da kredi geri ödeme riski artmaktadır. Kredi ödeme riskini azaltmak için, bankanın portföyünü mümkün olduğu kadar alternatif alanlara tahsis etmesi gerekmektedir. Birinci stratejinin uygulamasında, elde edilen ölçek tasarrufu nedeniyle bankanın kârı artmakta, ikincisinde ise kapsam

[10] Yazarlar bu varsayımın pratikte uygulanabilirliğinin sorgulanabileceğini, ancak bankaların kamuoyuna açıklanan kredi derecelerinin, portföy riskinin ölçümünde görgül bir gösterge olarak kullanılabileceğini ileri sürmektedir.

tasarrufu nedeniyle riski azalmaktadır. Bankaların tamamının, kârlarını artırmak amacıyla birinci stratejiyi izlemeleri durumunda mevduat sahipleri bu riski algılayacak ve daha yüksek faiz talep edecektir. Bankalar arasında mevduat piyasasında gerçekleşen rekabetin etkisi ile refah tüketiciye aktarılacaktır. Mevduat sahiplerinin risk karşıtı olması durumunda ise bankalar kredi portföylerini mümkün olduğu kadar çeşitlendirmeye çalışacaktır. Sonuçta banka ve mevduat sahiplerinin davranış riski birbirinden farklı olsa bile, hem monopolistik hem de rekabetçi piyasa yapısında mevduat sahiplerinin risk karşıtlığının boyutuna göre sistemde portföy çeşitlendirmesine gidilecektir.

Kredi faizleri ve yatırım kararları arasındaki ilişkiyi farklı bir açıdan inceleyen Koskela ve Stenbacka (2000) kredi pazarında artan rekabetin faiz oranlarını düşürdüğünü ve borçluların denge iflas riskini artırmaksızın yatırım hacmini artırdığını göstermektedir. Çünkü, artan yatırım, projenin ortalama getirisini de yükseltmektedir (mean-shifting investment technologies). Artan yatırım ile ortalama getirinin arttığı üretim teknolojisi varsayımları altında, ahlaki tehlike problemi bulunmayacak, kredi pazarında rekabet eden bankalar ile karşılaştırıldığında, monopolistik banka daha yüksek oranlı kredi faizi uygulayacak, bu da yatırım seviyesini düşürerek iflas riskini artıracaktır.

Yukarıda incelenen ve yoğunlaşmanın kredi ilişkisini artırdığını ileri süren Besanko ve Thakor'un (1993) aksine, Boot ve Thakor (2000) da artan rekabetin ilişkili kredi tahsisatını artırdığını belirtmektedir Modelde bankalar hem *ilişki* (relationship) hem de *işlem* (transaction) kredisi tahsis etmekte ve bankalararası para

piyasasında gerçekleşen rekabet ilişkili kredi hacmini ve borçlu refahını artırmaktadır. İlişkili kredi bankaları fiyat rekabetinden koruduğundan, rekabetin artması bankaları işlem kredisinden ilişkili krediye doğru yöneltecektir. Diğer bir deyişle, monopolistik piyasalar ile karşılaştırıldığında rekabetçi bir ortamda bankalar daha fazla ilişkili kredi tahsis etmeyi tercih edecektir. Artan rekabet öncesi işlem kredisi kullanan ve hala da kullanmaya devam eden borçlular, kredi piyasasında artan rekabet neticesinde düşen faizler nedeniyle kazançlı olacaktır. İlişkili kredi faizlerinin rekabet öncesi işlem kredisi seviyesinde olması durumunda ise, borçlular ilişkili kredi avantajlarından istifade edeceğinden kazançlı olacaktır. İlişkili kredide, banka borçlunun projesi hakkında daha iyi bilgi sahibi olduğundan, gerektiğinde ilave fon sağlayarak veya vadesi gelen ve ödenemeyen kredinin vadesini uzatarak projenin getirisini artırabilecektir.

II.2.3. Rekabet ve İstikrar Arasında Olumlu İlişki Bulan Görgül Çalışmalar

Jayaratne ve Strahan (1997) ABD'de eyaletler arasında şube açılmasına izin vermeyen düzenlemelerin pazara giriş engeli yarattığını ve daha verimli çalışan bankaların genişlemesine engel olduğunu belirtmektedir. Bu tür kısıtlamalar, endüstrinin doğal gelişimini geciktirerek ortalama banka aktiflerinin verimliğini azaltmıştır. Keeley (1990) çalışmasının aksine, çalışmanın bulguları çerçevesinde şubecilik üzerine getirilen kısıtlamalar kaldırıldıktan sonra bankacılık sisteminin verimliliğin iyileştiği, takipteki kredilerin oranı azaldığı, banka kârlarının arttığı ve

nihayet banka borçluları da daha düşük kredi faiz oranlarından kazanım elde edildiği tespit edilmiştir. Şube sınırlamalarının kaldırılmasından sonra kredi kayıp oranının azalması sadece banka kârlarını ve borçluların faydasını artırmamış mali aracılığın kalitesini de artırmıştır. Serbestleşmeden sonra bankalar sadece daha güvenli kredi tahsis ederek aktif kalitesini artırmamıştır. Borçluları inceleme ve gözetim kapasitelerini iyileştirerek hem kendi aktif kalitelerini hem de sistemin istikrarını artırmışlardır. Çünkü piyasa disiplini banka yöneticilerinin müşevviklerini daha güvenli ve verimli çalışma yönünde geliştirmiştir.

Stiroh ve Strahan'da (2003) de serbestleşme sonrası artan tahsisat etkinliğinin kaynakları daha iyi performans gösteren bankalara aktardığından, bankanın göreli performansını iyileştirdiğini belirtmektedir. Bunun yanısıra, performans artışı serbestleşme öncesi dönemde daha fazla müdahale edilen ve dolayısıyla daha az rekabetçi yapıya sahip olan eyaletlerde daha yüksektir. Charlson ve Mitchener (2003) ise 1920 ve 30'larda ABD bankacılık sisteminde artan rekabetin zayıf bankaları piyasa dışına iterek sistemin istikrarını artırdığını ileri sürmektedir.

Boyd ve Graham (1996) son yıllarda ABD'de bankacılık sistemindeki hızlı konsolidasyonun gerekçesini anlayamadıklarını, çünkü birleşme ve devralmalar yoluyla artan konsolidasyonun banka performansları üzerinde aslında pek olumlu bir etkisi olmadığını belirtmektedir. Konsolidasyon her zaman piyasa dinamiklerinin zorlamasıyla gerçekleşmemektedir. Az sayıdaki istisnası dışında banka birleşmeleri dostane ilişkiler ile gerçekleşmektedir. Böyle bir durumda birleşme sonrası alt

düzeyde çalışanların sayısı azalsa da, üst düzey yöneticilerin sayısında bir azalma olmamaktadır. Bunun da ötesinde, banka birleşmelerinde her iki tarafın üst düzey yöneticilerinin müşevvikleri banka sahiplerinden çok, kendi çıkarlarına hizmet etmek amacıyla çalışmaktadır. Ayrıca, birleşmeler orta ve büyük hacimli bankalar arasında gerçekleştiği zaman verimlilik de artmamaktadır. Çünkü, bu bankalar zaten yeterince ölçek ve kapsam tasarrufuna sahiptir. Birleşme sonrası bu sınır aşılabilir. Ölçek ve kapsam tasarruflarında artış elde etmek için küçük bankaların birleşmesi gerekmektedir.

ABD'de özel yatırımcıların bankaların mali yapılarını değerlendirme kapasitesini inceleyen görgül literatürü değerlendiren Flannery (1998) mevduat sahipleri, yapısal kreditörler (subordinated debt holders), hisse senedi sahipleri ve kredi derecelendirme şirketlerinin banka davranışı üzerinde piyasa disiplini[11] sağlayabilecek kapasiteye sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak, çalışmanın bulgularına göre bankaların gözetimi ve disiplininin sağlanması önemli ölçüde derinliği olan ve iyi işleyen piyasaların varlığına bağlıdır. ABD'de bir hayli gelişmiş mali piyasalara sahip bir ülke olduğu için piyasa disiplini etkili bir biçimde işlemektedir.

Rekabet ve etkinlik arasındaki ikilemi 1995-1999 döneminde, sektörün toplam varlıklarının % 98'ine sahip 88 İspanyol ticaret bankası bilanço verilerini

[11] Bankacılık sektöründe piyasa disiplini, bankaların üstlendiği riskten kaynaklanan maliyetler ile karşılaşan iktisadi aktörlerin, bu maliyetlerden kaçınmak amacıyla tepki vermeleri anlamında kullanılmaktadır (Berger, 1991'den aktaran Levy-Yeyati ve diğerleri, 2004).

kullanarak ölçen Reboredo (2004) artan rekabet nedeniyle ortaya çıkan etkinlik kazanımının bankaların ödeme gücünü artırdığını, ancak tersinin geçerli olmadığını belirtmektedir.

Sironi (2003) para ve sermaye piyasaları gelişmiş AB ülkelerinde de yapısal kreditörlerin banka davranışları üzerinde disiplin sağladığı yönünde kanıt sunmaktadır. Piyasa disiplinin sadece ABD ve AB gibi gelişmiş para ve sermaye piyasalarına sahip olan ülkelerde değil, gelişmekte olan ülkelerde de geçerli olabileceğini belirten çalışmalar da bulunmaktadır. Levy-Yeyati ve diğerleri (2004), *bankacılığın temel göstergelerinin* (bank fundamentals)[12] olağan zamanlarda bankaların mali yapılarını analiz etmek açısından iyi bir araç olduğunu; ancak özellikle krize açık gelişen ülke ekonomilerinde bankaların mali yapıları hakkında gereken bilgiyi zamanında üretemeyeceğini belirtmektedir. Bu nedenle bankaların gözetimi ve denetimi için gelişen ülke ekonomilerinde de piyasa disiplinine gereken önem verilmelidir. Nitekim, Peria ve Schmukler (1999) Arjantin, Meksika ve Şili'de küçük ve sigorta kapsamındaki mevduat sahiplerinin bile bankalar üzerinde piyasa disiplini sağladığını belirtmektedir. [13]

[12] Bankaların risk göstergeleri genelde CAMELS derecelendirme sistemi ile ölçümlenmektedir. CAMELS'ın açılımı ise şu şekildedir: *sermaye yeterliliği* (capital adequacy), *aktif kalitesi* (asset quality), *yönetim* (management), *getiri* (earning), *likidite* (liquidity) ve *duyarlılık* (sensivitivity).

[13] Bu görgül bulguların yanısıra, gelişen ülkelerde piyasa disiplinin etkili bir biçimde işleyebilmesi için öncelikle mali piyasaların derinliğinin ve kurumsal yapının etkililiğinin artırılması gerekmektedir (Demirgüç-Kunt ve diğerleri, 2003b).

II.3. Bölümün Özet ve Sonuçları

Önceki bölümde bankacılık sektöründe rekabet ve istikrar konuları ele alınmıştır. Bu bölümde iki politika önceliğinin kesiştiği alanlar incelenmektedir. Bankacılık sektöründe rekabetin istikrar(sızlık) üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların bulguları bilanço formatında ve özet olarak aşağıda verilmektedir (Tablo: II.1). Rekabet ve istikrar birbirlerinden bağımsız konular olsa da bazı durumlarda rekabet mali istikrar(sızlığ)ı etkilemektedir. Geleneksek bankacılık literatüründe, bankacılık sisteminde kaçınılmaz olan asimetrik bilginin neden olduğu koordinasyon aksaklıkları ve mevduat hücumunun mali istikrarsızlığa neden olacağı ileri sürülmektedir. Ancak, bu sorunun üstesinden gelmek için uygulanan mevduat güvence sistemleri de ahlaki tehlike sorununu kötüleştirmekte ve bankaları aşırı risk almaya özendirmektedir.

Diğer yandan bankacılık sisteminde artan rekabetin bankaların kârlarını aşındırıp, lisans bedellerini düşüreceğini ve bunun da riskli portföy tercihlerini cazip hale getireceğini ileri süren çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak, yüksek lisans bedelinin düzenleyici hoşgörüden kaynaklanması durumunda ise aktif kalitesi artmayacak aksine bankalar daha fazla risk üstlenecektir. Bunların yanısıra, monopolistik banka daha fazla gözetim maliyetine katlanarak kredi ilişkilerini geliştirecek ve gözetim avantajı nedeniyle kredi kalitesini artıracaktır. Ancak, monopolistik bankanın ilişkili kredi neticesinde tahsis ettiği büyük hacimli krediler portföy çeşitlemesini düşürerek riski artıracaktır. Ayrıca, monopolistik bankanın

Tablo:II.1. Rekabetin Banka Bilançosunun Aktif ve Pasif Yapısı Üzerine Etkileri

AKTİF	**PASİF**
Lisans Bedeli Artan rekabet net faiz marjlarını aşındırarak lisans bedellerinin değerini düşürmektedir. Bu da bankaları aşırı risk almaya özendirmektedir. Lisans bedelinin değerinin düzenleyici hoşgörü neticesinde artması durumunda bankanın aktif kalitesi artmayabilecek hatta daha riskli hale gelebilecektir. *İlişkili Kredi* Banka ve kredi müşterisinin ilişkisinin derecesine bağlı olarak, özel bilgi enformasyonel kârlar üretmektedir. Rekabet banka müşteri ilişkisinin derecesini azaltmakta ve bankaların daha fazla riskli projelere kaynak aktarmasına neden olabilmektedir. Borçlunun ahlaki tehlike problemini azaltmak amacıyla kredi tayınlaması karşısında, daha fazla gözetimi tercih eden monopolistik banka, rekabetçi bankalar ile karşılaştırıldığında, daha büyük hacimli krediler tahsis edecek bu da portföy çeşitliliğini azaltacak ve riski artıracaktır. *Faiz Oranları, Ters Seçim ve Ahlaki Tehlike* Diğer taraftan, monopolistik bankaların yüksek faiz uygulaması ters seçim ve ahlaki tehlike problemini daha da kötüleştirerek mali istikrarı tehdit etmektedir. Buna karşın, kredi piyasasında artan rekabet faizleri düşürerek ters seçim ve ahlaki tehlike problemini azaltacaktır.	*Mevduat Hücumu ve Koordinasyon Aksaklıkları* Mevduat sahipleri arasındaki koordinasyon tökezlemesi negatif bilgiye ve dolayısıyla mevduat hücumu ve sistemik krize neden olabilmektedir. Mevduat ve/veya kredi pazarında geniş pazar payları, bankaların yüksek kâr oranlarını elde etmesine imkan sağlayabilmektedir. Ancak, büyük banka birleşmeleri ise bankalararası para piyasasında likidite daralmasına neden olabilmektedir. *Mevduat Güvencesi* Koordinasyon aksaklıları ve mevduat hücumunun üstesinden gelmek için uygulanan mevduat güvence sistemleri bankaların risk üstlenimini (ahlaki tehlikeyi) artıracaktır.

kredi faizlerini yükseltmesi neticesinde ters seçim ve ahlaki tehlike problemleri daha da kötüleşecektir.

Rekabetin istikrar(sızlık) üzerinde etkisi olduğu gibi mali sistemde istikrarı sağlamayı amaçlayan kamu düzenlemelerinin de doğrudan rekabet üzerinde etkileri bulunmaktadır. Asgari sermaye koşulu, lisans yeterliliği ve lisans tahsisat süreci gibi mali istikrarı korumaya yönelik pazara giriş düzenlemeleri aynı zamanda piyasadaki rekabet seviyesini de doğrudan (olumsuz) etkilemektedir. Bu tür pazara giriş engelleri sadece rekabeti olumsuz etkilememekte, rant kovalama faaliyetlerine neden olmakta ve verimlilik ile teknolojik yenilik çabalarını da sınırlandırmaktadır. Çoğu ülke, mali istikrarı sağlamak adına bu düzenlemelerin yanısıra rekabeti olumsuz etkileyen faiz oranı sınırlamaları, sermaye yeterlik şartı ve portföy denetimi gibi düzenlemeleri de uygulaya gelmiştir (Claessens ve Klingebiel, 2001).

Bankacılık sektöründe rekabet ve istikrar tercihi konusunda bir diğer ikilem ise *kurumsal yapının çerçevesidir*. Çoğu ülkede birleşme ve devralmalar ile gizli anlaşmaların denetiminden rekabet kurumları sorumlu iken, merkez bankaları veya sektörel düzenleyici kurumlar da mali istikrarın sağlanmasından sorumludur. OECD (1998), çoğu OECD ülkesinde bankacılık sektöründe istikrar endişelerinin, rekabeti geliştirme amacıyla başabaş gittiğini belirtmektedir. Bazı OECD ülkelerinde bankacılık sektöründe meydana gelen birleşme ve devralma gibi önemli yapısal değişiklikler hem sektörel düzenleyici kurumların hem de rekabet kurumunun yetkisinde bulunmaktadır.[14] Bu yetki bölüşümü sonucunda kurumlar arasında ortaya

[14] İtalya'da rekabet kanununu merkez bankası uygulamaktadır (OECD, 1998: 307 ve 2000: 271). ABD'de banka birleşmelerinde Federal Rezerv Bankası'nın da yetkisi bulunmaktadır (OECD, 1998:

çıkan farklı kararların uygulanmasında ise koordinasyon, işbirliği, danışma ve ihtilaf çözümü gibi mekanizmaların tesis edilmesi gerekmektedir (Canoy ve diğerleri, 2001: 129). Örneğin, Birleşik Krallık'ta sektörel düzenleyici kurumun (Financial Service Authority) bir görevi de rekabeti geliştirmek ve düzenlemelerin rekabet üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirgemektir. Hollanda merkez bankası da düzenlemelerin rekabet üzerine etkilerini ölçmek amacıyla düzenleyici etki analizi yapmaktadır.

Bu bölümde incelenen kuramsal ve görgül çalışmaların bir kısmı rekabetin bankacılık sektöründe piyasa aksaklıklarını tetikleyerek istikrarsızlığa neden olacağını diğerleri ise bu aksaklıkları azaltarak mali istikrara yardımcı olacağını ileri sürmektedir. Bunun yanısıra, istikrarı korumaya yönelik kamu müdahaleleri bir taraftan rekabet kısıtı yaratabilmekte diğer taraftan da istikrarsızlık kaynağı olabilmektedir. Diğer taraftan, istikrarı sağlamayı ve rekabeti korumayı amaçlayan kamu düzenlemelerinin uygulanmasında, yetki görev ve sorumluluk açısından sektörel düzenleyici ve rekabet kurumları arasında problemler ortaya çıkmaktadır. Bunların da ötesinde bankacılık sektöründe rekabet, istikrar ve kurumsal yapı arasındaki ilişkilerin yönü önemli ölçüde incelenen ülkenin resmi ve gayriresmi kurumsal altyapısına ve incelenen dönemin dışsal değişkenlerindeki gelişmelere bağlıdır. Bu çerçevede, izleyen bölümlerde, öncelikle Türk bankacılık sisteminin yapısal özellikleri ele alınacak, daha sonra da sektördeki rekabet (etkinlik) ve istikrar(sızlık) arasındaki ilişkinin boyutu analiz edilecektir.

---

308). Fransa'da banka birleşmeleri genel rekabet kanunundan muaftır. Kanada'da ise maliye bakanlığı mali sistemin selameti açısından, rekabet kurumunun banka birleşmesini reddeden kararını iptal edebilmektedir (OECD, 2000: 35).

III. TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1980 öncesinde Türk bankacılık sektörü önemli ölçüde baskı altında tutulmuş ve sıkı bir biçimde denetlenmiştir. Bu dönemde piyasaya yeni banka girişleri kısıtlanmış, mevduat ile kredi faizlerine tavan getirilmiş ve mevduata yüksek karşılık ayrılmasını öngören düzenlemeler yapılmıştır. 1980 sonrasında, serbest piyasa mekanizması aracılığı ile uluslararası piyasalar ile bütünleşmeyi hedefleyen liberal iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikaların bir yansıması olarak, mali piyasaların geliştirilmesi amacıyla Türk bankacılık sisteminde de önemli reformlar yapılmıştır. Bu reformların temel amacı bankalar arasındaki rekabeti geliştirerek, mali sistemin verimliliğini artırmaktır.

Sak (1995), Türkiye'de mali piyasalarda yaşanan serbestleşme sürecini (i)iki taraflı mali sözleşmelere devletin müdahalesini sınırlandırmak, (ii) kollektif mali piyasalar oluşturmak (iii) mali sistemin bütünlüğü ve güvenliğini güçlendirmek başlıkları altında toplamaktadır.

Devletin mali sözleşmelere müdahalesine ilişkin başlıca gelişmeler; (izleyen yıllarda bazı kısıtlamalar getirilse de) mevduat ve kredi faizlerine getirilen sınırlamaların kaldırılması (1980) ve dalgalı döviz kuru sistemine geçilmesi (1984) ve uluslararası sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıdır (1989).

Kollektif piyasaların oluşturulması politikaları çerçevesinde; şirketler kesimine ucuz fon aktarmak amacıyla Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) oluşturulmuş

ve para piyasalarında etkinliği artırmak için Merkez Bankasının (TCMB) işlevlerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle, Hazine ihaleleri uygulaması (1985) ile kamu açıklarının TCMB bilançosu üzerindeki olumsuz etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Bankacılık sistemindeki likiditeyi kontrol etmek amacıyla TCMB bünyesinde piyasa kaynaklı dağıtım sistemleri oluşturularak Bankalararası Para Piyasası kurulmuş (1986), TCMB açık piyasa işlemlerine başlamış (1987); Döviz ve Efektif Piyasaları oluşturulmuştur (1988).[1]

Mali piyasalarda üçüncü grup serbestleşme politikaları ise piyasa aktörlerinin davranışlarının kurallara bağlanması ve yatırımcılara güvence sağlanmasıdır. Buradaki amaç ise, sözleşme yükümlülüklerinin icra edilebilmesi için kuralların açıkça belirlenmesidir. Bankacılık sisteminde yatırımcı güvenliğini sağlamak için Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kurulmuştur (1983). Bunların yanısıra 1985 yılında 3182 sayılı Bankalar Kanunu yürürlüğe konulmuş; uluslararası denetim ve gözetim sistemi ile uluslararası bankacılık standartları sisteme tanıtılmış; tek düzen hesap planı uygulaması getirilmiş; banka bilançoları dış denetime tabi tutulmuş; mevduat sigorta fonu kurulmuş ve donuk kredilere daha gerçekçi karşılık uygulaması getirilmiştir.

[1]TCMB, Bankalararası Para ve Döviz ve Efektif Piyasaları'nda üstlendiği aracılık fonksiyonunu 2002'de tedricen sona erdirmiştir (2002 Yılında Para Ve Kur Politikası Ve Muhtemel Gelişmeler isimli ve 2 Ocak 2002 tarih ve 2002-1 sayılı Basın Duyurusu).

Ekonomide serbest piyasa mekanizmasının işlerlik kazanması ve mali piyasaların serbestleşmesine yönelik düzenlemeler yapılması, bankacılık sistemi üzerinde önemli etkiler yapmıştır. Sektöre yeni yerli/yabancı bankaların girişine izin verilmesi ve mevduat/kredi faiz oranlarının serbest bırakılması sonucu sektörde rekabet artmıştır. Artan rekabet, klasik mevduat bankacılığı yerine, bankaların hem kaynak hem de plasman çeşitliliğinin arttığı bir bankacılığın benimsenmesine neden olmuştur. Bu dönemde banka fonlarının bir bölümü sermaye piyasası işlemleri, devlet iç borçlanma senetleri ve hazine bonoları alımları ile döviz işlemlerinde kullanılmıştır. Banka müşterilerine tüketici kredileri, kredi kartları, otomatik vezne makineleri, satış noktası terminalleri, döviz tevdiat hesabı, *swap, forward, future* ve *option* gibi yeni ürün ve işlemler sunulmaya başlanmıştır. Döviz kuru düzenlemelerinin serbestleştirilmesiyle bankaların döviz işlemleri önemli miktarda artmıştır. Diğer taraftan, Türk bankaları da yurt dışında bankalara iştirak ederek veya şube açarak yurtdışı ilişkilerini yoğunlaştırmıştır.

III.1. Bankacılık Sisteminin Piyasa Yapısı

1980'li yıllarda yapılan reformlar temelde, bankacılık sektöründe piyasalara girişi kolaylaştıran düzenlemeler aracılığı ile rekabeti artırıp, mali piyasaların gelişimini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bankacılık sektörünü yabancı banka rekabetine açmak, piyasalarda rekabeti artırmanın önemli bir unsuru olarak görülmüştür. Atiyas ve Ersel (1996) 1980'li yıllarda uygulamaya konulan mali sektör reformlarında banka dışı mali kurumların gelişimine daha az önem verildiğini, mali piyasaların gelişiminde, Türk reform stratejisinin bankacılık sektöründeki rekabete

fazlasıyla güvendiğini belirtmektedir. Bu strateji, faaliyet alanlarını genişleterek bankaları mali sistem içerisinde hakim duruma getirmiştir. Diğer taraftan, yeni sistem içerisinde mevduat ve kredi işlemlerinin yanısıra bankaların menkul kıymet ihracına aracılık etmelerine ve ticaretini yapmalarına, fon yönetmelerine, şirketlere iştirak etmelerine ve döviz işlemleri yapmalarını da izin verilmiştir. Yazarlara göre bankacılık sistemine bu kadar güvenilip, çeşitlendirilen bankacılık faaliyetleri arasındaki çıkar çatışması problemlerinin ihmal edilmesinin nedenlerinin başında 1982 yılından ortaya çıkan bankerler krizi sonrasında bankalara daha fazla güvenilmesi ve bankaların politik güçlerinin bulunması gelmektedir.

Tablo:1'de ticari bankaların banka, şube ve personel sayıları ile bankaların aktif ve pasif büyüklüklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.[2] 1980 yılında 40 olan banka sayısı 1990'larda hızla artmış, 2000'li yıllara gelindiğinde 60'a yükselmiştir. 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri nedeniyle kapatılan ve birleş(tiril)en bankalar nedeniyle sayı 2002 yılında 40'a düşmüştür. Banka sayısındaki artışa benzer şekilde, 1990'lı yıllarda banka mevduat, aktif ve kredi hacimleri de sürekli büyümüştür. 1994 mali krizinden sonra kısa süreli olarak düşse de, bu büyüklükler 2000/2001 yıllarında yaşanan krizlere kadar artış eğilimi göstermiştir. Ancak, mali krizden sonra bankacılık sistemi toplam aktif ve pasiflerinde önemli kayıplar yaşanmıştır. Diğer taraftan bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak inceleneceği gibi piyasada faaliyet gösteren banka sayısındaki artışa paralel olarak, mali serbestleşme sonrası dönemde

[2] Türk bankacılık sistemi ticaret, yatırım ve kalkınma bankalarından oluşmaktadır. Çalışmada, mevduat toplamasına izin verilen ticaret bankalarının piyasa yapısı ve davranış biçiminin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle, çalışmada bankacılık sektörüne yönelik değerlendirmeler, aksi belirtilmedikçe, sadece mevduat toplayan ticaret bankalarını hedeflemektedir.

sektörde rekabet göstergesi olarak kullanılan aktif, mevduat ve krediler içerisinde ilk beş ve on bankanın payı düşme eğilimine girmiştir.

Tablo: III.1. Bankacılık Sisteminin Gelişimi

Yıllar	Banka Sayısı	Şube Sayısı	Personel Sayısı	Toplam Aktif (Milyar $)	Toplam Kredi (Milyar $)	Toplam Mevduat (Milyar $)
1980	40	5.948	124.918	18,6	10,0	9,1
1985	47	6.262	137.752	27,0	11,0	17,0
1990	56	5.112	117.618	51,1	23,3	31,7
1991	55	5.060	116.412	52,4	22,2	32,2
1992	57	4.906	112.722	60,0	23,8	35,7
1993	58	4.931	111.496	67,3	26,8	37,7
1994	55	4.846	107.693	48,3	18,0	33,2
1995	55	4.586	109.097	62,2	25,4	43,6
1996	56	4.681	109.921	78,3	32,3	57,2
1997	59	4.859	114.625	89,6	39,5	61,3
1998	60	5.178	121.752	112,2	41,2	77,3
1999	62	5.399	126.683	127,2	36,0	89,4
2000	61	5.485	125.914	148,3	46,2	101,9
2001	46	5.995	124.435	112,0	22,1	81,0
2002	40	5.720	118.329	124,3	30,8	87,1
2003	36	5.949	118.607	171,57	45,41	102,01

Kaynak: TBB, Bankalarımız kitabı çeşitli sayıları.

Bankacılık sektöründeki bu gelişmelerin bir sonucu olarak bankalar mali piyasalarda yer alan bütün kurumların aktif toplamı içerisinde yaklaşık % 90 paya sahip duruma gelmiştir. Bankaların mali piyasalardaki hakim durumlarının yanısıra, varlıklarının GSMH'ya oranında da sürekli artış yaşanmıştır. Diğer bir deyişle mali aracılık hizmeti hacminde sürekli artış meydana gelmiştir. 1996 yılında banka

aktiflerinin GSMH'ya oranı % 45 seviyesinde iken, 2001 yılında yaklaşık iki kat artış göstererek % 87'ye ulaşmıştır. Aynı dönemde banka dışı mali kurumların aktiflerinin GSMH'ya oranı da yaklaşık iki kat artış göstererek % 5'den % 10'a yükselmiştir. İki grup mali kurum arasındaki aktif büyüklerinin GSMH'ya oranları arasındaki farkın 1996 yılında % 40 iken 2001 yılında yaklaşık % 80'e ulaşmış ve bankalar mali sistem içerisinde hemen hemen kalıcı bir biçimde hakim duruma gelmiştir. Bankacılık sektörünün mali sistem içerisinde hakim duruma gelmesinin yanısıra, mevduat kabul etmesine izin verilen ticaret bankalar da bankacılık sisteminde hakim durumdadır. Ticari bankalar bankacılık sisteminin toplam aktiflerinin yaklaşık % 95'ine kredilerinin ise yaklaşık % 90'ına sahip durumdadır (World Bank, 2003:8; Tablo.1).

Bankacılık sektörünün mali sistem içerisinde hakim duruma gelmesinin yanısıra, mevduat kabul etmesine izin verilen ticaret bankaları da bankacılık sisteminde hakim durumdadır. Tablo:III.2'de görüleceği gibi ticari bankalar bankacılık sisteminin toplam aktiflerinin yaklaşık % 95'ine kredilerinin ise yaklaşık % 90'ına sahip durumdadır.

Ticaret bankaları içerisindeki aslan payı ise yabancı bankalardan çok kamu ve özel sermayeli bankalara ait bulunmaktadır. 1980'li yıllarda mali piyasalarda reformları uygulamaya koyanların beklentilerinin aksine, yabancı bankaların Türk bankacılık sisteminde rekabeti geliştirme rolü ihmal edilebilir düzeyde kalmıştır. Tablo:III.2'de görüleceği gibi, 1990'ların ikinci yarısında yabancı bankaların toplam aktifler, kredi ve mevduat içerisindeki payı bir hayli küçüktür. Diğer taraftan,

yabancı bankaların varlık yapısına yakından bakıldığında Türk bankalarından daha fazla devlet iç borçlanma senedi (DİBS) ticareti yaptıkları görülmektedir.

Tablo: III.2. Bankacılık Sisteminde Grup Payları

(Yüzde)

	1990	1991	1994	1995	1997	1999	2000	2001	2002	2003
Sektör	**Aktifler**									
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Ticaret Bankaları	**91**	**92**	**92**	**93**	**95**	**95**	**96**	**95**	**96**	**96**
Kamu Sermayeli Bankalar	45	42	40	38	35	35	34	33	32	33
Özel Sermayeli Bankalar	44	46	49	52	55	50	47	55	56	57
TMSF	-	-	-	-	-	9	9	5	4	3
Yabancı Bankalar	3	3	3	3	5	5	5	3	3	3
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	**9**	**9**	**8**	**7**	**5**	**5**	**4**	**5**	**4**	**4**
	Krediler									
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Ticaret Bankaları	**88**	**89**	**88**	**89**	**92**	**90**	**90,8**	**88**	**89**	**91**
Kamu Sermayeli Bankalar	45	42	38	39	35	28	27	22	17	18
Özel Sermayeli Bankalar	40	44	48	48	54	55	54,5	58	65	67
TMSF	-	-	-	-	-	7	6,5	5	3	1
Yabancı Bankalar	3	3	2	2	3	3	2,8	3	4	4
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	**12**	**11**	**12**	**11**	**8**	**10**	**9,2**	**12**	**11**	**9**
	Mevduat									
Toplam	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Ticaret Bankaları	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Kamu Sermayeli Bankalar	49	50	44	43	40	40	40	34	34	38
Özel Sermayeli Bankalar	49	49	54	54	57	46	44	57	58	57
TMSF.	-	-	-	-	-	15	13	8	5	3
Yabancı Bankalar	2	2	2	3	3	3	3	2	2	2

TMSF: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

Kaynak: TBB, Bankalarımız kitabı çeşitli sayıları.

Yabancı bankaların daha iyi planlama, kredi değerlendirme ve personel istihdam ettiği yönünde kanıtlar bulunsa da[3] Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı bankalar kredi riski taşımayı tercih etmemekte, portföylerinde daha çok DİBS bulundurmayı tercih etmektedir. Yabancı bankaların banka toplam aktifleri içerisindeki payı % 3-5 civarında iken bilanço dışı işlemler içerisindeki payı % 12 düzeyindedir. Akçay ve diğerlerinin (2001) de belirttiği gibi yabancı bankalar yurtdışındaki ortaklıklarından daha ucuz fon sağlayabildikleri için Türk rakiplerinden daha kârlı ve verimli çalışmaktadır. Ancak, bu açık pozisyonlar bir taraftan mali istikrarı tehdit etmekte diğer taraftan da döviz krizlerinin ortaya çıkması durumunda bankaların büyük zararlar üstlenmesine neden olmaktadır.

III.2. Bankacılık Sisteminde Kârlılık ve Verimlilik Gelişmeleri

Türkiye'de banka performansı açısından kullanılan göstergelerin başında kârlılık gelmektedir. IMF (2000: 42; Tablo.3) 1994-1996 döneminde gelir tablosu ve bilanço bilgilerinin enflasyon etkisinden arındırılmasından sonra bile, Türk bankalarının vergi öncesi kârlarının toplam aktiflerine oranının (3,00), Almanya (0,96), Avusturya (0,89), Birleşik Krallık (1,43), Çek Cumhuriyeti (1,79), Kore (1,69), Macaristan (0,84) ve Meksika (2,58) gibi diğer OECD ülkelerinkinden yüksek olduğunu belirtmektedir. Atiyas ve Ersel (1996), Türk bankacılık sisteminde finansal serbestleşme sonrasında banka kârlarında gerçekleşen artışın bankacılık sistemindeki yoğunlaşma oranlarındaki düşüş ile birlikte gerçekleştiğini belirtmektedir. Yazarlara göre banka kârlılığındaki artışlar farklı banka grupları

[3] Örneğin, Denizer (2000).

arasında düzenlilik göstermemektedir. Artan rekabet ile birlikte küçük ticaret bankaları sistemin en dinamik ve kârlı unsuru olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

Tablo: III.3. Ticaret Bankalarının Uzmanlaşma Seviyesi *

Faiz Gelirleri / (Faiz Gelirleri+Diğer Faaliyet Gelirleri)				
Yıllar	**Kamu**	**Özel**	**TMSF**	**Yabancı**
1990	85.9	83.2	-	89.4
1991	91.1	92.6	-	99.0
1992	88.3	94.1	-	94.6
1993	90.3	100.0	-	112.0
1994	100.9	103.0	-	99.5
1995	90.6	92.2	-	95.8
1996	92.3	96.5	-	99.9
1997	94.2	102.7	-	119.1
1998	95.7	100.4	116.4	117.4
1999	93.4	93.8	141.3	85.9
2000	95.4	90.6	135.0	91.1

* 1'in üzerindeki oranlar, kambiyo ve sermaye piyasası zararlarından kaynaklanmaktadır.

Kaynak: TBB, Bankalarımız kitabı çeşitli sayıları.

Türkiye'de banka kârlarının büyük bir bölümü faiz gelirlerinden oluşmaktadır. Faaliyetlerinin çeşitlenmesine olanak sağlanmasına rağmen, banka toplam gelirleri içerisinde komisyon ve ücret gelirlerinin payı düşük gerçekleşmektedir (Tablo: III.3). Bu bilgiler Türk bankalarının evrensel bankacılıktan çok, aracılık hizmetlerinin önce çıktığı uzman bankacılık hizmeti verdiğini göstermektedir. Diğer taraftan, toplam gelirler içerisinde faiz gelirlerinin

yüksekliği, Türk bankalarının diğer OECD ülkelerindeki bankalardan daha yüksek kâr elde etmesinin de bir nedenini oluşturmaktadır. Akçay ve diğerleri (2001) Türkiye'de yüksek enflasyon dönemlerinde elde edilen büyük kârların, banka gelirlerinin hemen hemen faiz gelirlerinden oluşmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Enflasyon muhasebesinin uygulanmadığı ve yüksek enflasyonun hüküm sürdüğü bir ortamda, gerçekleşen nominal net faiz marjlarının oranı da yüksek olacak ve dolayısıyla banka kârları da artacaktır. Öte yandan, enflasyonun neden olduğu belirsizlik ve artan kamu borçları nedeniyle yükselen DİBS faizleri, banka müşevviklerini portföylerinde daha fazla DİBS bulundurma yönünde etkilemektedir. Buna karşılık, böyle bir ortamda hanehalklarının müşevvikleri de tasarruflarını kamu borçlanma enstrümanlarından daha kısa vadeli mevduat ve diğer mali varlıklarda tutmak yönünde artmaktadır. Başlangıçta banka kârlarına olumlu katkı sağlayan yüksek faizli DİBS'ler zaman içerisinde bankaların aktif kalitesini bozmakta ve piyasa aksaklıklarını tetikleyerek sistemik mali krize neden olacak şok işlevi de görmektedir.

1980'li yıllarda, bankacılık sektöründe mali serbestleşme reformları yapılırken, piyasaya giriş engellerinin kaldırılması ve rekabetin artması neticesinde, piyasaya yeni giren bankaların veya potansiyel rakiplerin rekabet baskısının mevcut bankaları maliyetlerini ve/veya kâr marjlarını düşürme yönünde etkilemesi beklenmekteydi. Bu çerçevede, piyasaya yeni giren bankaların, mevcutlardan daha verimli çalışması gerekmektedir (Akçay ve diğerleri, 2001). Ancak, paradoksal bir biçimde 1999-2002 yılları arasında, ödeme güçlüğüne düştüğü için TMSF kapsamına

alınan bankaların büyük çoğunluğu ya piyasaya yeni giren ya da sahiplik yapısı yeni el değişen bankalardan oluşmaktadır[4]

1980'li yıllarda başlatılan serbestleşme uygulamalarının Türk Bankacılık sisteminin etkinliği üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların bulguları rekabet ve etkinlik arasındaki ilişkinin işareti konusunda kesin bir kanıt sağlamamaktadır. Örneğin, Ertuğrul ve Zaim (1996) mali serbestleşme sonrası dönemde Türk bankacılık sisteminde verimliliğin arttığını bildirirken, Denizer ve diğerleri (2000) ise verimliliğin azaldığını belirtmektedir. Denizer ve diğerleri (2000) sistemdeki etkinlik kaybının, mali serbestleşme sonrası dönemde genelde Türk ekonomisi, özelde de mali sistemde yaşanan istikrarsızlıklardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Mercan ve diğerleri (2003) 1989-1999 yılları arasında Türk bankacılık sisteminin performansını inceleyerek, sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı 1989 sonrası dönemde sistemin etkinliğinin genelde artış eğilimine girdiğini, ancak 1994 yılında yaşanan mali kriz sonrasında sektörde etkinlik kaybının yaşandığı tespit etmektedir. Bu çerçevede, Işık ve Hassan (2003) 1994 krizi sonrasında Türk bankalarının % 17 oranında verimlilik kaybına uğradığını belirtmektedir.

Bankacılık sektöründe gözlemlenen etkinlik artışı veya azalışları sahiplik yapılarına göre de farklılıklar göstermektedir. Ertuğrul ve Zaim (1996) 1981-1993 yılları arası dönemi inceleyerek kamu bankalarının, Mercan ve diğerleri (2003) de

[4] 1999-2002 yılları arasında TMSF kapsamına alınan 18 bankanın 6'sına (Yurtbank, Bank Kapital, Sitebank, Kentbank, EGS Bank ve Toprakbank) 1990 yılından sonra lisans verilmiştir. Yine 1990 sonrası dönemde iki bankanın sahiplik yapısı (Etibank ve Sümerbank) özelleştirme, beş bankanın sahiplik yapısı da (Interbank, Yaşarbank, Ulusal Bank, İktisat Bankası ve Bayındırbank) devir suretiyle değişmiştir (Alper ve Öniş, 2003a: Tablo:5).

1989-2000 yılları arası dönemi inceleyerek özel ve yabancı bankalarının daha etkin çalıştığını bildirmektedir. Genel inanışın aksine kamu bankalarının daha etkin çalışması, bankacılık sektörünün güvene dayalı yapısı ve kamu bankalarının sahip olduğu açık ve zımni garantiler çerçevesinde edindiği güven nedeniyle mevduat veya kredi şeklinde ucuz fonlar elde edebilmesinden kaynaklanmaktadır (Bhattacharya, ve diğerleri, 1997). Kamu bankaları ucuz yerel fonları daha kolay elde edebildiği için kriz öncesi açık pozisyonları da özel bankalarınkinden daha düşüktür. Bu nedenle de açık pozisyonları göreceli olarak daha yüksek olan yerli ve yabancı özel bankalar ile karşılaştırıldığında kamu bankaları 1994 krizinden daha az zarar görmüştür.

III.3. Kırılganlık ve Krizler

Akçay ve diğerleri (2001) rekabetçi bir piyasa yapısında, gözetim aracı olarak işlev gören temel süzgeçlerin bankaların sermaye yapılarının sağlamlığı, aktif kaliteleri, risk yönetim kapasiteleri ve vade uyumu gibi araçlar olduğunu, ancak Türkiye'de mali serbestleşme sonrasında bu süzgeçlerin iyi işlemediğini belirtmektedir.

Türk bankacılık sektörü 1990'lı yıllara artan döviz ve faiz oranları nedeniyle önemli miktarda mevduat çekilmelerinin bankacılık sektörünü olumsuz etkilediği 1991 Körfez Krizi ile girmiştir. Üç bankanın faaliyetine son verildiği 1994 mali krizinden sonra tasarruf mevduatına getirilen sınırsız güvence ortamında Türk bankaları önemli bir destek mekanizması elde etmiştir. Ancak, banka mevduatlarına getirilen tam güvence, bankacılık sektöründe rekabeti de olumsuz etkilemiştir.

1990'lı yılların sonlarına kadar, gevşek bir biçimde denetim ve gözetim altında tutulan bankacılık sektöründe, kötü yönetişim (bad governance) ve ahlaki tehlike problemlerine katalizörlük eden eksik ve/veya haksız rekabet Türkiye ekonomisine büyük zararlar vermiştir (CBRT, 2002: 42).

Mevduata getirilen tam güvence sonrası dönemde, bankaların personel sayısı ve mevduat hacmi sürekli artmıştır. Mevduat hacminin büyümesinin en önemli etkeni şüphesiz mevduata getirilen tam devlet garantisidir. Diğer taraftan, özellikle de 1997 sonrasında bankaların özel sektör şirketlerine açtıkları kredilerin toplam aktifler içerisindeki payı düşmeye başlamıştır (Tablo: III.4). Çünkü, bankalar 1994 krizi sonrasında reel faiz oranlarının yüksek seviyelere çıkması üzerine, fonlarını yatırım kredilerine tahsis etmek yerine DİBS'lere aktarmayı tercih etmiştir.[5]

Sak (1998)'a göre artan mevduatın, şirketler kesimine tahsis edilmesi yerine, kamu borçlarının finansmanında kullanılmasının başlıca iki nedeni bulunmaktadır. Öncelikle, artan faiz oranları ve piyasalarda yaşanan belirsizlik nedeniyle, bankacılık sektörü şirketler kesimine kredi açmak konusunda daha muhafazakar davranmaya başlamıştır. İkincisi de artan kamu açıkları ve yüksek DİBS faizleri mali piyasalara yanlış müşevvik sağlayarak, fonların şirketler kesimi yerine kamuya aktarılmasını sağlamıştır. Bunların yanısıra, Özatay ve Sak (2002), özellikle de 1989 yılında sermaye hareketlerinin dolaşımına tam serbesti getirilmesinden sonra kredi, faiz oranı ve döviz kuru risklerinin bankaların hareket alanlarını giderek daralttığını, artan

[5] Tablo:V.4'de yer alan, menkul değerler kamu ve özel sektörün toplam tahvil ve bono hacmini içermektedir. Ancak, özel sektör borçlanma enstrümanlarının toplam içerisindeki payı 1990'lı yılların sonlarına doğru giderek azalmıştır.1999 yılında özel sektörün menkul değerler toplamı içerisindeki payı % 30 civarındadır.

riskler neticesinde, bankaların portföylerinde genelde kamu borçlanma enstrümanları tutmayı tercih ettiklerini belirtmektedir

Tablo: III.4. Ticaret Bankalarının Verimlilik ve Risk Göstergeleri

Yıllar	Mevduat/ Personel (Milyar $)	Personel/ Banka	Kredi/ Aktif	Menkul Değerler* /Aktif	Yabancı Banka Kredileri /Mevduat
1990	0,0003	2.100	0,46	0,11	0,08
1991	0,0003	2.117	0,42	0,13	0,09
1992	0,0003	1.978	0,40	0,12	0,15
1993	0,0003	1.922	0,40	0,12	0,21
1994	0,0003	1.958	0,37	0,12	0,06
1995	0,0004	1.887	0,41	0,11	0,05
1996	0,0005	1.862	0,41	0,16	0,08
1997	0,0005	1.837	0,44	0,14	0,11
1998	0,0006	1.910	0,37	0,15	0,10
1999	0,0007	1.926	0,28	0,18	0,12
2000	0,0008	1.942	0,31	0,12	0,15
2001	0,0007	2.552	0,20	0,08	0,12
2002	0,0007	2,793	0,25	0,10	0,09
2003	0,0007	3.182	0,26	0,12	0,10

*Menkul değerler kamu ve özel sektörün toplam tahvil ve bono hacmini içermektedir.

Kaynak: TBB, Bankalarımız kitabı çeşitli sayıları.

Sermaye hareketlerine serbesti getirilen 1989 yılından sonra, mali sistemde sağlamlığı ve istikrarı sağlayıcı düzenlemeler etkili bir biçimde uygulanmamıştır. Yetersiz denetim ve gözetim ortamında bankalar, yurtdışından yabancı para cinsinden ucuz borç temin etmiş ve bu fonları yüksek getirili DİBS'lere aktarmıştır. Bankaların bu açık pozisyonları ciddi döviz kuru riskleri içerse de, yüksek kamu

kesimi borçlanma gereğinin neden olduğu yüksek faizlerin bozduğu müşevvik yapısı nedeniyle, bu strateji başlangıçta kârlı gözükmüştür. Sonuçta, Akçay ve diğerleri (2001)'nin de belirttiği gibi Türkiye'de "bankalar kamu tahvil ve bonoları üzerinden bankacılık yapmaya" başlamıştır.

1990'lı yıllarda banka bilançolarının diğer önemli bir özelliği de kamu bankalarının[6] bilançolarında biriktirilen görev zararlarıdır.[7] 2000 Kasım/2001 Şubat krizleri öncesinde kamu bankalarının aktiflerinin % 50'sinden daha fazla bir bölümü DİBS portföyü ve özel görev zararlarından oluşmaktadır. Tarım ve konut sektörü ile esnaf ve KOBİ'lere kredi tahsis etmek amacıyla kurulmuş olan kamu bankaları, bu özel görevlerine kaynak aktarmak yerine kamuya genel olarak kaynak aktarmak konumuna gelmiştir. Diğer bir deyişle, iktisadi büyümenin hızlandırılması için seçilmiş faaliyet alanlarına kredi tahsis etmek üzere toplanan mevduat, doğrudan Hazine'ye aktarılmıştır (Pınar ve Sak, 2002).

2000 yılına gelindiğinde, mevduata tam güvence verilen bankacılık sektöründe piyasa disiplini erozyona uğramış ve ahlaki tehlike problemleri giderek

[6] Kamu bankaları T.C. Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası ve Türkiye Emlak Bankası'dır.

[7] Kuşkusuz, 1990'lı yıllarda Türk bankacılık sektöründe yaşanan dramatik bir gelişme de yaklaşık 6 milyar ABD doları tutarında mevduatı resmi kayıtlarında göstermeyen İmar Bankası olayıdır. BDDK (2003) İmar Bankası'nın bu işlemini "bankacılık sektöründe daha önce karşılaşılmayan çok büyük ölçekli organize yolsuzluk olayı" olarak nitelendirmektedir. Bu dönemde Türk bankacılık sisteminde gözlemlenen bir diğer problem ise bankaların hakim ortaklarının sahip oldukları diğer reel sektör şirketlerine kredi tahsis etmesidir. İmar Bankası olayında olduğu gibi açık bir yolsuzluk olmasa da iştiraklere ve ilişkili şirketlere tahsis edilen *bağlantılı kredi* (connected lending) istikrarı tehdit eden bir diğer unsur olmuştur.

artmıştır.[8] 1999-2000 yıllarında IMF ile imzalanan istikrar programları çerçevesinde bankacılık mevzuatında değişiklikler yapılarak banka davranışlarının gözetimi ve denetiminden sorumlu bağımsız bir düzenleyici kurum olan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) kurulmuştur. Ancak, 2000 yılında başlatılan enflasyonu düşürme politikası çerçevesinde uygulanan önceden açıklanan döviz kuru politikası ortamında daha yüksek kâr elde etmeyi amaçlayan bankalar, Ocak-2000 ve Şubat 2001 döneminde yabancı para cinsinden kısa vadeli borçlanmaya devam etmiştir.

2000 Kasım ayında hem kamu hem de özel bankalar para piyasalarında ciddi bir likidite sıkıntısı içerisine girmiştir. 2001 Şubat ayında dalgalı kura geçilmesi sürecinde Türk lirasında yaşanan ani ve yüksek oranlı devalüasyon, yabancı para cinsinden borcu bulunan bankalarının büyük miktarlarda zarar etmesine neden olmuştur. Yüksek oranlı devalüasyon sonrası dönemde yaşanan bunalım tahsili gecikmiş banka kredileri sorununu daha da ağırlaştırmıştır.[9]

[8] 2000 Kasım'ın da mali sistemde yaşanan dalgalanmalar nedeniyle, Hükümet 6 Aralık 2000 tarihinde tasarruf sahiplerinin ve diğer kreditörlerin Türkiye'deki mevduat bankalarından olan alacaklarına ilişkin tam garanti duyurusunda bulunmuştur. BDDK kamuoyuna yaptığı bir duyuru ile TMSF'nin Bankalar Kanunu'ndaki düzenlemeler çerçevesinde kendisine devrolan bankalardaki bütün tasarruf sahipleri ve kreditörlerin fonlarını herhangi bir engel olmaksızın tam olarak kullanmasını sağlayacağını taahhüt etmiştir. Duyuruda garanti ile ilgili uygulamaya ihtiyaç duyulduğu sürece devam edileceği ve kamuoyuna önceden haber verilmesi suretiyle kaldırılacağı belirtilmiştir. 2004 yılı Temmuz ayından itibaren de mevduata sınırlı sigorta uygulamasına yeniden başlanılmıştır.

[9] Bankacılık sisteminin 2000-2001 mali krizine katkıları ve krizin dinamikleri konusunda ayrıntılı değerlendirme için bak. CBRT (2002); Özatay ve Sak (2002); Pınar ve Sak (2002); Alper ve Öniş, (2003).

1997-2003 tarihleri arasında 21 banka TMSF kapsamına alınmıştır. BDDK'nın faaliyete geçtiği 31 Ağustos 2000 tarihinden itibaren mevcut 8 bankaya ilave olarak, 2000 ve 2001 yıllarında meydana gelen mali kriz nedeniyle ödeme güçlüğüne düşen toplam 13 banka TMSF kapsamına alınmıştır. 21 bankanın 12'si birleştirilip, 5'i yerli ve yabancı yatırımcılara satılıp ve 2 bankanın da lisansı iptal edilmiştir. Pamukbank ise bir kamu bankası olan Halkbank ile birleştirilmiştir. 2004 yılı sonu itibariyle TSMF bünyesinde varlık yönetimi işlevini, geçiş bankası olarak yürütecek Bayındırbank bulunmaktadır.

Tablo: III.5. Türkiye'deki 2000-2001 Bankacılık Krizinin Maliyeti

	Milyar USD	**GSMH Yüzdesi**
Hazine'ye Maliyet	43,7	29,5
Kamu Bankalarının Yeniden Yapılandırılması	21,9	14,8
Görev Zararları	19,0	12,8
Sermaye Artırımı	2,9	2,0
TMSF'nuna Devredilen Bankaların Maliyeti	21,8	14,7
Özel Sektöre Maliyet	9,5	6,4
TMSF'nuna Maliyet	6,7	4,5
Banka Ortaklarının Sermaye Artırımı	2,8	1,9
Toplam	**53,2**	**35,9**

Kaynak: Steinherr ve diğerleri (2004: Tablo.1).

Kriz sonrası dönemde bankacılık sisteminin mali yapısı giderek bozulmuştur. Kriz sonucunda bankacılık sisteminin mali yapısının güçlendirilmesi amacıyla bir taraftan bankacılık sistemine kamu kaynakları transfer edilmiş diğer taraftan da bankacılık sektöründe konsolidasyon ve yoğunlaşma oranları artmaya başlamıştır.

Kriz sonrasında bankacılık sektörünün yeniden yapılanma maliyeti 50 milyar ABD dolarının üzerinde ve 2001 yılı GSMH'sının yaklaşık 36'sı seviyesindedir. Tablo:III.5'den görüleceği gibi bu maliyetin büyük bir bölümü kamu bankaları ve TMSF'ye devredilen bankalardan kaynaklanmaktadır. Bu rakamlar, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin yakın tarihte Türkiye'de yaşanan en maliyetli kriz olduğunu göstermektedir. Steinherr ve diğerleri (2004) ekonomiye maliyeti yüksek mali krizler ve yeniden yapılanma süreci sonucunda Türk bankacılık sektöründe iki olumlu gelişmenin yaşandığını belirtmektedir. Birincisi, bankacılık sisteminin mali yapısı daha güçlü ve güvenilirdir. İkincisi düzenleyici yapı uluslararası kabul görmüş standartlar ile daha uyumlu hale gelmiştir.

III.4. Bölümün Özet ve Sonuçları

1980'li yıllara kadar kamu müdahaleleri ile rekabetin kısıtlandığı Türk bankacılık sektöründe mevduat ve kredi faiz oranlarına tavan uygulanmış ve bankaların kredi politikalarına müdahale edilmiştir. 1980'li yıllarda ekonominin serbest piyasa mekanizması aracılığı ile uluslararası piyasalar ile bütünleşmesi hedefi kapsamında bankacılık sektörünü de uluslararası rekabete açacak reformlar yapılmıştır. Bankacılık sektöründe yapılan yasal, kurumsal ve yapısal değişikliklerin temel amacı bankacılık sektöründe özellikle de yabancı banka rekabetin gelişmesi ve rekabet baskısı neticesinde de sektörde verimliliğin artarak şirketlere kesimine ucuz ve yeterince kaynak aktarılmasıdır.

Ancak, 1990'lı yıllara bankacılık sektöründe yaşanan gelişmeler, 1980'li yıllarda mali serbestleşme yönünde düzenlemeler yapan karar alıcıların beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır. Öncelikle, yapılan bütün düzenlemelere rağmen sektörde yabancı bankaların ağırlığı yeterince gelişmemiştir.[10] Diğer taraftan, giderek artan kamu açıkları ve yüksek enflasyon ortamında yaşanan belirsizlik ve yüksek faiz oranları nedeniyle bankalar fonlarını şirketler kesimi yerine kamu borçlanma enstrümanlarına aktarmıştır. Özellikle de 1994 krizinden sonra mevduata getirilen sınırsız güvence sektörde rekabeti olumsuz etkilemiş ve ahlaki tehlike problemlerini artırmıştır. Bankaların, DİBS finansmanında kullanmak üzere yabancı para cinsinden borçlanarak açık pozisyonlarını artırmaları neticesinde banka bilançolarında varolan faiz ve döviz riskleri de giderek artmıştır. 2000 yılına gelindiğinde, kamu borçlarının çevrilmesinde yaşanan sorunlar bankaların aktif kalitesini bozmuş ve 2000 Kasım/2001 Şubat aylarında yaşanan gelişmeler neticesinde Türk ekonomisine maliyeti bir hayli yüksek olan krizler yaşanmıştır.

Diğer taraftan banka sisteminde yaşanan krizler ve yeniden yapılanma neticesinde gerçekleşen konsolidayon nedeniyle banka ve şube sayılarında önemli miktarda düşüş yaşanmıştır. Kriz sürecinde banka, şube ve personel sayısı 1980'lerdeki düzeyine gerilemiştir. Nitekim, TBB (2003) 2003 sonu itibariyle banka sayısının 1985, şube sayısının 1980, personel sayısının da 1977'den bu yana gerçekleşen en düşük düzeye gerilediğini belirtmektedir. Bankacılık sektöründe

[10] Ülkeye doğrudan yabancı sermaye girişi, sadece sektörel düzenlemelerden değil, ekonomi yönetiminde kural hakimiyetinin (rule of law) geçerliliği, siyasi istikrar(sızlık), adli sistemin etkinliği gibi kapsamı bu çalışmayı aşan gelişmelerden de olumlu ya da olumsuz yönde ve doğrudan etkilenmektedir.

yoğunlaşma oranlarını artıran hızlı konsolidasyon bankaların mali yapılarının güçlenmesi ve maliyet tasarrufu elde etmelerine yardımcı olsa da piyasalardaki rekabet düzeyi üzerindeki etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

IV. TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE REKABET VE İSTİKRAR ANALİZİ

1980'li yıllarda uygulamaya konulan ve mali piyasalarda rekabeti ve etkinliği artırmayı hedefleyen düzenlemelere rağmen Türk bankacılık sektörü tasarrufların verimli alanlara aktarılmasına aracılık ederek ekonomide kaynak dağılımını iyileştirme işlevini etkin bir biçimde yerine getirmemiştir (Denizer ve diğerleri, 2000b; Akçay ve diğerleri, 2001; CBRT, 2002: 62; Alper ve Öniş, 2003b; Kibritçioğlu, 2005).[1] Aksine, bankalar bu dönemde kaynaklarını DİBS'lerin finansmanına tahsis etmiştir. Bu ortamda, bankacılık sektörünün Türkiye ekonomisinin büyüme performansına katkısı oldukça zayıf olmuştur. Sermaye hareketlerinin 1989 yılında tamamıyla serbest bırakılmasından sonra, mali sistemde sağlamlığı ve istikrarı sağlayıcı düzenlemeler yürürlüğe konulmamıştır. *Yetersiz denetim ve gözetim ortamında bankalar,* göreli olarak düşük maliyetle yurtdışından yabancı para cinsinden borçlanıp, bu fonları yüksek kârlı DİBS'lere aktarmayı tercih etmiştir.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerine sebep olan bu bozuk yapı, bir dizi yapısal reform sürecini beraberinde getirmiştir. 2001 yılı itibariyle uygulamaya konulan *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılanma Programı* dört ana unsurdan oluşmaktadır.[2] Bu unsurlar, (i) kamu bankalarının, nihai hedef özelleştirme olmak

---

[1] CBRT (2002), Türkiye'nin 1980'lerde uygulamaya konulan mali serbestleşme düzenlemelerinin kurumsal altyapısına (veya ön koşullarına) sahip olmadığını, Denizer ve diğerleri (2000) de Türkiye tecrübesinin makroekonomik istikrar ve yeterli düzenleyici yapı olmaksızın, mali serbestleşmenin etkin kaynak tahsisatına öncülük etmediğini gösterdiğini belirtmektedir.

[2] Yeniden Yapılandırma Programı ve sonrası gelişmeler konusunda ayrıntılı bilgi için bak BDDK (2001a), TBB (2003) ve DPT (2004).

üzere yeniden yapılandırılması, (ii) TSMF'ye devredilmiş bankaların birleştirme satış ve tasfiye gibi yöntemlerle çözümlenmesi, (iii) özel bankaların sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve (iv) sektörde gözetim ve denetimin etkinliğini artıracak, *sektörü daha etkin ve rekabetçi yapıya kavuşturacak yasal ve kurumsal çerçevenin geliştirilmesi* olarak sıralanmaktadır.

Bankacılık sektöründe uygulamaya konulan yeniden yapılandırma programı sonrası 2000 yılı sonunda 61 olan ticari banka sayısı 2003 yılı sonunda 36'ya düşmüştür. Ancak, kamu bankalarının bankacılık sektörü içindeki payı, aktifler ve mevduat bazında yüksek seviyelerini korumaktadır. Diğer taraftan, yaşanan krizlerin de etkisiyle, özel bankaların sektör içerisindeki ağırlıklarının, 1980'li yıllarda öngörüldüğü şekilde artmadığı görülmektedir. Bankacılık sektöründe yerli-yabancı banka ağırlıklarında belirgin bir değişiklik olmaması, yapısal reformların sektörü tam olarak etkilemediğini göstermektedir. Yabancı bankaların faaliyet göstermelerini kısıtlayan bir düzenleme olmamasına karşın, toplam aktif, krediler ve mevduat açısından bakıldığında, yabancı bankaların sektör içerisindeki paylarının, yeniden yapılandırma sürecinde çok az arttığı görülmektedir.[3] Kamu bankalarının

[3]2005 yılı içerisinde, yabancıların Türk finans piyasalarına gösterdiği ilgi artmaya başlamıştır. 2005 yılının ilk aylarından itibaren gerçekleşen anlaşmalarla özellikle bankacılık sektöründeki hareketlilik dikkat çeker hale gelmiştir. Fransız BNP Paribas, Türk Ekonomi Bankası'nın (TEB) yüzde 84.25'ine sahip TEB Mali Yatırımlar'ın yüzde 50'sini temsil eden hisseleri 10/02/2005 tarihinde devralmıştır. BNP Paribas TEB'in bu hisseleri için 216.8 milyon dolar ödeyeceğini açıklamıştır. BELÇİKA-Hollanda sermayeli Fortis Bank, Türk Dış Ticaret Bankası'nın yüzde 89.3 oranındaki hissesini 1.1 milyar dolar bedel karşılığında satın alacağını açıklamıştır. 09/05/2005 tarihinde İMKB'ye gönderilen açıklamada Koç Holding ile Çukurova Holding arasında arasında Yapı Kredi Bankası hisselerinin yüzde 57.4'ünün 1.491 milyon dolar bedel karşılığında Koç ve İtalyan Uni Credito ortaklığı Koçbank Nederland N.V. ile birlikte KFS ya da Koçbank A.Ş.'ye satışı konusunda sözleşme imzalandığı bildirilmiştir (www.imkb.gov.tr).

özelleştirilmesinin, sektörde yabancı sermaye ilgisinin artmasının ve ekonomik istikrarın kalıcı hale gelmesinin bankacılık sektöründe rekabet ortamını olumlu etkileyeceği beklenmektedir (DPT, 2004: 71-77).

Sonuçta, 1980'li yıllarda sektörü yabancı banka rekabetine açmayı hedefleyen reformların beklentisi 2000'li yıllara gelindiğinde de gerçekleşmemiştir. 2001 yılında uygulamaya konulan yeniden yapılanma programı 1980'li yıllarda olduğu gibi özel ve yabancı sermayeli bankaların ağırlığını (rekabetini) artırarak bankacılık sektöründe verimliliği geliştirmeyi amaçlamaktadır. İzleyen alt bölümlerde Türk bankacılık sisteminde rekabet, verimlilik ve istikrar seviyesi arasındaki karşılıklı ilişkinin yönü ve etkileşimin derecesi incelenecektir.

IV.1. Rekabet Analizi

Rekabet seviyesinin ölçümlenmesinde gösterge olarak kullanılan yoğunlaşma oranları hem ürün piyasaları hem de coğrafi alan ile bağlantılıdır. Bankaların birden fazla ürünü bulunmakta ve bankalar tek bir piyasada hizmet göstermemektedir. İlgili pazar bir mal veya hizmetin gerçek veya potansiyel bütün tedarikçilerini kapsamakta ve ürün ile coğrafi boyutu bulunmaktadır (OECD, 2000: 19-23; Bikker, 2004: 47-48). İlgili pazar tanımı talep ve arz yönüyle ele alınmaktadır. Talep yönünden, tüketicilerin pazardaki ürünleri ikame edebilmesi gerekmektedir. Arz yönünden ise ilgili ürünü veya yakın ikamelerini üreten veya üretim teknolojilerini kolayca değiştirebilen tedarikçileri kapsamalıdır. Ürün piyasası tanımı çerçevesinde,

piyasadaki ürün seti tüketici talebi açısından ürünün ikame edilebilirliğine göre seçilmelidir. Coğrafi piyasaların sınırları ise gerçek veya potansiyel piyasa katılımcılarını kapsamalıdır. Coğrafi ve ürün piyasaları ürün nitelikleri kadar bireysel tüketici tercihlerini de göz önünde bulundurmaktadır. Banka müşterisinin hareket kabiliyeti ve dolayısıyla coğrafi pazarın sınırları müşteri türleri ve ekonomik büyüklüklerine bağlıdır. Örneğin, bankaların yerel boyutu bireysel ve KOBİ kredileri ile ilgili iken, bölgesel ve uluslararası boyutu ise daha çok büyük sanayi işletmelerine verilen krediler ile ilgilidir (Neuberger, 1998; Bikker, 2004: 48).

Sonuçta, bankalar birden çok müşteri sınıfına çok sayıda hizmet sunmaktadır. Bu nedenle ilgili coğrafi pazarın sınırları ürünlerin ve müşterilerin özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Her ne kadar ilgili pazar tanımı tüketicilerin göreli fiyat değişikliklerine olan tepkisini inceleyen görgül bir çalışma konusu ise de, OECD ülkeleri birleşme ve devralma incelemelerinde genelde ürünlerin (çeşitli kredi türlerinin) ve hizmetlerin (mevduat ve kredi kartı hizmetleri) *kümelenmesi* (clustering) yaklaşımını uygulamaktadır (OECD, 2000). İlgili pazar tanımında mal ve hizmetlerin kümelenmesi yaklaşımının uygunluğu için, birden fazla banka ile çalışmanın işlem maliyetinin daha yüksek; mal ve hizmetleri bir arada sunmanın maliyetinin, ayrı ayrı sunulmasından daha az; kümenin bir malına olan talep sadece bu malın fiyatı yerine kümedeki bütün hizmetlerin toplam fiyatına bağlı olmalıdır.

Bikker (2004) bankacılık sektöründe rekabet seviyesini ölçen tekniklerin iki başlık altında toplanabileceğini belirtmektedir. Piyasa yapısını belirlemede kullanılan yapısal yaklaşımlarda yoğunlaşma oranları öne çıkmaktadır. Yapısal olmayan

teknikler ise oligopolistik firma kâr maksimizasyonu probleminden elde edilen sonuçlara dayanan Bresnahan modeli ile indirgenmiş hasılat yaklaşımının karşılaştırmalı statik niteliklerine dayanan Panzar-Rosse yöntemidir. Yapısal yaklaşımın aksine bu modellerde, davranış ile performans arasındaki ilişkinin yönü doğrudan incelenmektedir. Bu çalışmada, önce yapısal yaklaşımlarda benimsenen yoğunlaşma oranları, sonra ise Panzar-Rosse yöntemi çerçevesinde Türkiye'deki bankacılık sektöründe rekabet analizi yapılacaktır.

IV.1.1.Yapısal Yaklaşım

Birinci bölümde ayrıntılı olarak açıklandığı gibi SCP paradigmasının monopolistik güç üzerindeki temel kaygısı, üretim miktarının rekabetçi denge üretim seviyesinin altına çekilerek, fiyatların marjinal maliyetin üzerine çıkmasıdır. Çünkü, göreceli olarak daha az sayıda ve ölçeği büyük firmaların rekabet kısıtı davranış sergilemesi daha yüksek ihtimaldir. Örneğin, az sayıda firmanın faaliyet gösterdiği (yoğunlaşma oranının yüksek olduğu) piyasalarda, firmalar kartel anlaşmalarını daha kolay uygulayabilecektir. Diğer taraftan, yoğunlaşma oranının yüksek olduğu piyasalarda bir veya bir kaç firma hakim durumunu kötüye kullanarak, piyasadaki rekabet şartlarını olumsuz etkileyebilecektir. Bu nedenlerle, SCP paradigması piyasa yapısının (yoğunlaşma oranının) performansı doğrudan etkileyeceğini, rekabet analizi yapılırken veya birleşme ve devralmaların rekabet seviyesi üzerindeki etkisi değerlendirilirken piyasa yoğunlaşma oranının denetlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Piyasa yapısının göstergesi olarak kabul edilen yoğunlaşma oranları yapısal modellerde bankacılık sektörünün performansını açıklamak amacıyla kullanılmaktadır. Yoğunlaşma oranları piyasaya giriş ve çıkışlar ile birleşme ve devralmalar sonucunda piyasa yapısında meydana gelen değişmeler hakkında da bilgi sağlamaktadır. Yoğunlaşma oranını ölçmek için birbirinden farklı birçok yöntem kullanılsa da, bu yöntemleri kullananların görüş birliğine vardığı iki temel unsur piyasadaki bankaların sayısı ve banka büyüklüklerinin (eşitsizliklerinin) dağılımıdır.[4] Tez çalışmasında, görgül çalışmalarda sıkça kullanılan *k* banka yoğunlaşma oranı ve *Herfindahl-Hirschman endeksi* (HII) incelenecektir.

Basitliği ve sınırlı veri gerektirmesi nedeniyle *k* banka yoğunlaşma oranı görgül çalışmalarda çokça kullanılan bir ölçüm yöntemidir. Piyasada *k* kadar büyük bankanın piyasa paylarının (MS_i) toplamı alınarak, yoğunlaşma oranı (CR_k) şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$CR_k = \sum_{i=1}^{k} MS_i \qquad (6.1)$$

Bu oran piyasadaki büyük bankalara eşit vurgu yaparken, piyasadaki pek çok küçük bankayı ihmal etmektedir. *k*'nın değerinin belirlenmesi konusunda bir kural olmadığı için yoğunlaşma endeksinde yer alan bankaların sayısı keyfi olarak

[4] Bikker (2004:49-72) uygulamada yoğunlaşma oranını ölçen 10 tane tekniğin bulunduğunu bildirmekte (*k* Bank Concentration Ratio, Herfindahl-Hirschman Index, Hall-Tideman Index, Rossenbluth Index, Comprehensive Industrial Concentration Index, Hannah and Key Index, U Index, Multiplicative Hause Index, Additive Hause Index ve Entropy Measure) ve bu teknikleri $CI = \sum_{i=1}^{n} MS_i W_i$ eşitliği ile genelleştirmektedir. Eşitlikte, CI yoğunlaşma endeksini, MS_i bankaların piyasa payını, W_i piyasa payının ağırlığını, *n* de ilgili pazardaki banka sayısını göstermektedir.

seçilmektedir. Yoğunlaşma oranı yoğunlaşma eğrisi üzerinde bir noktadır ve sıfır ile bir arasında tek boyutlu bir ölçüdür. Toplam banka sayısı ile karşılaştırıldığında endeksin hesaplanmasında kullanılan *k*'nın değeri küçük de olsa, yoğunlaşma endeksinin değeri sıfıra yaklaştığında piyasada çok sayıda ve eşit büyüklükte banka bulunduğu kabul edilmektedir. Endeksin değeri bire yaklaştığında ise hesaplamada kullanılan *k* banka sektörün bütününe yakınını temsil etmektedir.

Görgül çalışmalarda piyasa yoğunlaşma derecesini ölçmek için sıkça kullanılan araçlardan bir tanesi de HH endeksidir. Örneğin, ABD'de bankacılık sektöründe rekabet kurallarının uygulanmasında HHI önemli bir rol oynamaktadır.[5] HII piyasadaki her bir bankanın pazar paylarının (MS) karelerinin toplamı alınarak hesaplanmaktadır.

$$HHI = \sum_{i=1}^{n} (MS_i * 100)^2 \qquad (6.2)$$

HH endeksinin oluşturulmasında küçük bankalar ile karşılaştırıldığında büyük bankalara daha büyük ağırlık verilmekte ve bütün bankalar hesaplamaya dahil edilmekte, böylece de *k* banka yoğunlaşma oranın hesaplamasında yaşanan keyfi banka sayısı seçimi ve bankaların pazar paylarının dağılımına karşı duyarsızlıktan kaçınılmaktadır. HHI endeksi 0 ve 10.000 arasında değerler almaktadır. Piyasada tek bir bankanın bulunması (monopol) durumunda, pazar payı 100 olacağından, endeksin

[5] Ceterolli (1999) ve Gilbert ve Zaretsky (2003) ABD'deki banka birleşme ve devralmalarla ilgili incelemelerinde, HHI'nin değerinin mevduat piyasasında birleşme sonrasında 1800 (0,18)'den düşük olması veya birleşme öncesi ile karşılaştırıldığında endeks değerinin 200 (0,02)'den az artması durumlarında banka birleşmesine izin verildiğini belirtmektedir.

değeri 10.000 olacaktır. Piyasada eşit büyüklükte ve çok sayıda bankanın bulunması durumunda da endeksin değeri sıfıra yaklaşmaktadır.

Tablo:IV.1. Türk Bankacılık Sisteminde Yoğunlaşma Oranları

	İlk Beş Banka			İlk On Banka			HHI Endeksi		
Yıllar	**Aktif**	**Mevduat**	**Krediler**	**Aktif**	**Mevduat**	**Krediler**	**Aktif**	**Mevduat**	**Krediler**
1980	63	69	71	82	88	90	-	-	-
1985	64	70	65	81	89	81	-	-	-
1990	54	59	57	75	85	78	697,9	3.474,8	1.055,2
1993	50	52	53	71	76	75	669,8	3.012,9	803,7
1994	50	56	48	73	82	76	761,7	2.658,6	909,3
1995	48	53	50	71	73	75	761,0	2.431,0	967,9
1996	46	52	46	69	72	72	832,2	2.676,2	838,3
1997	44	47	46	67	70	72	782,8	2.045,3	837,9
1998	44	49	40	68	73	73	829,0	2.166,5	650,5
1999	46	50	42	68	69	73	851,0	2.141,5	712,2
2000	48	51	42	69	72	71	937,8	2.176,9	763,3
2001	56	55	49	80	81	80	949,4	2.114,8	997,8
2002	58	61	55	81	86	74	984,6	2.404,0	949,5
2003	60	62	54	82	86	75	1.019,7	2.719,9	921,9

Not: İlk beş ve on banka yoğunlaşma oranları eşitlik 6.1'deki k banka yoğunlaşma oranı, HH endeks değerleri ise eşitlik 6.2'deki HHI'ya göre hesaplanmıştır. Düşük (yüksek) endeks değerleri, daha fazla (az) rekabet göstergesidir.

Kaynak: TBB Bankalarımız kitapları çeşitli sayıları ve kendi hesaplamalarım.

Tablo:IV.1.'de aktif, kredi ve mevduat büyüklüğüne göre, Türk bankacılık sisteminin ilk beş ve on banka yoğunlaşma oranları ile HHI bilgileri yer almaktadır. Hesaplamalarda kullanılan veriler TBB Bankalarımız kitaplarının çeşitli sayılarından

alınmıştır. Piyasada faaliyet gösteren banka sayısındaki artışa paralel olarak, mali serbestleşme sonrası dönemde sektörde rekabet göstergesi olarak kullanılan ilk beş ve on bankanın aktif, mevduat ve krediler içerisindeki payı düşme eğilimine girmiştir. Ancak, mevduat ile karşılaştırıldığında ilk beş ve on bankanın kredi ve aktif toplamı içerisindeki payı daha hızlı düşmüştür.

Bu gelişmenin iki muhtemel açıklaması olabilir. Birincisi, mevduat sahipleri daha çok güvendikleri için büyük bankaları tercih etmektedir. İkincisi de küçük bankalar kredi pazarında daha saldırgan davranarak, büyük bankaların pazarlarını ele geçirmiştir.[6] Bu ihtimalin geçerli olması durumunda, Keely (1990)'nin geliştirdiği lisans bedeli yaklaşımı çerçevesinde küçük bankaların mevduat pazarında fon toplamak için daha yüksek faiz önererek ve daha fazla kredi riski üstlenerek, ahlaki tehlikeye neden olduğunu ileri sürmek mümkün hale gelecektir.[7] Buna karşılık, büyük bankaların kredi pazarlarındaki paylarının düşüklüğü ise, Türkiye'de faaliyet gösteren büyük bankaların, 1990'lı yıllarda kaynaklarını kredilere tahsis etmek yerine, portföylerinde, riski teorik olarak sıfır kabul edilen DİBS'lerden daha fazla bulundurmayı tercih ettikleri yönünde açıklanabilir.

ABD'de banka birleşmelerinde uygulanan kural çerçevesinde bakıldığında, HHI endeksindeki gelişmeler ise Türk bankacılık sisteminde 1990'lı yıllarda her ne kadar yoğunlaşma oranlarında düşme eğilimi yaşansa da gerçek anlamda rekabetçi

[6] Vickers (1995)'in belirttiği iş çalma etkisi.

[7] Diğer taraftan, izleyen alt bölümlerde de daha ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi, yapısal olmayan tekniklerle yapılan görgül çalışmaklar büyük bankalar ile karşılaştırıldığında küçük bankaların daha az rekabetçi davrandığı yönünde kanıt sunmaktadır.

bir piyasa yapısının bulunmadığını göstermektedir. ABD'de mevduat pazarında HHI endeksinin 1800'ü geçmesi durumunda piyasada rekabet kısıtı bulunduğu kabul edilmektedir. Oysa, 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'de mevduat piyasalarında HHI değeri sürekli 2000'in üzerinde gerçekleşmiştir.

Hem SCP hem de ES paradigması çerçevesinde yapılan çok sayıda kuramsal ve görgül çalışmada, bankacılık sektöründe piyasa yapısının performans üzerine etkilerini incelemek amacıyla yoğunlaşma oranları kullanılmaktadır. HHI endeksi ise ABD'de banka birleşmelerinin etkisini incelemek amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Basitlikleri ve sınırlı veri gereksinimi bu yöntemlerin kullanımını cazip hale getirmektedir. Shaffer (2004) karar alıcıların genelde piyasalarda rekabet seviyesini veya banka birleşme ve devralmalarının rekabet üzerine etkisini ölçmek için yoğunlaşma oranlarını kullandıklarını, ancak SCP paradigmasının piyasa yapısının performansı etkilemesi önermesinin optimistik olduğunu ve kolayca da kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Öncelikle yoğunlaşma derecesini doğrudan etkileyen ilgili pazar tanımının iyi yapılması gerekmektedir. Alt bölüm IV.1'de de ayrıntılı olarak belirtildiği gibi, bankalar birden çok hizmet sunmakta ve coğrafi pazarın sınırları da bireysel banka müşterisinin tür ve kapasitesine göre farklık göstermektedir. Bu nedenlerle, yoğunlaşma oranı hesaplanırken ilgili pazarın boyutunu tam olarak belirlemek her zaman mümkün değildir. İkincisi de, piyasa yapısı ve davranış arasındaki bağlantıyı öngören denge fiyat türleri için sadece yeterli koşulları belirlemek yetmemekte, aynı zamanda gerek koşulların da belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü, kredi kartı gibi bazı banka hizmetlerinin ilgili pazarı ülke bazında olabileceği gibi, kredi ve mevduat hizmetlerinin ilgili pazarı bölge bazında

olabilmektedir. Bunların da ötesinde, elektronik bankacılığın hızlı gelişimi ilgili pazarları da bölge bazından ulusal, hatta uluslararası boyuta taşımaktadır. Diğer taraftan, yarışılabilir piyasalar gibi farklı paradigmalar yoğunlaşma oranları ve davranış arasında farklı işbirliklerini öngörmektedir. Örneğin, Nathan ve Neave (1989) ile Shaffer (1993) yoğunlaşma oranı hayli yüksek Kanada bankacılık sisteminde yüksek derecede rekabetçi davranış bulunduğu yönünde kanıt sunmaktadır. İzleyen alt bölümlerde, Türkiye'deki bankacılık sektöründeki rekabet seviyesi, davranış ve performans arasındaki ilişkiyi doğrudan test eden yapısal olmayan Panzar-Rosse tekniği ile incelenecektir.

IV.1.2. Davranış (Rekabet) ve Performans İlişkisinin Doğrudan Ölçümlenmesi

Yeni Görgül Endüstriyel Organizasyon (New Emprical Industrial Organization kısaca NEIO) yazını firma davranışlarını ölçümlemek amacıyla çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bu çalışmaların bir kısmı Bresnahan (1982) modelini izlemekte[8] ve SCP ve ES paradigması çerçevesinde yapılan çalışmalarda olduğu gibi "yapı" ve "performans" arasındaki ilişki yerine, "davranış" ve "performans" arasındaki ilişkiyi doğrudan analiz etmektedir. Bresnahan modelinde, farklı arz ve talep denklemleri ile yapısal bir model tahmin edilmekte, tahmin edilen marjinal maliyetin üzerindeki fiyat farkı, monopolistik gücün göstergesi olarak parametrize edilmektedir. Rosse ve Panzar (1977) ile Panzar ve Rosse (1982 ve 1987) tarafından

[8] Örneğin, ABD için Shaffer (1989 ve 1993); AB ülkeleri için Bikker (2004: bölüm 5); Finlandiya için Suominen (1994); İsrail için Ribon ve Yosha (1999); İtalya için Coccorese (2002) ile Angelini ve Cetorelli (1999).

geliştirilen hasılat testinde ise brüt hasılat ile girdi fiyatları ve diğer kontrol değişkenler arasındaki ilişkiyi test eden indirgenmiş form hasılat eşitliği (reduced form revenue equation) tahmin edilmektedir.[9] Her iki yaklaşımda da, aracılık yaklaşımı çerçevesinde banka girdileri ve ürünleri açıkça belirtilmektedir.

Çalışmanın izleyen üç altbölümünde bankacılık sektöründe rekabet seviyesini aracılık yaklaşımı çerçevesinde ölçen Panzar-Rosse modeli incelenecek, bu model çerçevesinde yapılan görgül çalışmalar incelenecek ve model çerçevesinde Türk bankacılık sektöründe rekabet seviyesi analiz edilecektir.

IV.1.2.1 Panzar-Rosse Modeli[10]

Rosse ve Panzar (1977) ile Panzar ve Rosse (1982 ve 1987) oligopolistik, rekabetçi ve monopolistik piyasalar için oluşturulan model çerçevesinde, piyasa yapılarını karşılaştırmak amacıyla bir test istatistiği geliştirmektedir. Bu test, firma veya banka seviyesinde indirgenmiş form hasılat eşitliğinin özelliklerine dayanmakta olup, belirli koşullarda bankaların rekabetçi davranışlarını ölçümleme işlevi gören *H* test istatistiğini hesaplamaktadır. *H* testi, hem banka hem de sektör seviyesinde kârların maksimum kıldığı denge üretim miktarı ve banka sayısının belirlendiği genel bankacılık piyasa modelinden elde edilmektedir. Bütün piyasa yapılarında, firmanın

[9] NEIO literatüründe geliştirilen modellerin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bak Bikker (2004) ve Shaffer (2004).

[10] Model literatürde Panzar-Rosse olarak isimlendirildiği gibi (örneğin bak De Bandt ve Davis, 2000 ve Bikker, 2004), Rosse-Panzar (Örneğin bak Hempell 2002 ve Shaffer, 2002), Hasılat Yaklaşımı (örneğin, bak Shaffer, 2004) olarak da isimlendirilmektedir.

denge hasılat değerlerinin faktör fiyatlarında değişmeler ile ilişkisi incelenmektedir.[11] Modelde, birinci olarak *i* bankasının kârlarını, marjinal hasılatın marjinal maliyete eşit olduğu üretim seviyesinde maksimize etmesi gerekmektedir.

$$R_i^{'}(x_i, n, z_i) - C_i^{'}(x_i, w_i, t_i) = 0 \tag{6.3}$$

$R_i^{'}$ bankanın marjinal hasılatını, $C_i^{'}$ de marjinal maliyetleri göstermektedir (kesme işareti *marjinali* temsil etmektedir). Banka *i*'nin üretimini x_i;banka sayısını *n;* *m* sayıda faktör girdilerinin fiyat vektörünü w_i; bankanın hasılat fonksiyonunu etkileyen dışsal faktörlerin vektörü $z_;$; banka *i*'nin maliyet fonksiyonunu etkileyen dışsal faktörlerin vektörü de t_i' göstermektedir. Öte yandan, piyasanın bütünü için denge kârının sıfır olması gerekmektedir.

$$R_i^{*}(x^*, n^*, z) - C_i^{*}(x^*, w, t) = 0 \tag{6.4}$$

Eşitlik 6.4'de, yıldız işaretli değişkenler denge değerlerini göstermektedir. Piyasadaki rekabet seviyesi, banka i'nin denge hasılat seviyesinde (dR_i^*), faktör girdi fiyatlarında değişimin (dw_{ki}) yansıması olarak ölçümlenmektedir. Diğer bir deyişle, rekabet seviyesini ölçen *H* değeri, faktör fiyatları yönünden indirgenmiş hasılat esnekliklerinin toplamı alınarak elde edilmektedir.

[11] Panzar ve Rosse H testi ilk olarak, ABD'de günlük gazete fiyatları ve faktör fiyatları arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla geliştirilmiştir (Panzar ve Rosse, 1987).

$$H = \sum_{k=1}^{m} \frac{\partial R_i^*}{\partial w_{ki}} \frac{w_{ki}}{R_i^*} \tag{6.5}$$

Shaffer (2004) modelin tam rekabet ve monopol piyasalarında işleyişini şu şekilde açıklamaktadır: Uzun dönemde rekabetçi dengede faaliyet gösteren firma, ortalama maliyet eğrisinin en düşük noktasına teğet olan tam esnek bir talep eğrisi ile karşı karşıyadır. Maliyet fonksiyonları, girdi fiyatlarında birinci dereceden homojen olduğundan, diğer şeyler sabit iken, maliyetler girdi fiyatlarındaki artış kadar artacaktır. Fiyat alıcı firmalar, kârlarını maksimize ettikleri üretim seviyesinde olsalar bile, bu durumda zarar etmeye başlayacaktır. Sonuçta piyasadan çıkışlar başlayacak ve toplam arz miktarındaki daralmaya paralel olarak endüstri talep eğrisi yükselecektir. Ürün fiyatları, ayakta kalmayı başarabilen firmaların daha yüksek olan yeni ortalama maliyetlerini karşılayacak kadar artacaktır. Bu arada, her bir firmanın üretim seviyesi girdi fiyatlarındaki değişiklik öncesi durum ile aynı olacak, böylece de ürün fiyatlarındaki artış kadar toplam hasılat artacaktır. Sonuçta, uzun dönem rekabetçi denge seviyesinde toplam hasılat, girdi fiyatlarındaki artış oranında artacak olan ortalama maliyetinin artışı oranında artacaktır (H = 1).

Tam monopol durumunda ise maliyet ile hasılat arasındaki ilişki farklı yönde gelişecektir. Monopolist, marjinal maliyetin marjinal hasılata eşit olduğu üretim seviyesinde dengeye gelecek ve denge üretim seviyesindeki talep eğrisine göre fiyatı belirleyecektir. Marjinal maliyet fonksiyonu girdi fiyatlarında birinci dereceden homojendir. Bu nedenle, girdi fiyatları yükselirse marjinal maliyet girdi fiyatlarındaki artış oranında artacaktır. Kâr maksimizasyonu için *gerek şartların*

(second-order conditions) karşılanması durumunda, monopolistin girdi fiyatlarındaki artış karşısında kâr maksimizasyonu tepkisi, üretim miktarını kısmak yönünde olacaktır. Marjinal maliyet daima pozitif olduğundan denge seviyesinde marjinal hasılat da pozitif olacaktır. Bu durumda üretim miktarında bir artış (azalış) toplam hasılatı artıracaktır (azaltacaktır).Kâr maksimizasyonunu amaçlayan bir monopolist girdi fiyatlarının artması durumunda üretimini kısacak, sonuçta da toplam hasılatı düşecektir ($H \leq 0$). Rekabet kısıtı yaratan gizli anlaşmaların tam olarak uygulandığı durumlarda veya tam kartel oluşumunda da monopolistik modele benzer biçimde *H*'nın değeri negatif olacaktır.

Tablo:IV.2. H-İstatistiğinin Değerleri

H İstatistiği	**Rekabet Seviyesi Testi**
H = 1	Tam rekabet. Tamamıyla etkin kapasite kullanımıyla, piyasalara girişin serbest olduğu denge seviyesi.
$H \leq 0$	Monopolistik Denge: monopolistik kâr maksimizasyonu koşullarında her bir banka bağımsız olarak faaliyet sürdürmektedir (H algılanan talep esnekliğinin azalan fonksiyonudur) ya da banka sayısının 1'den fazla olduğu piyasalar tam (gizli anlaşma) kartel koşullarındadır.
$0 < H < 1$	Monopolistik rekabet, piyasalara girişin serbest olduğu denge seviyesidir (H algılanan talep esnekliğinin artan fonksiyonudur)

H testinin pozitif değerleri ise monopolistik rekabet seviyesini göstermektedir. Diğer bir deyişle, her bir bireysel durumdaki optimal denge ile karşılaştırıldığında, monopolistik rekabette bankalar daha düşük fiyat seviyesinde daha çok üretim yapacaktır. Bikker (2004: 86) bankaların çekirdek işleri homojen olsa da, ürün farklılaştırmasının mevcudiyetini göz önünde bulundurduğundan ve

ürün kalitesi ile reklam yönünden bankaların farklılaşması gözlemi ile uyumlu olduğundan, monopolistik rekabetin, bankalar arasındaki ilişkiyi açıklama gücünün daha fazla olduğunu belirtmektedir ($0 < H < 1$). Tablo: IV.2'de, H testinin farklı piyasa koşullarında almış olduğu değerler özetlenmektedir.

Panzar-Rosse yaklaşımının görgül uygulamasında marjinal maliyet fonksiyonu logaritmik doğrusal olarak varsayılmaktadır:

$$\ln MC = \alpha_0 + \alpha_1 \ln Q + \sum_{i=1}^{m} \beta_i \ln FIP_i + \sum_{j=1}^{p} \gamma_j \ln EX_{Cj} \qquad (6.6)$$

Eşitlik 6.6'da Q bankanın üretimini, FIP fonlama, personel ve faaliyet giderlerinden oluşan faktör girdi fiyatlarını ve EX_{Cj} de maliyet fonksiyonunu (C_i) etkileyen diğer dışsal değişkenleri göstermektedir. Benzer bir biçimde, marjinal hasılat fonksiyonu da logaritmik doğrusal kabul edilmektedir.

$$\ln MR = \delta_0 + \delta_1 \ln Q + \sum_{k=1}^{q} \eta_k \ln EX_{Rk} \qquad (6.7)$$

Eşitlik 6.7'de EX_{Rk} bankaya özel talep fonksiyonu değişkenleridir (eşitlik 6.4'de z). Kâr maksimizasyonunu sağlayan banka için, denge seviyesinde marjinal maliyet marjinal hasılata eşitlenecek ve denge üretim seviyesi aşağıdaki şekilde olacaktır.

$$\ln Q^* = (\alpha_0 - \delta_0 + \sum_{i=1}^{m} \beta_i \ln FIP_i + \sum_{j=1}^{p} \gamma_j \ln EX_{Cj} - \sum_{k=1}^{q} \eta_k \ln EX_{Rk}) / (\delta_1 - \alpha_1) \qquad (6.8)$$

Banka *i*'nin hasılatının indirgenmiş form eşitliği, banka i'nin denge üretim miktarının değeri ile ortak fiyat seviyesinin çarpımına eşittir ve *ters talep eşitliği* (inverse-demand equation) tarafından belirlenmektedir.

$$\ln p = \xi + \eta \ln(\sum_{i} Q_i^*) \qquad (6.9)$$

Panzar-Rosse yönteminin anlamlı sonuçlar üretilmesi için bankacılık sisteminin uzun dönemde dengede olması, diğer bir deyişle, bankaların kârları ile girdi fiyatları arasında *istatistiki* bir ilişkinin bulunmaması gerekmektedir.[12] Uzun dönem denge testi, rekabetçi bir piyasada bankaların kâr oranlarının eşit olması gerçeğine dayanmaktadır. Bağımlı değişken olarak, banka hasılatı yerine, banka kârlarının aktif veya sermaye büyüklüğüne oranının kullanıldığı modelde H < 0 modelin dengede olmadığını, H=0 da olduğunu göstermektedir. H istatistiğinin negatif değerleri, girdi fiyatlarında dışsal bir artışın banka kârlarını azaltacağını, diğer bir deyişle bankaların artan maliyeti kredi müşterilerine aktaramayacağını göstermektedir. Shaffer (2004) modelin uzun dönem dengede olmaması durumunda H=1 hipotezini reddetmenin çelişkili olabileceğini, oysa H<0 hipotezinin reddinin hala geçerli olduğunu belirtmektedir. Başka bir anlatımla, monopolistik fiyatlandırmanın görgül reddi uzun dönem denge endişeleri karşısında güçlü bir biçimde geçerliliğini korumaktadır. Ancak, H=1 hipotezi *istatistiki* olarak kabul edilmemesine rağmen, kavramsal olarak, inceleme kapsamındaki bankaların gerçek davranışının yaklaşık olarak rekabetçi veya yarışılabilir olması mümkündür.

[12] Shaffer (1983) tarafından geliştirilen uzun dönem denge testi, sonradan değişik çalışmalarda da kullanılmıştır. Örneğin, bak. Molyneux ve diğerleri (1994); De Bandt ve Davis (2000); Bikker ve Groeneveld (1998); Yıldırım ve Philippatos (2003); Kotsomanoli-Filipaki ve Satikouras (2004).

Shaffer (2004) Panzar-Rosse yönteminin piyasaların farklılaştırılması açısından güçlü, basit, tek bir denklem ve doğrusal bir model ile tahmin edilebilir ve az sayıda veri gerektirir olması nedeniyle daha avantajlı olduğunu belirtmektedir. Yazar, (i) banka düzeyinde veri gerektirmesinin; (ii) monopson gücünün monopol gücünü maskeleyebilme ihtimalinin bulunmasının; ve (iii) uzun dönem denge sağlanmaz ise piyasa gücü göstergesinin yanlış bilgiler içermesinin ise yöntemin dezavantajlarını oluşturduğunu bildirmektedir.

IV.1.2.2. Panzar-Rosse Modelini Uygulayan Görgül Çalışmalar

Panzar-Rosse yöntemini uygulayan görgül araştırmaları tek ve çok ülkeli çalışmalar şeklinde iki genel başlık altında toplamak mümkündür. Bu çalışmalara ait özet bilgiler ise kronolojik sıralandırmaya göre Tablo:IV.3'de yer almaktadır. Panzar-Rosse yönteminin bankacılık sektöründeki ilk uygulamalarından biri olan ve New York'daki bir grup bankanın davranış biçimini inceleyen Shaffer (1982) uzun dönem dengede bankaların ne monopolistik ne de tam rekabetçi davrandığını tespit etmektedir. Nathan ve Neave (1989) Shaffer (1982) ile benzer yöntemi kullanarak Kanada mali sisteminde (*bankalar, trust ve mortgage* şirketleri toplamı) rekabet analizi yaparak, aktif yoğunlaşma oranının yüksekliğine rağmen, H istatistiğinin pozitif değer almasının, mali sistemde monopolistik gücün bulunmadığını gösterdiğini belirtmektedir. 1982-1984 yıllarında Kanada mali sisteminde rekabet analizi yapılan çalışmada H istatistiğinin 1982, 1983 ve 1984 yıllarına ait değerleri sırasıyla 1,058, 0,680 ve 0,729 bulunmuştur. Bu sonuçlar 1983 ve 1984 yıllarında

monopol ve tam rekabet hipotezlerini reddederken, 1982 yılında tam rekabet hipotezini reddetmemektedir.

Tek ülkeli bir başka çalışmada, Hempell (2002) 1993-1998 yıları arasında Almanya, Jiang ve diğerleri (2004) 1992-2002 yılları arasında Hong Kong ve Shaffer (2004) ise 1984-1994 yılları arasında ABD'de dört yerel banka için bankacılık sisteminde rekabet analizi yapmıştır. Hempell (2002) Alman bankacılık sisteminin geneli için H istatistiğinin değerini 0,687, kooperatif bankaları için 0,53, tasarruf bankaları için 0,64, kredi kuruluşları için 0,80, yabancı bankalar için ise 0,83 olarak hesaplamıştır. Öte yandan, Jiang ve diğerleri (2004) ise inceleme döneminde Hong Kong bankacılık sisteminin tam rekabete yakın davrandığını göstermektedir. 1997-2000 yılları arasında Brezilya bankacılık sistemini analiz eden Belaisch (2003) kamu bankaları ile küçük ve orta boy bankaların monopolistik, yabancı bankaların ise tam rekabetçi davrandığı yönünde kanıt bulmuştur. Son olarak, Shaffer (2004) yerel düzeyde yoğunlaşma oranlarının yüksek olduğu eyaletlerde pazar payı yüksek olan bankalar için H istatistiğinin değerini monopolistik rekabet yönünde bulmuştur. Çünkü, bu bankalar yerel fon yönetim şirketleri (thrift companies) ile dinamik bir biçimde, ürün farklılaştırması yoluyla rekabet etmektedir.

İkinci grup çalışmalar ise birden çok ülkeyi kapsamaktadır. Molynex ve diğerleri (1996) 1986-1989 Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İspanya ve İtalya bankacılık sistemini inceleyerek inceleme döneminde İtalya dışındaki ülkelerde (Almanya için 1987 yılı dışında) banka hasılatının monopolistik rekabet koşullarında elde edildiğini belirtmektedir. İtalyan bankacılık sistemi sonuçları ise

monopol davranış biçimini göstermektedir. Yazarlar ülkeler arasındaki banka davranış biçimi farklılıklarını, inceleme döneminde bankacılık sisteminin AB düzeyinde bütünleşmediğinin göstergesi olarak yorumlamakta ve bu sonuçların mali sisteminin tam olarak bütünleşmesi için ortak gözetim düzenlemeleri ile sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasının önemini öne çıkardığını belirtmektedir.

Bikker ve Groeneveld (1998) 1989-1996 yılları arasında AB ve her bir üye ülke bankacılık sisteminde davranışın monopolistik rekabet olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada, inceleme döneminde AB bankacılık sisteminde uygulamaya konulan serbestleşme düzenlemelerine rağmen rekabetin artması yönünde bir kanıt bulunmamıştır. Üye ülkeler için ayrı ayrı yapılan analizlerde, Molynex ve diğerleri (1996) bulgularına benzer biçimde AB bankacılık sisteminin tam olarak bütünleşmediği gözlemlenmektedir.

De Bandt ve Davis (2000) 1992-1996 yılları arasında Almanya, Fransa, İtalya ve karşılaştırma yapmak amacıyla da ABD için H istatistiği değerlerini tahmin etmektedir. Çalışmada her bir ülke için büyük ve küçük boy bankaların davranışları analiz edilmektedir. Çalışmanın bulguları, ABD bankacılık sisteminde tam rekabeti reddetse de, rekabet seviyesinin diğer üç ülkedekinden büyük olduğunu göstermektedir. Almanya ve Fransa'da büyük bankalar monopolistik rekabet içindeyken, küçük bankalar monopolistik davranış sergilemektedir. İtalya'da ise hem büyük hem de küçük bankalar monopolistik rekabet içerisindedir.

Tablo:IV.3. Panzar-Rosse Yöntemini Kullanarak Bankacılık Sektöründe Rekabet Analizi Yapan Çalışmaların Özet Bulguları

Çalışma	Kapsanan Ülke(ler)	Dönem	Sonuç
Shaffer (1982)	New York (ABD)	1979	Monopolistik rekabet
Nathan ve Neave (1989)	Kanada	1982-1984	1983-1984 yılları için monopolistik; 1982 yılı için tam rekabet
Molynex ve diğerleri (1994)	Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İspanya ve İtalya	1986-1989	İtalya için monopol; Almanya, Birleşik Krallık, Fransa ve İspanya için monopolistik rekabet
Bikker ve Groeneveld (1998)	15 AB ülkesi	1989-1996	Monopolistik rekabet
Bikker ve Haaf (2000)	23 OECD ülkesi	1990-1998	Bütün örnek: monopolistik rekabet Büyük bankalar genelde monopolistik rekabet; bazı istisnai durumlarda tam rekabet Avustralya ve Yunanistan'da küçük bankalar monopol
De Bandt ve Davis (2000)	Almanya, Fransa, İtalya ve ABD	1992-1996	Bütün ülkelerde büyük bankalar: monopolistik rekabet Küçük bankalar: İtalya'da monopolistik rekabet, diğerlerinde monopol
Gelos ve Roldos (2002)	8 Avrupa ve Latin Amerika ülkesi	1994-1999	Arjantin ve Macaristan dışında monopolistik rekabet
Hempell, H.S. (2002).	Almanya	1993-1998	Monopolistik rekabet
Belaisch (2003)	Brezilya	1997-2000	Bütün örnek: monopolistik rekabet. Kamu bankaları ve küçük bankalar mopolistik rekabet. Özel bankalar ve büyük bankalar tam rekabet
Claessens ve Leaven (2003)	50 ülke	1994-2001	Monopolistik rekabet
Yıldırım ve Philippatos (2003).	14 Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi	1993-2000	Monopolistik rekabet; Makedonya ve Slovakya monopol
Bikker (2004:bölüm 4)	23 OECD Ülkesi	1988-1998	Monopolistik rekabet
Jiang ve diğerleri (2004)	Hong Kong	1992-2002	Tam rekabet
Kotsomanoli-Filipaki ve Satikouras (2004)	25 AB ülkesi	1998-2002	Monopolistik rekabet
Shaffer (2004)	ABD'de 4 yerel banka	1984-1994	Monopolistik rekabet

Kotsomanoli-Filipaki ve Satikouras (2004) 1998-2002 yılları arasında yeni AB-25 bankacılık sistemini inceleyerek bankaların monopolistik rekabet koşullarında faaliyet gösterdiği yönünde kanıt bulmuştur. Ancak, yeni AB üyesi 10 ülkenin bankaları, AB'nin eski üyelerinin bankalarından daha rekabetçi koşullarda faiz hasılatı elde etmektedir. Diğer taraftan, çalışmada küçük bankalar ile karşılaştırıldığında büyük bankaların göreceli olarak daha rekabetçi ortamda faiz hasılatı elde edildiği tahmin edilmektedir.

Bikker ve Haaf (2000)[13] ve 15'i AB ve 8'i sanayileşmiş 23 ülkenin bankacılık sektörünü 1988-1998 yılları verilerine göre inceleyerek monopolistik rekabet davranışı tespit etmiştir. Banka büyüklükleri göz önünde bulundurulduğunda, Avustralya ve Yunanistan'da yerel piyasalar veya küçük bankalar için gizli anlaşma reddedilememekte, diğer ülkelerde de farklı banka grupları için tam rekabet reddedilememektedir. Rekabet seviyesi daha çok uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren büyük bankalar için yüksek, yerel piyasalarda faaliyet gösteren küçük bankalar için ise daha düşüktür.

Panzar-Rosse yöntemini kullanan görgül çalışmalar, gelişen ülke bankalarının davranış biçimini analiz etmek için de uygulanmaktadır. Yıldırım ve Philippatos (2003) 1993-2000 yılları arasında 14 Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesinde bankacılık sektöründe rekabet seviyesinin gelişimini analiz etmektedir. Makedonya ve Slovakya dışında bütün ülkelerde tam rekabet ve monopolistik davranış reddedilmiştir. Diğer bir deyişle bu ülkelerde genel banka davranışı monopolistik rekabet yönünde

[13] Bikker (2004:bölüm 4) Bikker ve Haaf (2000) modelinin bulgularını aynen kullanmaktadır. Bu nedenle burada ayrıca açıklanmamaktadır.

bulunmuştur. Bikker ve Haaf (2000) ile De Bandt ve Davis (2000)'in gelişmiş ülkeler için ürettiği bulgulara benzer biçimde, gelişen ülkelerde de küçük bankalar ile karşılaştırıldığında büyük bankalar daha fazla rekabetçi davranış sergilemektedir. İnceleme kapsamındaki geçiş ekonomilerinde, bankacılık sektöründe serbestleşme ve rekabeti artırmak yönünde yeniden yapılanmaya gidildiği bu dönemde, 1993 ve 1996 yılları arasında rekabet seviyesi önce düşmekte, 1996 sonrası dönemde ise artmaktadır.

Türkiye dahil gelişen ülkeleri kapsayan diğer çok ülkeli çalışmalar ise 1994-1999 yılları arasında 8 Avrupa ve Latin Amerika ülkesinde ve 1994-2000 yılları arasında 50 ülkenin bankacılık sektöründe Panzar-Rosse yöntemini kullanarak rekabet analizi yapan Gelos ve Roldos (2002) ile Claessens ve Leaven (2003) çalışmalarıdır.

Claessens ve Leaven (2003) modeli çerçevesinde bu ülkelerde tahmin edilen H istatistiği değeri ağırlıklı olarak 0,60 ile 0,80 arasında değişmektedir. Bu bulgular banka davranışlarının monopolistik rekabete daha yakın olduğunu önermektedir. Özelde bankacılık sistemi, genelde ise ekonomilerinin hacmi açısından bazı büyük ülkelerde H istatistiğinin değeri düşük bulunsa da, örneklemin genelinde güçlü bir sapma bulunmamaktadır. Yazarlar, büyüklük ve diğer özellikleri göz önünde bulundurmadan bütün bankaların davranışlarının konsolide olarak analiz edilmesinin, bankacılık sisteminin genel rekabet düzeyinin ölçümlenmesine zarar verebileceğini belirtmektedir. Nitekim yukarıda sözü edilen görgül çalışmalar; küçük bankalar ile

karşılaştırıldığında, büyük bankaların daha rekabetçi ortamda faaliyet gösterdiği yönünde kanıt sunmaktadır.[14]

Son olarak, Gelos ve Roldos (2002) 1994-1999 yılları arasında Türkiye dahil 4 Avrupa ve 4 Latin Amerika ülkesi bankacılık sistemini incelemiştir. Arjantin ve Macaristan dışındaki ülkeler, için hesaplanan H istatistiği değeri sıfır ile bir arasında değişmekte ve bankacılık sisteminin monopolistik rekabet içerisinde olduğunu göstermektedir. Çalışma kapsamındaki ülkelerin banka davranışları iki alt dönem itibariyle analiz edilmektedir. 1998 yılından sonraki dönemde çalışma kapsamı ülkelerden sadece Türkiye'de bankacılık sisteminin piyasa yapısında değişiklik gözlemlenmiştir. 1994-1997 döneminde Türkiye için tahmin edilen H değeri (0,58) izleyen dönemde 0,47'ye düşmüştür. Yazarlar, inceleme döneminde Türk bankacılık sisteminde HH endeksinin değerinin düşmesine karşın, H istatistiğinin değerinin de düşmesinin, veri setinin başlangıç (1994) ve sonuç (1999) yıllarında Türk mali sisteminde yaşanan kırılganlıktan kaynaklanabileceğini belirtmektedir.

IV.1.3.Panzar-Rosse Modeli Çerçevesinde Türk Bankacılık Sektöründe Rekabet Analizi

Önceki alt bölümlerde de belirtildiği gibi bankacılık sektöründe rekabet analizi yapan geleneksel modeller piyasa yoğunlaşma oranlarının dolaylı etkilerine

[14] Çalışma kapsamı ülkeler içerisinde H değeri en düşük ülke 0,41 ile ABD'dir. ABD'den sonra ikinci ve üçüncü en düşük değerler ise Türkiye (0,46) ve Japonya (0,47) için bulunmuştur. En yüksek H değeri ise Kosta Rika'ya (0,92) aittir.İkinci ve üçüncü en büyük H değerleri ise sırasıyla Hollanda (0,86) ve Güney Afrika'ya (0,85) aittir.

dayanmaktadır. Bu nedenle, Türk bankacılık sisteminde rekabet analizi davranış ve performans arasındaki ilişkiyi doğrudan analiz etmek amacıyla yapısal olmayan Panzar-Rosse yöntemi kullanılacaktır.

Panzar-Rosse yönteminde banka üretimi "aracılık yaklaşımı" çerçevesinde ele alınmaktadır. Banka faaliyetlerinin ölçümlenmesi yöntemlerinden birisi olan aracılık yaklaşımına göre bir bankanın üretim fonksiyonu mevduat çekmek için işgücü ve fiziki sermayeyi içermekte, mevduat ise krediler ve diğer hasılat getiren varlıkların finansmanında kullanılmaktadır. Krediler ve hasılat getiren varlıkların finansmanını sağlayan mevduatın faiz oranı faiz harcamalarının toplam mevduata bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Ücret oranı ücret giderlerinin toplam çalışan sayısına bölünmesi ile elde edilmektedir. Fiziki sermayenin fiyatı ise faaliyet giderlerinin toplam sabit varlıklarının parasal değerine oranıdır.

IV.1.3.1. Görgül Model

H istatistiğini elde etmek için aracılık yaklaşımına göre faaliyet gösterdiği kabul edilen Türk bankacılık sistemi için indirgenmiş form hasılat eşitliği, yukarıda incelenen çalışmalara benzer şekilde aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

$$\ln FH = a + b \ln PG + c \ln FGİ + d \ln FAGİ + e \ln TA + f \ln LA + g \ln GDK + \varepsilon \qquad (6.10)$$

ln = doğal logaritma

FH = faiz hasılatı

PG = personel giderleri/personel sayısı

FGİ = faiz giderleri/ toplam yabancı kaynaklar

FAGİ = faaliyet giderleri/toplam aktif

TA = toplam aktif

LA = likit aktifler/ toplam aktif

GDK = geri dönmeyen krediler/toplam kredi

ε = hata terimi

Modelde banka hasılatı için faiz hasılatı (FH) alınmıştır. Yukarıda açıklanan çalışmalarda banka hasılatının bir göstergesi olarak faiz hasılatının aktif büyüklüğüne oranı (örneğin, Molyneux ve diğerleri, 1994; Bikker ve Groeneveld, 1998; Gelos ve Roldos, 2002; Claessens ve Laeven; 2003) veya sadece faiz hasılatı (Nathan ve Neave 1989; De Bandt ve Davis, 2000) alınmıştır. De Bandt ve Davis (2000) ikinci yaklaşımın iktisadi olarak daha anlamlı olduğunu, çünkü faiz hasılatı/aktif oranının daha çok fiyat eşitliği olduğunu belirtmektedir. Sonuç olarak, Nathan ve Neave (1989) ile De Bandt ve Davis (2000) çalışmalarını izleyerek, oran yerine brüt faiz hasılatı esas alınmıştır.

Bankalar hasılat elde etmek için ise, aracılık yaklaşımına uygun bir biçimde işgücü, fon ve sermaye şeklinde üç girdi kullanmaktadır. Personel giderlerinin personel sayısına oranı birim işgücü maliyetini (PG) vermektedir. Türkiye'yi de kapsayan Gelos ve Roldos (2002) ile Claessens ve Laeven (2003) dahil diğer çalışmalar birim personel gideri için personel gideri/toplam aktif oranını kullanmaktadır. Bu çalışmalarda genellikle Fitch-IBCA Ltd. BANKSCOPE CD Rom

veri seti kullanılmaktadır. BANKSCOPE veri setinde personel sayısı bulunmadığı için gerçek işgücü maliyeti yerine gösterge olarak personel gideri/toplam aktif oranı kullanılmaktadır. Bu çalışmada gerçek işgücü maliyeti göstergesi olan personel gideri/personel sayısı oranı kullanılmaktadır. Öte yandan, faiz gideri (FGİ) ise faiz giderlerinin toplam yabancı kaynaklara oranı olarak kabul edilmiştir. Son olarak, faaliyet giderleri (FGİ) amortisman ve kira toplamının toplam aktiflere oranıdır ve sermayenin birim maliyetini temsil etmektedir.

Bankalara özgü veriler bankaların risk düzeyleri ve büyüklükleri arasındaki farklılıkları gösteren ilave açıklayıcı değişkenlerdir. TA bankaların toplam aktifleridir ve banka büyüklüğünü temsil etmektedir. Risk değişkenleri ise likit aktif (LA) ve geri dönmeyen kredilerdir (GDK). Toplam aktifler için pozitif bir katsayı beklenmektedir, çünkü belirli büyüklükteki bankaların ölçek tasarrufuna ulaştığı kabul edilmektedir. Benzer şekilde, bankanın likidite durumunu gösteren nakit değerler, bankalar, diğer mali kurumlar ve interbank kaynakları, menkul değerler cüzdanı ve mevduat munzam karşılığı toplamından oluşan likit aktifler için de pozitif katsayı beklenmektedir. Takipteki kredilerin toplam kredilere oranını gösteren geri dönmeyen kredilerden faiz hasılatı de elde edilemeyeceğinden, bu değişken için negatif bir katsayı beklenmektedir.

IV.1.3.2.Veri Analizi

Panzar-Rosse yöntemini kullanarak Türk bankacılık sisteminde rekabet analizi yapan hem Gelos ve Roldos (2002) hem de Claessens ve Leaven (2003)

Fitch-IBCA Ltd. BANKSCOPE CD Rom veri setini kullanmaktadır. BANKSCOPE veri seti bankalar için tam olarak ve uzun süreli tarihi bir zaman verisi sağlamamaktadır (Claessens ve Leaven, 2003). Örneğin iki bankanın birleşmesi durumunda, sadece faaliyeti devam ettirilen şemsiye bankanın bilgileri veri setinde tutulmaktadır. Benzer şeklide, iflas eden bir bankanın geçmişe yönelik bilgileri de veri bankasından tamamen silinmektedir. Diğer taraftan, BANKSCOPE veri seti yerel piyasalarda monopolistik güce sahip olan ve muhtemelen etkinsiz çalışan küçük bankaları kapsamamakta, bu da verilerin kalitesini düşürmektedir. Bunlara ilave olarak, daha etkin çalışan bankalar IBCA'dan derecelendirme istemekte ve veri setinde sadece bunlara ait bilgiler yer almaktadır (De Bandt ve Davis, 2000). Bütün bu açıklamalar BANKSCOPE veri seti ile yapılan çalışmaların görgül bulgularının ihtiyatlı değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

BANKSCOPE verilerinin açıklanan bu potansiyel zayıflıklarından kaçınmak için, bu tezde kurulan modelde kullanılan veriler TBB *Bankalarımız* kitaplarının çeşitli sayılarından derlenmiştir. Ancak, muhasebe ve raporlama standartları yetersizliği ile saydamlık eksikliği gibi nedenlerle Türk bankacılık sisteminin verilerinin kalitesine de ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Alper ve diğerlerinde (2001) de belirtildiği gibi banka aktiflerinde yer alan menkul kıymet portföylerinin piyasa değerini göstermemesi, takipteki krediler için karşılıklar ayırma konusunda farklı yaklaşım sergilenmesi, kamu bankalarının karlarının piyasa koşullarından çok idari tercihleri yansıtması, yabancı ve yerli bankaların döviz riski farklılıklarının tam olarak belirlenememesi ve enflasyon muhasebesi uygulamasının bulunmaması gibi hususlar, bankacılık sektöründe mali yapıya ilişkin verilerin kalitesini olumsuz

etkilemektedir. Sonuçta, faiz hasılatı, toplam aktif ve personel giderleri dışındaki değişkenler oran olduğundan enflasyonun etkisinden arındırılmıştır. Personel giderleri/personel sayısı oranındaki personel gideri değişkeni ile faiz hasılatı ve toplam aktif değerleri enflasyon etkisinden arındırılmak amacıyla tüketici fiyatları endeksi aracılığı ile nominal değerlerden, reel değerlere dönüştürülmüştür.

2000 yılı sonu itibariyle Türk bankacılık sisteminde 61 ticari banka faaliyet göstermektedir. De Bandt ve Davis (2000) sisteme sonradan giren bankaların daha agresif davranış biçimi sergileyebileceği ve tüm sistemin davranış biçimi hakkında çelişkili bilgi sağlayabileceği gerekçesiyle, ilk yıllarda verisi olmayan bankaları örnekten çıkarmaktadır. De Bandt ve Davis (2000) çalışmasına benzer biçimde, inceleme döneminin çoğunda faaliyet göstermeyen ve sisteme sonradan girdiği için tüm döneme ait önemli ölçüde verisi bulunmayan EGS Bank (1995), Anadolu Bankası (1997), Denizbank (1997) ING Bank (1997) Rabobank Nederland (1998), Credit Suisse First Boston (1999) Morgan Guaranty Trust (1999) örnekten çıkartılmıştır. Nitekim, Anadolu Bankası ve Denizbank dışında örnekten çıkartılan bankaların 2000/2001mali krizinden sonra faaliyetlerine son verilmiştir. İki bankanın Dünya genelinde birleşmesinin bir sonucu olarak, Morgan Guaranty Bankası, The Chase Manhattan Bankası ile birleşmiş olup, yeni banka da JP Morgan Chase&Co ismi altında faaliyet göstermeye başlamıştır. 2001 yılından itibaren kapatılan ancak, önceki dönemde faaliyet gösteren bankalar bu çalışmada örnek kapsamında tutulmuştur. Bütün örnek ve alt dönemlere ilişkin banka tanımlayıcı istatistiki bilgileri Tablo:IV.4'de yer almaktadır.

Tablo:IV.4. Panzar-Rosse Analizinde Kullanılan Verilere Ait Özet İstatistiki Bilgileri

	Banka Sayısı	Faiz Hasılatı	Personel Gideri	Faaliyet Gideri	Faiz Gideri	Toplam Aktif	Likit Aktif	Geri Ödenmeyen Krediler
1990-2003	54	296, 74	0,0132	1,242	19,150	1.177,79	46,215	38,622
		(589,02)	(0,0064)	*(1,009)*	*(8,608)*	*(1.980,33)*	*(12,700)*	*(160,973)*
1990-1993	48*	179,51	0,0118	0,574	21,667	824,61	43,688	5,465
		(348,19)	*(0,0051)*	*(0,369)*	*(17,760)*	*(1.416,71)*	*(11,096)*	*(8,454)*
1995-2000	54	329,63	0,0131	0,732	20,702	1.261,78	47,066	54,433
		(630,90)	*(0,0066)*	*(0,591)*	*(10,331)*	*(2.064,49)*	*(15,841)*	*(219,163)*
2002-2003	31	474,31	0,1205	4,108	16,308	2.444,08	40,017	7,695
		(780,03)	*(0,00849)*	*(2,088)*	*(10,1049*	*(3.312,07)*	*(17,0039)*	*(11,9239)*

*1990 ve 1991 yıllarında 48 olan banka sayısı 1992 ve 1993 yıllarında faaliyete başlayan 6 banka ile beraber 54'e ulaşmıştır.

Not: Faiz hasılatı ve toplam aktif verileri 1990 - 1995 yılları için 1987=100, 1996 - 2003 yılları için de veriler 1994=100 temel yıllı tüketici fiyatları endeksi ile reel hale getirilmiştir. Tablodaki değerler ortalamalardır ve standart sapmalar parantez içerisinde gösterilmektedir.

Örneklemeye ilişkin bilgiler 1990-2003 dönemini kapsamaktadır. Ancak dönem içerisindeki gelişmeleri incelemek için örnek kütle alt bölümlere de ayrılmıştır. İnceleme döneminin başlangıç yılının 1990 olarak seçilmesinin nedeni, 1989 yılında sermaye hareketlerine getirilen serbesti ile sistemin gerçek anlamda uluslararası rekabete açılmış olmasıdır. Sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasından sonra, 1994 kriz yılına kadar gelişmeleri görmek için 1990-1993 alt dönemi oluşturulmuş ve alt örneğin ortalamasını önemli ölçüde bozan 1994 kriz yılı örneğe alınmamıştır. 1994 finansal krizinden sonra mevduata tam güvence getirilen dönemde, 2000 yılında uygulamaya konulan Enflasyonu Düşürme Programı'na kadar

dönemdeki gelişmeleri incelemek için 1995-2000 alt kümesi oluşturulmuştur. Kasım 2000/ Şubat 2001 krizi sonrası gelişmeleri ayrıca inceleyebilmek için 2002-2003 alt dönemi oluşturulmuş ve ortalamayı bozan 2001 yılı verileri örneğe dahil edilmemiştir.

IV.1.3.3. Rekabet Analizi

De Bandt ve Davis (2000) bankacılık sisteminde rekabet analizi yapan çalışmalarda genellikle "yatay-kesit" (Cross-Section) veriler kullanıldığını, ancak yıl ve yıl bulguların düzensiz sonuçlar sunabileceğini bu nedenle de zaman serileri boyutunun hesaplamalara dahil edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu çerçevede Panzar-Rosse modelini uygulayan çalışmalar genelde "panel veri seti" kullanmaktadır. Ancak, bu çalışmaların inceleme dönemi, bu çalışmada Türkiye bankacılık sisteminin davranış biçiminin incelendiği 1990-2003 döneminden çok daha kısadır. 1990-2003 döneminde Türkiye ekonomisinde yaşanan yüksek enflasyon ve yüksek maliyetli finansal krizler banka bilanço ve hasılat tablosu bilgilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Yüksek enflasyon ve mali krizlerden etkilenen bankalara ait bilanço ve hasılat tablosu verileri inceleme döneminde önemli ölçüde oynaklık göstermektedir. Diğer yandan, bankalar arasındaki ölçek farklılıkları da veri setinde heterojenite sorununa neden olmaktadır. Bu sorunları minimize etmek amacıyla, bu çalışmada modelin tahmininde yatay kesit yönteminin kullanılması yolu benimsenmiştir. Model öncelikle en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Heteroskedastisiti sorunu içeren modeller için White Heteroskedastisiti tutarlı tahminler yapılmıştır.

Tahmin sonuçları Tablo:IV.5'de yer almaktadır. Wald testine göre H=0 hipotezi bütün dönem ve 1990-1993 alt dönemi için reddedilememiştir. H=1 hipotezi ise 2002-2003 alt dönemi için reddedilememiştir. Diğer dönemler için H istatistiği 0 ile 1 arasında değer aldığı için hem monopol / tam kartel (H=0) hem de tam rekabet (H=1) hipotezleri reddedilmiştir. En düşük uyarlanmış R^2 değeri 0,966'dır ve her bir model yeterince uygundur. F testine göre model anlamlı sonuç vermektedir. Nitekim gereksiz (redundant) değişken testi de bu önermeyi desteklemektedir.

Personel giderleri dönemin tamamında anlamlı sonuç vermemekle beraber alt dönemlerde hem farklı işaretler hem de zaman zaman anlamlı değerler alabilmektedir. Sermayenin fiyatını gösteren faaliyet giderleri/toplam aktif oranı ise istatistiki olarak anlamlı olmasa da daima daima pozitiftir. Bankacılık sisteminin hasılatını açıklayan en önemli gider değişkeni faiz giderleridir. Yabancı kaynakların fiyatını gösteren faiz gideri/toplam yabancı kaynaklar oranı pozitif ve bütün dönemlerde istatistiki olarak anlamlıdır. Faiz giderleri aracılık faaliyeti gösteren bankaların üretim fonksiyonlarının temel faktörü olduğundan sonuç beklenildiği gibidir. Nitekim, toplam banka aktifleri içerisinde faiz giderlerinin oranı ortalamada %19,15 iken, faaliyet ve personel gideri toplamının oranı ortalamada % 1,24'dür.

Kapasite değişkeni olan toplam aktif beklenildiği gibi pozitif değere sahiptir ve bütün dönemlerde % 1 önem düzeyinde anlamlıdır. Diğer bir deyişle bankaların ölçek tasarrufları, faiz hasılatına pozitif katkı sağlamaktadır. Risk değişkenlerinden geri ödenmeyen krediler bütün dönem ele alındığında, beklenildiğinin aksine pozitif değere sahiptir ve değer istatistiki olarak da anlamlıdır. Ancak, alt dönemler

itibariyle beklenildiği gibi negatif değere sahiptir ve 1990-1993 alt döneminde de istatistiki olarak anlamlıdır. Likit aktifler ise istatistiki olarak anlamlı olmayan karışık değerler almaktadır.

1990-2003 için denklem 6.10'göre hesaplanan H istatistiği değeri 0,2155'dir. Sisteme alt dönemler itibariyle bakıldığında 1990'lı yıllarda bankacılık sisteminde, artan banka sayısına paralel olarak rekabet seviyesinin de arttığı görülmektedir. 1990 yılından 2000 yılına kadar banka sayısı 56'dan 61'e, şube sayısı 5.112'den 5.485'e ve personel sayısı da 117.618'den 125.914'e çıkmıştır (Tablo: V.1). Bu gelişmelere bağlı olarak, aynı dönemde ilk beş banka yoğunlaşma oranı 54'den 48'e, mevduat hacmine göre hesaplanan HH endeksi ise 3.474'den 2.176'ya düşmüştür. H istatistik değeri de 1990-1993 döneminde 0,0520 iken, ikinci alt dönemde (1995-2000) 0,6138'e yükselmiştir. Bu artışta, banka sayısındaki artış kadar 1989 yılında sermaye hareketlerine getirilen serbesti sonrasında, uluslararası fonların para ve sermaye piyasalarında daha aktif faaliyet göstermesinin etkisi de olabilecektir.[15] Çünkü, monopolistik rekabetin önemli özelliklerinden birisi de ürün farklılaştırmasına olanak sağlamasıdır. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi yapısal olmayan rekabet ölçüm tekniği olan Panzar-Rosse yaklaşımı ürün farklılaştırması etkilerini de dikkate almaktadır.

[15] Nitekim, sermaye piyasalarına giren yabancı fonların bir göstergesi olan, hisse senetleri ve borç senetleri toplamından oluşan ödemeler dengesi portföy hesabı-yükümlülükler hesabı 1990 yılında 681 milyon ABD doları iken 1990-2000 yılları arasındaki dönemde, ortalamada 1,233 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir.

Tablo:IV.5. Türk Bankacılık Sisteminde Rekabet Analizi: Panzar-Rosse Modeli Bulguları

	Değişkenler	1990-2003 φ	1990-1993 φ	1995-2000	2002-2003
	Sabit	-1,751941 (-1,326510)***	-2,484894 (-2,685878)*	-3,341903 (-3,824693)*	-2,459875 (-3,366929)*
Faktör Girdi Fiyatları	**Personel Gideri**	-0,000159 (0,001834)	-0,261246 (-2,870793)*	0,054816 (0,655547)	0,115172 (1,096572)
	Faiz Gideri	0,97632 (1,109235)***	0,211135 (3,245835)*	0,379167 (4,902178)*	0,447412 (4,108734)*
	Faaliyet Gideri	0,118052 (1,310445)	0,102561 (1,004453)	0,179834 (3,019584)*	0,244663 (1,796278)***
H İstatistiği	**Değer**	**0,2155**	**0,0520**	**0,6138**	**0.8072**
H=0	**F-Test**	1,271940	0,182437	19,47680	11,72753
	Prob(F-Test)	0,265381	0,671636	0,000065	0,003475
H=1	**F-Test**	16,85112	59,54325	7,709503	0,668645
	Prob(F-Test)	0,000168	0,000000	0,008039	0,425535
Kapasite Değişkeni	**Toplam Aktif**	1,026849 (19,08803)*	0,994236 (48,44426)*	1,093054 (33,57909)*	1,036627 (33,09098)*
Risk Değişkenleri	**Likit Aktif**	-0,067080 (-0,252537)	0,260118 (-1,146540)	0,155155 (1,095695)	-0,141834 (-1,074034)
	Geri Ödenmeyen Krediler	0,035700 (1,288674)***	-0,46565 (-1,422267)***	-0,001015 (-0,047506)	-0,007048 (-0,156302)
	R-Kare	0,969838	0,981411	0,979731	0,989178

Tablo:IV.5. Türk Bankacılık Sisteminde Rekabet Analizi: Panzar-Rosse Modeli Bulguları

	Değişkenler	1990-2003 φ	1990-1993 φ	1995-2000	2002-2003
	Uyarlanmış R-Kare	0,965816	0,978551	0,976967	0,985120
	F-Test	241,1534	343,1618	354,4678	243,7498
	Prob(F-test)	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000
	Gereksiz (Redundant) Değişken Logaritmik Olasılık Oranı	182,0602	183,3176	198,8319	104,7498
	Gereksiz Değişken Olasılığı	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000
	ARCH F-Test	1,004866	0,077171	0,556408	0,908543
	ARCH Prob(F-test)	0,321269	0,782802	0,459590	0,368409

Not: Bağımlı değişken faiz hasılatıdır. Değerler değişkenlerin katsayılarıdır. Parantez içindeki değerler t-istatistikleridir. Denklem 6.5'deki H istatistiği, personel, faiz ve faaliyet gideri katsayıları toplamı alınarak hesaplanmıştır. Sonuçların anlamlılığı Wald testi ile sınanmıştır.

φ En küçük kareler yöntemi ile yapılan tahmin Heteroskedastisiti sorunu içerdiğinden, yatay-kesit tahmin yöntemiyle White Heteroskedastisiti tutarlı tahmin yapılmıştır.

(*), (**), (***) işaretleri sırasıyla %1, %5, %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

H istatistik değerindeki çarpıcı bir gelişme ise 2002-2003 döneminde ortaya çıkmaktadır. Türk bankacılık sisteminde 2000 yılında 61 olan ticari banka sayısı banka sayısı, 2000/2001 finansal krizinden sonra 2003 yılı sonunda 36'ya düşmüştür. Bankacılık sektöründe yaşanan konsolidasyona bağlı olarak, ilk beş banka yoğunlaşma oranı da 1990'yılındaki seviyesinin bile üzerine çıkarak 60'a ulaşmıştır. Ancak, 1995-2000 döneminde 0,6138 olan H istatistiği değeri, kriz sonrasında Türk bankacılık sisteminde yaşanan önemli konsolidasyon eğilimine rağmen 0,8072'ye yükselmiştir. Diğer bir deyişle, konsolidasyon sonrasında Türk bankacılık sisteminin rekabet seviyesi daha da artmıştır. Finansal kriz sonrası 2002-2003 döneminde, yoğunlaşma oranları artarken H istatistiği değerindeki artış iki biçimde açıklanabilir. Birincisi, en azından bankacılık sektöründe, yoğunlaşma oranları rekabet seviyesi hakkında doğru bilgi sunmamaktadır. Çünkü, birden fazla hizmet veren ve hizmet sunulan coğrafi alanı kesin olarak belirlenemeyen bankacılık sisteminde, ilgili ürün ve pazar tanımını gerçekçi bir biçimde yapmak kolay değildir. Bu nedenle de rekabet seviyesini yapısal olarak değerlendiren yoğunlaşma oranları yeterli bilgi sağlamamaktadır. Nitekim, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi yapısal olmayan Bresnahan modelini kullanan Shaffer (1989) ilk beş bankanın, toplam varlıkların % 87'sine sahip olduğu Kanada'da bankacılık sistemi davranışının tam rekabet ile tutarlı olduğunu belirtmektedir. Shaffer (2004) Panzar-Rosse modelini uygulayarak ABD'de yerel düzeyde monopol durumunda olan bankaların davranışını monopolistik rekabet olarak tespit etmiştir.[16] Çünkü bu bankalar, diğer fon yönetim şirketleri ile rekabet içerisindedir. Benzer biçimde Gelos ve Goldos (2002) Panzar-

[16] Monopol durumunda hem k banka yoğunlaşma oranı hem de HH endeksinin değeri 1, H istatistiğinin değeri ise $H \leq 0$ olması gerekmektedir. Oysa, çalışmada incelenen bankalar için bulunan H istatistiği değerleri 0 ile 1 arasında değişmektedir.

Roose modelini uygulayarak, yoğunlaşma oranı ile rekabet seviyesi arasındaki ilişkinin yönünün tutarlı olmadığını bildirmektedir.

Türkiye örneğinde, banka sayısında önemli azalmaya karşın rekabet seviyesindeki artışın bir diğer açıklaması, faaliyetine son verilen bankaların davranış biçiminin bütün sistemin rekabetçi davranış biçimini bozduğu yönündedir. Üçüncü bölümde de belirtildiği gibi 1999-2002 yılları arasında TMSF kapsamına alınan 18 bankanın 6'sına 1990 yılından sonra lisans verilmiş, 7'si de 1990 yılından sonra devir suretiyle sahiplik değiştirmiştir. De Bant ve Davis (2000)'in Avrupa ülkeleri bankacılık sisteminin davranış biçimi konusunda yapmış olduğu değerlendirmeye benzer biçimde Türk bankacılık sistemine 1990'lı yıllarda giren bankalar agresif davranarak aşırı risk üstlenmiş ve sonuçta da ahlaki tehlike sorununa neden olmuştur. Işık ve diğerleri (2003) 1981-1996 yılları arasında Türk bankacılık sistemine yeni giren (de novo) bankaların başlangıçta etkin çalıştıklarını, ancak zaman içerisinde kapasiteleri arttıkça *ölçek kayıplarının* da (scale diseconomies) arttığını belirtmektedir. Bu kayıplar nedeniyle bu bankaların mali yapıları bozularak, ödeme güçlüğü içerisine girmişlerdir.[17] Diğer taraftan 1990'lı yıllarda piyasaya giren bankaların, yeni kredi başvurusu ile önceden reddedilmiş kredi başvurusu arasında ayrım yapamamaları durumunda, mevcut bankaların kredi talebini kabul etmediği riskli borçlulara fon aktarmış ve ters seçim sorunu ağırlaşmıştır. Diğer bir deyişle, Shaffer (1998) önermesi çerçevesinde kazanmanın musibetini yaşamışlardır.

[17] Alper ve Öniş (2003a) 1990'lı yıllarda Türkiye'de verilen banka lisanslarının teknik yeterlik yerine politik önceliklere göre tahsis edildiğini ve bunun iktisadi sonuçlarının da sadece bankacılık sistemi için değil bütün ekonomi için olumsuz olmasının kaçınılmaz olduğunu ileri sürerek konunun politik iktisat boyutunu tartışmaktadır.

2000/2001 krizi sonrasında birleşme/devralma veya lisans iptali sonucunda faaliyetine son verilen 25 banka içerisinde, 2000 yılı itibariyle aktif payı % 1'in üzerinde sadece 6 banka bulunmaktadır.[18] Diamond (1984) enformasyon asimetrisi nedeniyle, borçlularının faaliyetlerinin izlemenin maliyetli gözetime bağlı olduğunu, banka hacmi büyüdüğü ölçüde (ölçek tasarrufu veya kredi ilişkisinin artması nedeniyle) gözetim maliyetinin düştüğünü, artan gözetiminin de borçlulardan kaynaklanabilecek ahlaki tehlike sorunu azalttığını belirtmektedir. Banka sayısı arttıkça ilişkili kredinin değeri (Besanko ve Thakor, 1993) ve bankaların kredi müşterisi havuzunun ortalama kalitesi (Shaffer, 1998) düşecektir. Bu çerçevede, 2000/2001 krizinden sonra faaliyetlerine son verilen küçük ölçekli bankaların yeterince ilişkili krediye sahip olamadığını ve ters seçim ve ahlaki tehlike problemlerine maruz kaldıklarını söylemek de mümkündür.

Son olarak, Panzar-Rosse yaklaşımı çerçevesinde oluşturulan rekabet analizi modelinin anlamlı sonuçlar vermesi için, sistemin uzun dönemde dengede olması gerekmektedir. Daha önce de açıklandığı gibi, uzun dönem dengesinde banka kârları ile girdi fiyatları arasında istatistiki bir ilişkinin bulunmaması gerekmektedir. Net kâr oranı olarak, görgül çalışmalarda kâr/aktif[19] veya kâr/sermaye[20] oranları alınmaktadır. Uzun dönem denge testinde, vergi öncesi kârdan vergi provizyonu çıkartılarak elde edilen net kârın (NK) aktiflere oranı esas alınarak, yukarıda

[18] Emlak Bankası (%3,69), Demirbank (%2,51), Osmanlı Bankası (%2,15), Birleşik Türk Körfez Bankası (% 1,15) İnterbank (% 1,11) ve Toprakbank (% 1,09).

[19] Örneğin, Molyneux ve diğerleri (1994) ile Claessens ve Laeven, (2003)

[20] Örneğin, Bikker ve Groeneveld, (1998).

Tablo:IV.6. Uzun Dönem Denge Testi

	Değişkenler	1990-2003	1990-1993	1995-2000	2002-2003 φ
	Sabit	-0,163163 (-0,738102)	-0,030111 (-0,252394)	0,080021 (0,265551)	0,058852 (0,321473)
Faktör Girdi Fiyatları	**Personel Gideri**	0,000776 (0,038543)	-0,006812 (-0,542653)	0,014700 (0,509756)	0,017606 (1,029367)
	Faiz Gideri	-0,025558 (-1,363763)	-0,005437 (-0,670586)	-0,027063 (-1,014561)	-0,004130 (-0,230764)
	Faaliyet Gideri	0,009105 (0,622563)	0,007543 (0,588685)	-0,24752 (-1,205113)	-0,040227 (-0,852192)
H İstatistiği	**Değer**	-0.015700	-0.00471	-0.037115	-0.02675
H=0		Reddedilemedi	Reddedilemedi	Reddedilemedi	Reddedilemedi
	F-Test	0.202734	0,049602	0,598712	0,239122
	Prob(F-Test)	0.654685	0,824920	0,443208	0,631476
Kapasite Değişkeni	**Toplam Aktif**	0,002531 (0,299511)	-0,09116 (-2,520565)**	-0,009130 (-0,813312)	0,006217 (0,809990)
Risk Değişkenleri	**Likit Aktif**	0,074470 (1,763875)***	0,029358 (1,270270)	0,045351 (0,928661)	0,016391 (0,464851)
	Geri Ödenmeyen Krediler	-0,028401 (-4,850312)*	-0,010163 (-2,870467)*	-0,042167 (-5,720067)*	-0,008913 (-1,107864)

Tablo:IV.6. Uzun Dönem Denge Testi

	Değişkenler	1990-2003	1990-1993	1995-2000	2002-2003 φ
	R-Kare	0,575317	0,402484	0,597076	0,289621
	Uyarlanmış R-Kare	0,518693	0,310558	0,542132	0,023229
	F-Test	10,16023	4,378369	10,86695	1,087198
	Prob(F-test)	0,000000	0,001795	0,000000	0,410943
	Gereksiz Değişken Logaritmik Olasılık Oranı	44,53344	23,68881	46,35934	7,865005
	Gereksiz Değişken Olasılığı	0,000000	0,000596	0,000000	0,248161
	ARCH F-Test	0,188866	0,099617	0,146614	0,159674
	ARCH Prob(F-test)	0,665851	0,754164	0,703595	0,699913

Not: Bağımlı değişken kar/toplam aktif oranıdır. Değerler değişkenlerin katsayılarıdır. Parantez içindeki değerler t-istatistikleridir. Denklem 6.5'deki H istatistiği, personel, faiz ve faaliyet gideri katsayıları toplamı alınarak hesaplanmıştır. Sonuçların anlamlılığı Wald testi ile sınanmıştır.

φ En küçük kareler yöntemi ile yapılan tahmin White Heteroskedastisiti sorunu içerdiğinden, yatay-kesit tahmin yöntemiyle White Heteroskedastisiti tutarlı tahmin yapılmıştır.

(*), (**), (***) işaretleri sırasıyla %1, %5, %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

bulguları tartışılan model kâr/aktif oranı bağımlı değişken olacak şekilde yeniden tahmin edilmiştir.

$$\ln NK = a + b \ln PG + c \ln FGİ + d \ln FAGİ + e \ln TA + f \ln LA + g \ln GDK$$

Elde edilen bulgular Tablo:IV.6'da yer almaktadır. Bütün dönemler itibariyle H=0 hipotezi reddedilememiştir. Yani, H=0 hipotezinin reddedilememesi nedeniyle uzun dönemde banka girdileri ile kâr arasında bir ilişki bulunmamakta ve uzun dönemde dengede olan model anlamlı sonuçlar üretebilmektedir. Sonuçta, Panzar-Rosse yöntemi çerçevesinde hesaplanan modelin yukarıda tartışılan bulguları uzun dönem denge testi sonuçlarıyla da desteklenmektedir.

IV.2. Etkinlik Gelişmeleri

Bir önceki alt bölümde yapılan analiz çerçevesinde, Türk bankacılık sisteminin davranış biçiminin 1990-2003 döneminde monopolistik rekabet yönünde olduğu tespit edilmiştir. Alt dönemler itibariyle bakıldığında, sistemde rekabetin arttığı, özellikle de 2000/2001 finansal krizlerinden sonra bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması çerçevesinde tam rekabete yaklaştığı görülmektedir. Bu gelişme, 2001 yılında uygulamaya konulan Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programının amaçlarıyla da uyumludur. Programın amaçlarından birisi de "...sektörü etkin ve rekabetçi yapıya kavuşturmaktır ..". Bankacılık sisteminde rekabet gelişmelerinin analizinden sonra, bu alt bölümde Türk bankacılık sektöründeki etkinlik gelişmeleri incelenecektir.

Etkinlik ölçümü banka performansının bir göstergesidir.[21] Genel anlamda, etkinlik arzulanan ve gerçekleşen performans arasındaki sapmanın ölçümlenmesidir. Etkinlik çıktı maksimizasyonu veya girdi minimizasyonu gibi bir *amaç fonksiyonuna* bağlı olarak ölçülmektedir (Mester, 2003). Mali piyasalarda etkinlik konusunda 130 çalışmayı inceleyen Berger ve Humphrey (1997) mali kurumlar ve şubelerinin etkinliğini ölçmek için beş yöntem kullanıldığını bildirmektedir. Bunlar, parametrik olmayan (non-parametric) etkinlik ölçüm teknikleri grubuna giren Veri Zarflama Tekniği (Data Envelopment Analaysis, kısaca DEA), Serbest Atılabilir Zarf (Free Disposal Hull) ile parametrik teknikler grubuna giren Stokastik Sınır Yaklaşımı (Stochastic Frontier Approach), Serbest Dağılım Yaklaşımı (Distribution Free Approach) ve Kalın Sınır Yaklaşımı'dır (Thick Frontier Approach). Yazarlar etkinliğin gerçek değeri bilinmediğinden iki temel yaklaşımdan hangisinin daha iyi sonuç vereceğine karar vermenin, önceden mümkün olmadığını belirtmektedir.

Türk bankacılık sisteminde etkinlik gelişmeleri, bu çalışmada Veri Zarflama Yöntemi (VZY) aracılığı ile incelenecektir. VZY doğrusal programlama tekniğidir ve aynı girdiler ile aynı çıktıları üreten, aynı tip firmaların[22] etkinliğini incelemektedir. VZY ile elde edilen teknik etkinlik katsayıları sistemdeki optimum işleyişi verdiğinden, veri girdi seviyesinde (veri çıktı seviyesinde) VZY hesaplamaları çerçevesinde elde edilen gözlemlerden daha fazla üretim yapılması (daha az girdi kullanılması) mümkün değildir. Diğer yandan, VZY'de enflasyon ve

[21] Bankacılık sektöründe etkinlik analizi konusunda kuramsal ve görgül çalışmalar için bak Berger ve Humphrey (1997); Berger ve Mester (1997); Berger, ve diğerleri (2000); Hughes (2000); Hughes ve diğerleri (1996 ve 2000); Mester (1993 ve 2003); Raveggi (2002).

[22] VZY literatüründe firmalar Karar Verme Birimleri (Decison Making Units, kısaca İngilizce'de DMU, Türkçe'de KVB) olarak isimlendirilmektedir.

krizler gibi dışsal şokların bankaların teknik etkinliğini eşit oranda etkilediği kabul edilmektedir. Ancak, özellikle de beklentiler ve risklerin performansı önemli ölçüde etkilediği bankacılık sektöründe, bu varsayımın geçerliliği tartışmalıdır. VZY orijinal olarak Charnes ve diğerleri (1978) tarafından geliştirilmiştir. VZY firma bazında araştırmalarda teknik etkinliği ölçümlemede, yaygın biçimde kullanılan bir tekniktir. VZY çalışmaları konusunda veri seti oluşturan Tavares (2002) 1978-2001 döneminde dünya genelinde 3.200'den fazla çalışma yapıldığını bildirmektedir. VZY eğitim, sağlık, tarım, imalat sanayi, bankacılık, savunma sanayi, spor ve ulaşım gibi faklı sektörlerde etkinlik ölçümünde sıkça kullanılmaktadır.

IV.2.1. Veri Zarflama Yöntemi

VZY'nin kuramsal temeli, mikroekonomi kuramındaki üretimin teknik etkinliği kavramına dayanmaktadır. Üretim imkanları eğrisi mevcut üretim teknoloji çerçevesinde olası girdi ve çıktı bileşenlerini vermektedir. Üretim fonksiyonu (çoklu çıktılarda üretim transformasyonu) girdileri çıktıya dönüştürme sürecidir. KVB sayısının *n* olduğu bir sektörde, her bir KVB *i* girdilerinden farklı miktarlarda kullanarak, farklı miktarlarda ürün (*r*) üretmektedir. KVB_j x_{ji} miktarında girdi tüketip, y_{jr} miktarında üretim yapmaktadır. Girdiler (x_{ji}) ve çıktılar (y_{jr}) negatif değer alamamakta, diğer bir deyişle her bir KVB_j en azından bir pozitif birim girdi ve çıktıya sahip olmaktadır. Bu çerçevede, KVB'nin verimliliği aşağıdaki şekildedir:

$$h_j = \frac{\sum_{r=1}^{s} u_r y_{rj}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ij}} \qquad (6.11)$$

Eşitlik (6.11)'de u ve v her bir girdi ve çıktıya verilen ağırlıktır. Matematiksel programlama teknikleri ile, VZY belirli kısıtlar çerçevesinde her bir ağırlığı belirlemektedir. Bu kısıt çerçevesinde, her bir KVB'ne verilen ağırlıklar 1'den büyük olamayacaktır. Diğer bir deyişle, en etkin KVB'nin sahip olduğu değer 1 olacaktır. Ayrıca ağırlık *u* ve *v*'nin değeri negatif de olmayacaktır. KVB_k'nin amaç fonksiyonu toplam ağrırlıklı çıktının, toplam ağırlıklı girdiye oranıdır.

Maksimum $$h_k = \frac{\sum_{r=1}^{s} u_r y_{rk}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ik}} \qquad (6.12)$$

j=1 ... n, için $$\frac{\sum_{r=1}^{s} u_r y_{rj}}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_{ij}} \leq 1$$ kısıtına bağlıdır (6.13)

Eşitlik 6.12 ve 6.13'de, i= 1...m için, $v_i \geq 0$ ve r= 1...s için de . $u_r \geq 0$'dır.

Grafik: 6.1, VZY'nin işleyişini görsel olarak sağlamaktadır. Grafikte yer alan altı KVB tek girdi (x_i) tüketerek, tek ürün (y_i) üretmektedir. KVB'lerin girdi-çıktı bileşenleri ise F_s'dir (s=1, 2, ...,6). Üretim sınırı KVB'lerinin girdi-çıktı bileşenlerine göre oluşturularak F_1, F_2, .. F_6 işaretleriyle gösterilmektedir. Üretim sınırının etkin kısmı (1 değerini aldığı kısım) KVB'lerin girdi-çıktı bileşenlerini birleştiren çizgidir. Grafikten açıkça görüleceği gibi, sınırının altında üretim yapan KVB'ler F_2 ve F_4 etkinsiz çalışmaktadır. Aynı çıktıyı daha az girdi ile üretmek mümkün olduğu için F_6'da etkinsiz faaliyet göstermektedir. VZY yaklaşımında üretim teknolojisi veri ile piyasa fiyatları, rekabet baskısı-kısıtı ve makroekonomik değişkenlerin bütün

KVB'leri eşit etkilediği kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle parametrik olmayan VZY, ekonomik optimizasyondan daha çok teknik etkinlik üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Grafik: IV.1. Üretim Kısıtı ve Etkinlik Dağılımı

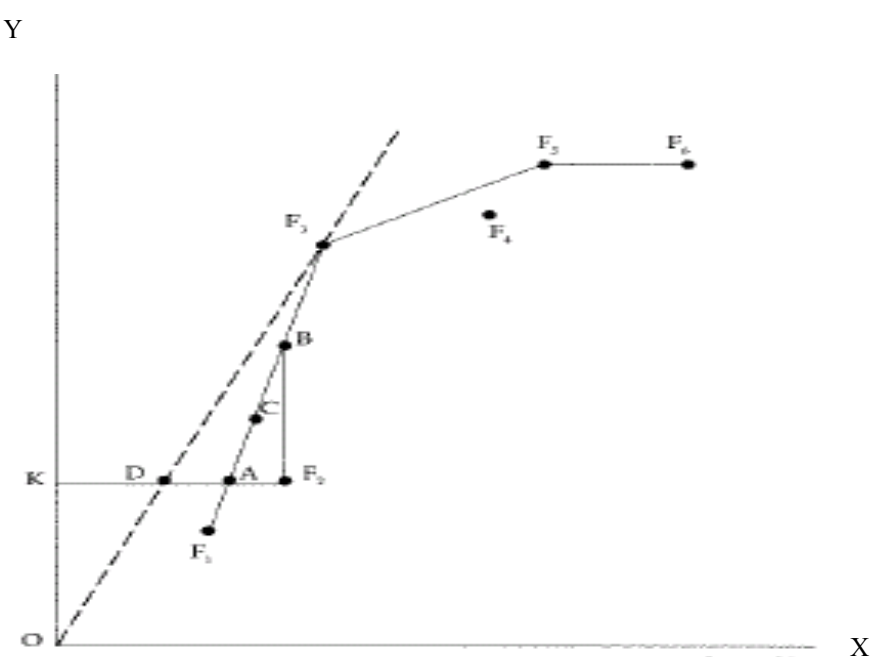

IV.2.2. Veri Seçimi ve Görgül Model

Mercan ve diğerlerinin (2003) de belirttiği gibi VZY yaklaşımında finansal performansı tanımlamak ve ölçmek amacıyla uygun veri seçimi önemli bir karardır. Aynı KVB'leri içeren bir kümeden seçilebilecek farklı değişkenler, farklı performans değerleri üretecektir. Örneğin, evrensel hizmet sunan bankaların bir kısmı menkul kıymet ticareti konusunda yoğunlaşırken diğerleri kredi tahsisatına daha fazla önem verebilecektir. Benzer şekilde bankaların yabancı kaynak temininde mevduat ve

kredi tercihleri de farklı olabilecektir. Bu nedenle veri seçiminde kuruma özel yapısal karakteristikleri gözeten verilerden kaçınmak gerekmektedir.

Önceki bölümlerde çeşitli kereler belirtildiği gibi bankacılık faaliyetlerinin *üretim aracılık* ve *modern* yaklaşımlar çerçevesinde ölçümlenmektedir. Bir önceki bölümde rekabet analizi yapılırken Türk bankacılık sisteminin faaliyetlerini aracılık yöntemine göre gerçekleştirdiği kabul edilmiştir. Bütünlük açısından, VZY modeli oluştururken de görgül literatürde de yaygın bir biçimde kabul gören[23] aracılık yaklaşımı benimsenmektedir. Modelde bankaların personel, sermaye ve fon girdilerini kullanarak kredi ve menkul kıymet gibi kârlı varlık ürettiği kabul edilmektedir.

Modelde bankaların girdi vektörü üç temel faktörü içermektedir.

PG = personel giderleri/personel sayısı

FGİ = faiz giderleri/ toplam yabancı kaynaklar

FAGİ = faaliyet giderleri/toplam aktif

Çıktı vektöründe ise iki ürün bulunmaktadır.

LA = likit aktifler/ toplam aktif

TK = toplam krediler/toplam aktif

23 Denizer ve diğerleri (2000a), Işık ve Hassan (2002 ve 2003), Işık ve diğerleri (2003) Türkiye, Berger ve Mester (1997) ABD, Cansu ve Molyneux (2000) Almanya, Birleşik Krallık, Fransa İtalya ve İspanya bankacılık sistemlerinde VZY ile etkinlik incelemesi yaparken aracılık yaklaşımını benimsemiştir.

Tablo:IV.7. Veri Zarflama Analizinde Kullanılan Verilerin Özet İstatistiki Bilgileri

	Likit Aktif	Krediler	Faiz Gideri	Personel Gideri	Faaliyet Gideri
1990-2003	*49,2*	35,3	22,0	0,0148	1,5
	(15,6)	*(12,4)*	*(14,5)*	*(0,0096)*	*(1,8)*
1990-1993	46,8	39,0	20,2	0,0123	0,6
	(13,7)	*(12,4)*	*(17,1)*	*(0,0056)*	*(0,5)*
1995-2000	50,4	28,8	20,4	0,0146	0,8
	(18,3)	*(13,5)*	*(11,7)*	*(0,0084)*	*(0,6)*
2002-2003	48,2	48,2	20,8	0,0153	5,2
	(22,6)	*(22,6)*	*(29,0)*	*(0,0132)*	*(5,0)*

Tablodaki değerler ortalamayı, parantez içerisindeki değerler ise standart sapmayı göstermektedir.

İnceleme döneminde verileri enflasyon etkisinden arındırmak amacıyla oranlar kullanılmıştır. Veriler TBB'nin *Bankalarımız* kitaplarının çeşitli sayılarından derlenmiştir. Analizde, 1990-2003 tarihleri arasında sistemde faaliyet gösteren tüm ticari bankaların faaliyet gösterdikleri dönem süresince etkinlik katsayıları hesaplanacaktır. Verilere ilişkin özet istatistiki bilgiler Tablo: IV.7'de yer almaktadır. VZY modeli çözümünde DEAP 2.1 bilgisayar programı kullanılmıştır.[24]

[24] Tim Coelli tarafından geliştirilen program http://www.uq.edu.au/economics/cepa/deap.htm internet adresinden temin edilmiştir.

IV.2.3. Veri Zarflama Yöntemine Göre Etkinlik Bulguları

Türk bankacılık sisteminde 1990-2003 yılları arasında VZY uygulanarak elde edilen teknik etkinlik katsayıları Grafik:IV.2 ve Tablo:IV.8'de yer almaktadır. Grafik:IV.2'den ilk bakışta görüleceği gibi 1991 yılında Türk bankacılık sisteminde hızlı bir etkinlik kaybı yaşanmıştır. 1991 yılındaki Körfez Savaşına olan coğrafi yakınlık, döviz ve faiz oranlarında artışa yol açan büyük miktarda mevduat çekilmeleri bankacılık sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir (Erçel, 1999). Bu nedenlerle, 1991 yılında sistemde genel bir etkinlik kaybı yaşanmıştır.

İzleyen yıllarda sistemin etkinliği artmaya başlamıştır. 1994 yılında yaşanan finansal kriz ortamında sistemin etkinliği bir anlık düşse de 1995 yılından sonra artmaya başlamıştır. Teknik etkinlik katsayısında ilginç gelişmeler, 1996 yılından sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yıllarda, bankacılık sisteminin teknik etkinlik katsayılarında dramatik ve kalıcı bir düşüş başlamıştır. 1996-2000 yılları arasındaki dönemde Türk bankacılık sisteminin göze çarpan iki yapısal özelliği, tasarruf mevduatına tam güvence sağlanması ve banka sayılarının artmasıdır. İnceleme döneminin tamamı boyunca, sistemde faaliyet gösteren banka sayısının en çok olduğu dönem 1996-2000 yıllar arasındadır. Diğer taraftan, 1994 finansal krizi sonrası sistemde etkinliği sağlamak adına mevduata sınırsız devlet güvencesi getirilmiştir.

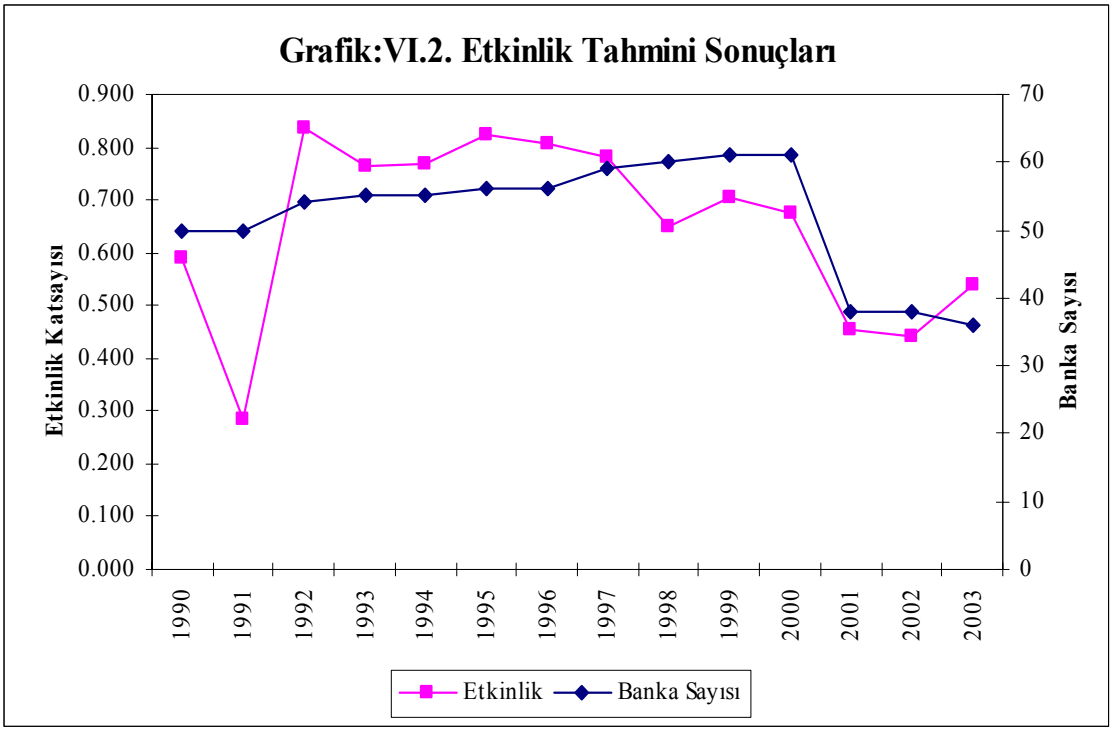

Tablo:IV.8. Veri Zarflama Analizi Tahmin Sonuçları

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Kamu Sermayeli	**0.712**	0.235	**0.959**	**0.936**	**0.965**	**0.953**	**0.943**	**0.890**	**0.871**	**0.928**	**0.880**	0.290	0.273	0.405
Bankalar	**(1)**	(2)	**(1)**	**(1)**	**(1)**	**(1)**	**(1)**	**(1)**	**(1)**	**(1)**	**(1)**	(3)	(3)	(3)
Özel Sermayeli	0.623	**0.323**	**0.847**	**0.792**	**0.798**	**0.814**	**0.818**	**0.814**	**0.638**	**0.705**	**0.673**	**0.508**	**0.481**	**0.582**
Bankalar	(2)	**(1)**	**(2)**	**(2)**	**(2)**	**(2)**	**(2)**	**(2)**	**(2)**	**(2)**	**(2)**	**(1)**	**(1)**	**(1)**
Yabancı Sermayeli	0.478	0.216	0.772	0.640	0.643	0.806	0.742	0.672	0.617	0.650	0.627	0.408	**0.424**	**0.507**
Bankalar	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(3)	(2)	**(2)**	**(2)**
Genel Ortalama	0.589	0.285	0.836	0.763	0.770	0.822	0.808	0.782	0.648	0.704	0.674	0.455	0.443	0.540
Banka Sayısı	50	50	54	55	55	56	56	59	60	61	61	38	38	36

Not: 1 değeri tam etkinliği göstermektedir. Teknik etkinlik katsayıları sıfıra yaklaştıkça, bankaların etkinlikleri düşmektedir. Parantez içerisindeki değerler ilgili yıllarda banka gruplarına göre etkinlik sıralamasını vermektedir.

Türk bankacılık sisteminde banka sayıları, diğer bir deyişle rekabet artarken etkinliğin düşmesi önemli bir gelişmedir. Bu dönemde, banka sayıları artarken kredilerin banka aktifleri içerisindeki payı da düşmüştür. 1997-1999 yılları arasında toplam aktifler içerisinde kredilerin payı sırasıyla 0,44, 0,37 ve 0,28 oranlarında gerçekleşip gerilerken, DİBS ağırlıklı menkul kıymetler cüzdanı oranı sırasıyla 0,14, 0,15 ve 0,18 oranlarında gerçekleşerek artmıştır (Tablo: V.4). Diğer bir deyişle, aracılık yaklaşımı çerçevesinde bankaların temel ürünü olan kredilerinin aktif içerisindeki payı dramatik bir biçimde düşmüştür. 1991 ve 1994 yıllarında iki adet finansal krizin yaşandığı 1990-1996 yılları arasında sistemde bankaların faiz gideri/yabancı kaynak toplamı oranı ortalama da %45,98 iken, banka sayısının arttığı 1997-1999 döneminde ortalamada % 52,35' e çıkmıştır.

İkinci bölümde de belirtildiği gibi Hellman ve diğerleri (2000) faiz oranlarının serbestçe belirlenebildiği ölçüde, artan mevduat rekabeti neticesinde bankaların mevduat tabanını genişleterek riskli davranışlardan daha yüksek kâr elde etme müşevviklerinin de artacağını belirtmektedir. Nitekim, yukarıda da belirtildiği gibi banka sayısının (rekabetin) arttığı 1997-1999 döneminde Türk bankacılık sisteminde bankaların fon maliyetleri de artmıştır. Diğer taraftan, TCMB resmi raporunda da belirtildiği gibi "Türk bankacılık sisteminde kredi tayınlaması grup geniş ölçüde grup ve firma ortaklıklarına dayanmakta, serbestleşme sonrası kurulan yeni bankalar ucuz fonlama fırsatları peşinde koşmaktadır (CBRT, 2002: 42).[25]

[25] Türkan (2004) kamuoyunda bankaların büyük ölçüde grup ve ortaklarını finanse ettiği, kuruluş saiklerinden birisinin de zaten bu olduğu yönünde genel bir inanış olmasına rağmen, yayınlanan istatistiklerin yetersizliği nedeniyle bu inanışın sayısallaştırılamadığını; Bankalar Kanunu'nda 2003 yılı için "dolaylı kredi/özkaynak" oranının % 55 olarak tespit edildiğini; bunun bir bankanın grup firmalarına 2003 yılı için özkaynaklarının en fazla % 55'ini kullandırabileceği anlamına geldiğini; bu

Keeley (1990)'ın geliştirdiği lisans bedelleri literatürü çerçevesinde, Türk bankacılık sisteminde artan rekabet ahlaki tehlike sorununu da beraberinde getirmiştir.

Mevcut bankalarla maliyet yapısı simetrik olan bankaların pazara girişleri sadece negatif dışsallık yaratmaktadır. Çünkü, pazara yeni giren banka, mevcut firmaların işini çalacaktır (Vickers, 1995). Nitekim, 1990'lı yıllarda kurulan veya sahipliği el değiştiren ve çoğunluğunun faaliyetine de 2000/2001 krizinden sonra ya tasfiye ya da birleşme yoluyla son verilen bankaların grup veva ortak şirketleri, önceden mevcut bankaların kredi müşterisi iken, kredi ihtiyaçlarını yeni bankadan karşılamaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda hem mevcut bankaların işi azalmış (çalınmış) hem de mevduat piyasasındaki artan rekabet nedeniyle sistemin toplam fon maliyeti artmıştır. Bu yüksek maliyetli yeni bankalar sistemin ortalama

---

oranının 2000 yılında % 75 olduğunu; bu düzenlemelerin grup firmalarına kullandırılan kredilerin tahmini boyutları konusunda fikir verebileceğini belirtmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu'nun 10/01/2003 tarih ve 2003/1 sayılı Tasfiye Edilen Veya Yönetimi Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna Devredilen Bankalarla İlgili Araştırma Ve Denetleme Raporu Özeti'nde ise "grup içi kredi kullandırma" işlemi şu şekilde açıklanmaktadır: "Banka kaynakları hileli yöntemlerle Bankalar Yasasında belirtilen kredi sınırlamaları aşılarak hakim sermayedar gruplara aktarılmış, kredilerin geri dönmemesi nedeniyle likidite krizine düşen bankaların yüksek faizle mevduat toplamaları sonucu hasılat gider dengeleri bozulmuştur. 'Fiduciary loan' ve 'back to back' yöntemleriyle bazı bankalarda toplam kredilerin %80'lere varan kısmı grup firmalarına kullandırılmıştır. Hakim hissedara ait taşınır taşınmaz malların veya sair değerlerin yüksek bedelle satın alınması, bankaya ait değerlerin düşük bedelle satılması, off-shore bankalardan yararlanılması, reklam ve bakım onarım giderleri yoluyla kaynak aktarımı yapılması, paravan şirketlere kredi kullandırılması, bankada hesabı olmayan kişilere geri dönüşsüz havaleler yapılması gruba kaynak aktarılmasının dolaylı yöntemleri arasında gösterilebilir. Belirtilen yöntemlerle banka kaynaklarının hakim sermayedarlar tarafından kullanılması sonucu bankalar likidite krizi ve sermaye yetersizliği ile karşı karşıya kalmışlar ve zarar üretmeye başlamışlardır. Ürettikleri zararlar öz kaynaklarını eritmiş ve yabancı kaynaklara sirayet etmiş bulunan bankalar TMSF'ye devredilmişlerdir".

maliyetini artırarak etkinlik kaybına neden olmuşlardır. Bu dönemde uygulanan sınırsız mevduat güvencesi uygulaması Türk bankacılık sisteminde ahlaki tehlike sorununu iyice ağırlaştırmıştır. İstikrar endişesiyle (ya da politik gerekçelerle) etkinsiz işleyen bankaların sistemden çıkartılmaması[26] ve kamu düzenlemelerinin bu bankalara hoşgörülü uygulanması (ya da düzenleyici kamu idarelerinin sektörün etkisinde kalması) [27] sistemdeki etkinlik kaybını daha da artırmıştır. Nitekim, Akçay ve diğerleri (2001) Türk bankacılık sisteminin her bakımdan etkinsiz olduğunu, sistemin sadece DİBS'ler üzerinden bankacılık yaptığını belirterek "zayıf yapıları yıkmak için deprem mi bekliyoruz" şeklinde sistemi sorgulamaktadır. 1990'ların ikinci yarısında iyice belirginleşen etkinsiz bankacılık yapısı 2000/2001 mali krizlerinin de tetikleyicisi olmuştur. Grafikten de görüleceği üzere, krizle beraber etkinlik katsayısı önemli ölçüde düşmüştür. Ancak, kriz sonrasında banka sayısındaki azalmaya karşın 2002 ve 2003 yıllarında etkinlik seviyesi tekrar artmaya başlamıştır. Bir önceki bölümde yapılan analiz çerçevesinde kriz sonrasında rekabetin arttığı da göz önünde bulundurulursa bankacılık sistemindeki aktörlerin iktisadi müşevviklerinin olumlu yönde işlemeye başladığı ve sistemin daha rasyonel işlediğini söylemek mümkündür.

Tablo:IV.8'de ise bankaların sahiplik yapılarına göre teknik etkinlik seviyeleri yer almaktadır. 1990-2000 döneminde, 1991 yılı hariç kamu bankalarının teknik etkinliği özel ve yabancı sermayeli bankalarınkinden daha yüksektir. Bütün

[26] İkinci bölümde de belirtildiği gibi piyasalarda etkili bir rekabet için "..rakipler ... yardımlaşmasız davranmalıdır ..". Piyasada etkili bir rekabetin tesisi için iktisadi aktörlerin kendi aralarında yardımlaşmaması gerektiği kadar, rekabet kısıtı yaratacak devlet yardımı da almamaları gerekmektedir.

[27] Üçüncü bölümde açıklanan düzenleyici hoşgörü uygulaması ve düzenleyicinin kuşatılması ihtimali.

döneme bakıldığında, 2002 ve 2003 yılları hariç yabancı sermayeli bankaların performansının kamu ve özel bankalardan düşük olduğu görülmektedir. Kamu bankalarının diğerlerinden daha iyi performans göstermesi Türk bankacılık sisteminde etkinlik analizi yapan önceki çalışmalar ile de uyumludur.[28] Işık ve Hasan (2003) kamu tarafından sağlanan açık ve zımni garantiler nedeniyle, kamu bankalarının ekonomik şoklara karşı daha güvencede olduğunu, özel bankaların bu denli korunmadığını, bu nedenle de özel ve yabancı sermayeli bankalar ile karşılaştırıldığında, kamu bankalarının kriz dönemlerinde bile daha kolay (çok) fonların kredilere dönüşümüne aracılık edebildiğini belirtmektedir.

Türk bankacılık sisteminde 1990'lı yılarda yaşanan bir başka gelişme ise, üçüncü bölümde de açıklanan, kamu sermayeli bankaların aktiflerinde biriktirilen görev zararlarıdır. Pınar ve Sak (2002) kamu bankalarının görev zararlarının aslında tahsili gecikmiş alacak niteliğinde olduğunu; kamu bankalarının özel bankalar gibi tahsil edemedikleri alacakları için karşılık ayırmaları gerekirken, mevzuata aykırı biçimde canlı bir kredi gibi gösterdiklerini; görev zararı stokunun ne kadarının belli bir anaparaya işletilen faizden oluştuğunun bilinmediğini; kamu bankalarını zararsız göstermek için görev zararı anaparasına ne kadar faiz işletildiği bilindiğinde, ancak kamu bankalarının ne kadar etkin çalıştığının ayrıntılı olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir.

[28] Örneğin, Ertuğrul ve Zaim (1996), Denizer ve diğerleri (2000a), Işık ve Hassan (2003) ile Işık ve diğerleri (2003). Mercan ve diğerleri (2003) ile Işık ve Hassan (2002) ise özel bankaların daha etkin olduğu yönünde kanıt sağlamaktadır.

Kamu bankalarının görev zararı uygulaması, bunların bilanço yapılarının yanlış bilgi ürettiğinin[29] ve kamu otoritelerince de korunduklarının önemli bir göstergesidir.[30] Pınar ve Sak (2002)'ın da belirttiği gibi kâr sağlayan aktifleri dönem içerisinde azalan kamu bankaları, bu aktifleri giderek artan faiz oranlı fonlar ile finanse etmeye başlamıştır. 2000 yılı bankacılık krizini takiben artan faiz oranlarından, öncelikle kamu bankalarının güç duruma düşmesinde bu bilanço yapısı da etkili olmuştur. 1990-1999 yılları arasında kamu, özel ve yabancı sermayeli bankalar yabancı kaynaklara, sırasıyla ortalamada % 25,09, 17,92 ve 26,50 oranında faiz ödemiştir.[31] Bankaların sahiplik yapılarına göre bakıldığından, 2001 yılından sonra ayrıştırılan etkinlik sıralamasının değiştiği görülmektedir. 2002 ve 2003 yıllarında tüm sistemin etkinliği artarken özel sermayeli bankaların teknik etkinliği, yabancı ve kamu sermayeli bankalardan, özel bankaların da kamu bankalarından yüksek gerçekleşmiştir. [32]

---

[29] Gerçi, İmar Bankası'nın bilançosunda gizlediği mevduat özel sermayeli banka bilançolarının sağladığı bilgiyi de tartışmalı hale getirmektedir. Ancak, bu bilanço bilgileri bankacılık sisteminin davranış biçimini gösteren yegane mali metinlerdir ve görgül çalışmalarda da kullanılmaktadır.

[30] Görev zararı uygulaması, 1990-2000 yılında kamu bankalarının olmayan kredilerini canlı gösterdiği ölçüde teknik etkinlik analizine yanlış girdi sağlayacaktır. Ancak, bu tartışma bu çalışmanın kapsamını aşacağından daha fazla irdelenmeyecektir.

[31] Yabancı sermayeli bankaların faiz oranı da yüksek olmasına karşın etkinliğinin kamu bankalarından düşük olması, Pınar ve Sak (2002)'ın da belirttiği gibi yabancı sermayeli bankaların kurallara daha çok uyması ve tahsili gecikmiş alacaklarını giderleştirmesi yönünde açıklanabilecektir.

[32] VZY çerçevesinde en iyi performansa sahip olan bankanın teknik etkinlik katsayısı 1'dir ve diğer bankaların performansı en iyi bankanın (bankaların) yüzdesi olarak hesaplanmaktadır. 1992-1999 yılları arasında kamu bankalarının teknik etkinlik ortalaması hemen hemen 1'e yakındır. 1990-1999 döneminde görev zararı uygulaması nedeniyle kamu bankalarının teknik etkinliği diğerlerinden yüksektir ve diğer bankaların etkinlik katsayıları da bunlara göre hesaplanmaktadır. Bu çerçevede, kamu bankalarının ve 2001 krizinden sonra tasfiye edilen bankaların hesaplamadan çıkarılması durumunda, sezgisel olarak bankacılık sektörünün ortalama teknik etkinlik katsayısının daha yüksek gerçekleşeceğini söylemek mümkündür.

IV.3. Rekabet (Etkinlik) İstikrar (Ödeme Gücü) İkileminin Analizi

Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi firma rekabeti yönetici gayreti ile firma içi verimliliği artırarak kaynak tahsisatında etkinliği iyileştirmekte, sonuçta da banka firmasının mali yapısının güçlenmesine yardımcı olmaktadır. Diğer taraftan, etkin bir üretim miktarına ulaşılmasına yardımcı olsa da belirli koşullarda riskli davranışlara neden olarak bir veya birden çok bankanın mali yapısını bozmakta ve istikrarsızlığı tetikleyebilmektedir.

1980'li yıllarda mali sistemde serbestleşmeyi amaçlayan düzenlemeler, bankacılık sisteminde, özelikle de yabancı banka rekabetini artırmayı hedeflemiştir. 1990'lı yıllarda Türk bankacılık sisteminde banka sayısı ve rekabeti artmıştır. Ancak, bu dönemde ekonomiye maliyeti bir hayli yüksek olan finansal krizler de yaşanmıştır. Bu alt bölümde, Türk bankacılık sisteminde artan rekabetle beraber, etkinliğin bankaların mali yapılarına olumlu katkı sağlayıp sağlamadığı analiz edilecektir.

Etkin risk-kâr sınırı ile ilişkili olarak bankaların karşı karşıya oldukları beklenen kârlarına ve risk kârlarına uygun üretim planlarının mali sonuçları (ödeme güçleri) ve etkinlikleri karşılıklı etkileşim içerisindedir. Blair and Haggestad (1978) etkinlik ve ödeme gücü arasındaki ilişki Grafik:IV.3. aracılığı ile açıklamaktadır. Grafikte, bankanın etkin (sınırda) veya etkinsiz (sınırın altında) olduğu durumlarda, farklı beklenen kâr (E_π) ve risk kârı (σ_π) bileşenleri gösterilmektedir. Bankanın risk tercihlerinden ve uygun etkinlik seviyesinden kaynaklanan her bir beklenen kâr/risk

seçimi için, bankanın ödeme gücü (güçsüzlüğü), kâr/risk seçimlerine uygun kazanç (kayıp) olasılıklarından kaynaklanmaktadır. Bu olasılık, orijin noktasından bankanın risk tercihlerine giden çizginin eğiminden elde edilmektedir. Doğrunun eğimi ne kadar dikse (yataysa), kazanç (kayıp) olasılığı veya beklenen kâr olasılığı sıfırdan daha büyük (düşük) olacaktır.

Grafik: IV.3. Risk/Kâr Kısıtı, Etkinlik ve Ödeme Gücü

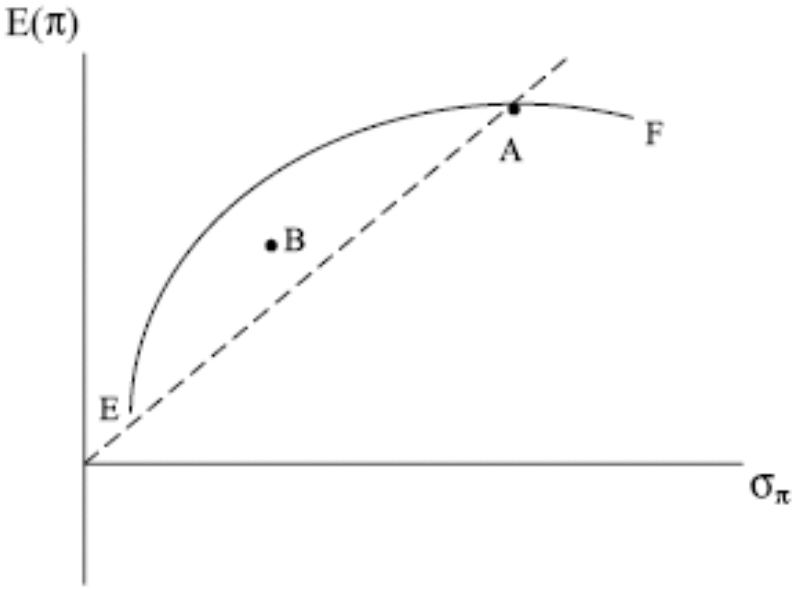

Ödeme gücü ve etkinlik arasındaki ilişkinin işleyişi Grafik IV.3'te daha iyi gösterilmektedir. İki bankanın A ve B şeklinde iki üretim planı bulunduğunu varsayalım. Bu durumda, EF etkin risk-kâr eğrisi üzerindeki tüm üretim planları etkin sonuç vermektedir. Ancak, orijinden çıkan doğrunun eğimi farklı etkin üretim planlarına göre farklılıklar göstereceğinden, bu üretim planlarının kayıp olasılıkları da farklılaşacaktır. Bu durumda, örneğin A'nın sağında kalan etkin üretim planlarına sahip bankalar daha yüksek ödeme gücüne sahip olamayacaktır. Diğer taraftan, B noktası gibi etkinlik eğrisinin (EF) altındaki etkinsiz üretim planlarının ödeme

güçleri, sanılanın aksine A bankasından daha büyük olacaktır. Çünkü, A noktası ile karşılaştırıldığında, orijinden B noktasına çizilen doğrunun eğimi daha diktir. Sonuçta, tüm etkin üretim yapmayan bankaların, etkin üretim yapan bankalardan daha az ödeme gücüne sahip olduğunu veya daha etkin üretim planlarının ödeme gücünü mutlaka artıracağını söylemek değildir. Reboredo (2004) etkinlik ve ödeme gücü arasındaki ilişkinin görgül olarak incelenmesi gerektiğini belirtmektedir.

IV.3.1. Görgül Model

Türk bankacılık sisteminde rekabet ve istikrar arasındaki ilişkinin yönü Reboredo (2004) çalışması çerçevesinde analiz edilecektir. Reboredo (2004) 1995-1999 yılları arasında, banka toplam aktiflerinin % 98'ine sahip 88 İspanyol ticaret bankasının davranış biçimini incelemektedir. Bankaların istikrar göstergesi olarak ödeme gücü (solvency) oranı, rekabet göstergesi olarak da etkinlik katsayıları alınmaktadır.

Ödeme gücünün hesaplanmasında her bir bankanın, kâr/sermaye oranının dönem ortalaması beklenen kârın (E_π) göstergesi olarak alınmaktadır. Kâr riski (σ_π) ise beklenen kârın (ortalamanın) standart sapmasıdır. Banka *i*'nin ödeme gücü, sıfır ile risk-kâr noktası eğrisinin eğimi ile ölçülmekte ve beklenen kârın, risk kârına oranı ile gösterilmektedir. Etkinlik göstergesi olarak ise bir önceki alt bölümde VZY ile elde edilen katsayılar kullanılacaktır. Etkinlik ve ödeme gücü arasındaki ilişki yatay-kesit regresyon analizi ile test edilecektir. Kapasite göstergesi olarak aktif büyüklüğü, risk değişkeni olarak da likit aktif/toplam aktif oranları kullanılacaktır.

Enflasyon etkisinden arındırmak için, toplam aktif değerleri tüketici fiyatları endeksi aracılığı ile nominal değerlerden, reel değerlere dönüştürülmüştür. Rekabet ve istikrar ilişkisi, rekabet analizinde olduğu gibi hem 1990-2003 dönemi için hem de 1990-1993, 1995-2000 ve 2002-2003 alt dönemleri itibariyle analiz edilecektir. Veriler TBB'nin *Bankalarımız* kitaplarının çeşitli sayılarından elde edilmiştir ve bunlara ait özet istatistiki bilgiler Tablo:IV. 9'da yer almaktadır.

Tablo:IV.9. Örnekte Yer Alan Bankaların Özet İstatistiki Bilgileri

	Banka Sayısı	**Etkinlik**	**Ödeme Gücü**	**Toplam Aktif**	**Likit Aktif**
1990-2003	49	0,668694	0,932327	1.208,20	46,83
		(0,114841)	*(0,516208)*	*(2.036.69)*	*(12,67)*
1990-1993	50	0,631340	3,540480	763,83	46,08374
		(0,157504)	*(7,027347)*	*(1.373,57)*	*(13,78902)*
1995-2000	54	(0,742722)	1,729870	1.199,67	48,22500
		(0,157673)	*(1,401095)*	*(2.021,96)*	*(16,35508)*
2002-2003	27	0,473889	4,697407	2.318,12	44,11667
		(0,240551)	*(9,796032)*	*(3.376,10)*	*(19,78033)*

Not: Toplam aktif verileri 1990 - 1995 yılları için 1987=100, 1996 - 2004 yılları için ise veriler 1994=100 temel yıllı tüketici fiyatları endeksi ile reel hale getirilmiştir. Tablodaki değerler ortalamalardır ve standart sapmalar da parantez içerisinde gösterilmektedir.

Etkinlik ve istikrar arasındaki ilişkinin yönü aşağıdaki regresyonlar aracılığı ile test edilecektir. Reboredo (2004) çalışmasına uygun olarak regresyonlarda sabit terim hesaplanmamaktadır.

$$ln\ EF_i = \beta_1 ln\ S_i + \beta_2 ln\ TA_i + \beta_3 ln\ LA_i + \omega_i \quad (6.14)$$

$$ln\ S_i = \Phi_1 ln\ EF_i + \Phi_2 ln\ TA_i + \Phi_3 ln\ LA_i + \varepsilon_i \quad (6.15)$$

ln =doğal logaritma

EF_i =banka *i*'nin etkinlik katsayısı

S_i =banka *i*'nin ödeme gücü oranı

TA_i =banka *i*'nin toplam aktifi

LA_i =banka *i*'nin likit aktif/toplam aktif oranı

ω_i ve ε_i =banka *i*'nin hata terimleri

β_1 ve Φ_1 katsayıları etkinlik ve istikrar arasındaki ilişki konusunda bilgi sağlayacaktır. $\beta_1 > 0$ daha fazla ödeme gücünün daha fazla etkinlik sağladığını, $\Phi_1 > 0$ ise daha fazla etkinliğin daha fazla istikrar sağladığını göstermektedir. Her iki katsayının da sıfırdan büyük olması durumunda daha büyük olan katsayısının etkisi de büyük olacaktır. TA ve LA analizde, sırasıyla bankanın kapasitesi ve riskini kontrol etmektedir.

IV.3.2. İkilemin Görgül Bulguları

Denklem 6.14 ve 6.15 için yatay-kesit regresyon sonuçları Tablo:IV.10'da yer almaktadır. Panzar-Rosse modellinde olduğu gibi, regresyonlar öncelikle en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Heteroskedastisiti sorunu içeren modeller için White Heteroskedastisiti tutarlı tahminler yapılmıştır. Gereksiz değişken hipotezi etkinliğin bağımlı değişken olduğu modelde bütün dönem ve 1995-2000 alt döneminde, ödeme gücünün bağımlı değişken olduğu modelde de 1990-

1993 ve 2002-2003 alt dönemleri itibariyle reddedilememiştir. Bu sonuçlar, muhtemelen etkinlik katsayılarının başka bir teknikle (VZY) ile hesaplanmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, teorik açıklamalar çerçevesinde ikilem analizi için çalışmada bu veriler kullanılacaktadır.

Bütün dönem göz önünde bulundurulduğunda, istatistiki olarak anlamlı olmamakla beraber, etkinlik ve ödeme gücü arasındaki ilişkinin yönü negatif bulunmuştur. Diğer bir deyişle, 1990-2003 dönemi boyunca Türk bankacılık sisteminde etkinlik ve ödeme gücü arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Alt dönemler itibariyle bakıldığında ise anlamlı istatistiki olarak anlamlı olamamakla beraber ödeme gücünün etkinlik, hem de etkinliğin ödeme gücü üzerinde pozitif etkisi bulunduğu görülmektedir. Ancak, bu dönemlerdeki etkinlik katsayılarının değerleri, ödeme gücü katsayılarından daha büyüktür. Diğer bir deyişle, etkinliğin ödeme gücü üzerindeki etkisi daha fazladır.

Kontrol değişkenlerinden risk değişkeni olarak modele alınan likit aktif/toplam aktif oranının pozitif olması beklenmekledir ve likit aktif ile ödeme gücü ve etkinlik arasındaki ilişki pozitiftir. Etkinlik katsayısının bağımlı değişken olduğu modelde likit aktif katsayısı, bütün dönem ve alt dönemler itibariyle %1 önem düzeyinde istatistiki olarak da anlamlıdır. Bütün dönemler itibariyle bakıldığında, toplam aktif katsayısı hem ödeme gücünün hem de etkinliğin bağımlı değişken olduğu modelde hem pozitiftir hem de istatistiki olarak anlamlıdır. Toplam aktif katsayılarının pozitif değer taşıması beklenildiği gibidir ve ölçek tasarrufları nedeniyle büyük bankaların daha etkin çalışacağı ve ödeme gücü kapasitesinin de

Tablo:IV.10. Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Ödeme Gücü İlişkisinin Yönü ve Boyutu

	Bağımlı Değişken= Etkinlik				Bağımlı Değişken= Ödeme Gücü			
Değişkenler	**1990-2003 φ**	**1990-1993**	**1995-2000 φ**	**2002-2003 φ**	**1990-2003**	**1990-1993**	**1995-2000**	**2002-2003 φ**
Etkinlik	-	-	-	-	-0,521302 (-0,915831)	1,460414 (1,450212)	0,349415 (0,458319)	1,329320 (1,048389)
Ödeme Gücü	-0,034351 (-0,759237)	0,029328 (1,450212)	0,011739 (0,521558)	0,032943 (1,079232)	-	-	-	-
Toplam Aktif	0,025998 (3,710137)*	0,027415 (3,670032)*	0,029943 (3,439457)*	-0,017518 (-1,829148)	0,056216 (2,372092)**	-0,059770 (-1,010437)	0,076490 (1,792114)***	0,113837 (1,737868)***
Likit Aktif	0,098806 (8,581975)*	0,079335 (6,100707)*	0,0944331 (6,576110)*	0,122659 (5,346141)*	0,1466617 (2,345053)**	0,207201 (1,740249)***	0,060581 (0,653219)	0,016546 (0,083264)
R-Kare	0,091678	-0,10487	-0,042983	0,466442	0,137370	0,052381	0,093518	0,068684
Uyarlanmış R-Kare	0,052185	-0,053487	-0,083884	0,421978	0,099865	0,012057	0,057969	-0,008925
F-Test	2,321406	-	-	10,49051	3,662656	1,299005	2,630720	0,884996
Prob(F-test)	0,109527	-	-	0,000532	0,033417	0,282416	0,081783	0,425759
Gereksiz Değişken Logaritmik Olasılık	5,780283	6,741110	4,859954	27,12916	14,88022	2,699703	7,645154	3,456448

Oranı								
Gereksiz Değişken Olasılığı	0,122803	0,080624	0,182344	0,000006	0,0011922	0,440278	0,053944	0,326455
ARCH F-Test	0,331193	0,037793	14,40588	0,374289	1,581907	0,015632	0,192326	0,123339
ARCH Prob(F-test)	0,568103	0,846698	0,000147	0,552091	0,215603	0,901033	0,662840	0,731529

Not: Tablodaki değerler değişkenlerin katsayılarıdır. Parantez içindeki değerler t-istatistikleridir. Bağımlı değişkenin etkinlik olduğu regresyon denklem 6.13, ödeme gücü olduğu regresyon ise 6.14'e göre hesaplanmıştır.

$^{\varphi}$ En küçük kareler yöntemi ile yapılan tahmin White Heteroskedastisiti sorunu içerdiğinden, yatay-kesit tahmin yöntemiyle White Heteroskedastisiti tutarlı tahmin yapılmıştır.

(*), (**), (***) işaretleri sırasıyla %1, %5, %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

büyük olacağı yönündeki literatür ile uyumludur.[33] Alt dönemler itibariyle, toplam aktif katsayısı etkinliğin bağımlı değişken olduğu modelde 1995-2000, ödeme gücünün bağımlı değişken olduğu modelde ise 1990-1993 alt dönemi dışında pozitiftir ve istatistiki olara da anlamlıdır.

IV.4. Bölümün Özet ve Sonuçları

Bu bölümde üçüncü bölümde incelenen kuramsal ve görgül çalışmalar çerçevesinde Türk bankacılık sisteminde artan rekabetin verimlilik ve istikrar(sızlık) üzerine etkisi incelenmiştir. Endüstriyel organizasyon literatürü, reel sektör firmalarında olduğu gibi rekabetin banka firmasının da X-etkinliğini artıracağını ve toplam kaynak tahsisatı sürecine olumlu katkı sağlayacağını ileri sürmektedir. Buna karşılık, enformasyon iktisadı literatürü ise mali piyasalarda kamu malı olan bilginin asimetrik paylaşıldığını, eksik rekabetli piyasalarda banka rekabetinin (ters seçim ve ahlaki tehlike kanallarıyla) risk üstlenimini artıracağını ve istikrarı olumsuz etkileyeceğini belirtmektedir.

Tez çalışmasında 1990-2003 döneminde rekabet ve istikrar ikilemi beş ayrı teknik kullanılarak ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. İnceleme dönemi, Türkiye'deki bankacılık sektöründe önemli gelişmeleri kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur. Çalışmada kullanılan yöntemlerden elde edilen özet bilgiler Tablo:IV.11'de yer almaktadır. Kuramsal literatürde sürdürülen rekabet ve istikrar ikilemi tartışmalarını Türkiye örneğinde görgül olarak analiz etmek amacıyla, öncelikle yapısal ve yapısal

[33] Örneğin, Diamond (1984), Besanko ve Thakor (1993) ile Hellman ve diğerleri (2000).

olmayan teknikler ile Türk bankacılık sisteminde rekabet analizi yapılmıştır. Yapısal olmayan ve davranış ile performans arasındaki ilişkiyi test eden Panzar-Rosse modeli çerçevesinde 1990-2003 yılları arasında Türk bankalarının monopolistik rekabet içerisinde oldukları tespit edilmiştir. 1990-1993, 1995-2000 ve 2002-2003 alt dönemleri itibariyle bakıldığında Türk bankacılık sisteminde rekabetin arttığı gözlemlenmiştir.

1990-2003 döneminde etkinlik gelişmeleri ise VZY ile incelenmiştir. Özellikle banka sayısının arttığı 1996-2000 döneminde bankaların teknik etkinliklerinde önemli kayıplar meydana gelmiştir. Banka sayısının ve rekabetin arttığı bu dönemde etkinlik kayıplarının ortaya çıkması, sektöre yeni giren bankaların sistemdeki ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarını ağırlaştırdığını göstermektedir. Kriz sonrası 2002/2003 döneminde ise teknik etkinlik katsayıları tekrar artma eğilimine girmiştir.

Rekabet göstergesi olarak kabul edilen etkinlik katsayısı ile ödeme gücü arasında ilişki analiz edilmiş istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bütün dönem itibariyle ödeme gücü ve etkinlik katsayıları negatiftir. Ancak, alt dönemler itibariyle bakıldığında her iki katsayının işareti de pozitiftir ve etkinlik katsayı değerleri daha büyüktür.

Tablo:IV:11. Çalışmada Elde Edilen Analiz Bulgularının Özet Değerleri

	k banka yoğunlaşma oranı (Denklem 6.1)	**HH endeksi (Denklem 6.2)**	**Panzar-Rosse H testi (Denklem 6.10)**	**VZY (Denklem 6.11)**	**Rekabet (etkinlik)-istikrar(ödeme gücü) analizi (Denklem 6.13 ve 14)**
1990-2003	k_5= 54 k_{10}=77	HHI= 2.502	H=0,22	TEK= 0.65	İstatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmamaktadır EK = -0,52 ÖGK = -0,03
1990-1993	k_5= 55 k_{10}=81	HHI= 3.049	H=0,05	TEK= 0.62	İstatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmamaktadır EK =1,46 ÖGK =0,03
1995-2000	k_5= 50 k_{10}=72	HHI= 2.273	H=0, 61	TEK= 0.74	İstatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmamaktadır EK =0,35 ÖGK =0,01
2002-2003	k_5= 59 k_{10}=84	HHI= 2.413	H=0,81	TEK= 0.48	İstatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmamaktadır EK =1,33 ÖGK =0,03

Not: EK: Etkinlik Katsayısı;ÖGK: Ödeme Gücü Katsayısı; TEK: Teknik Etkinlik Katsayısı

k banka yoğunlaşma oranları ve HHI değerleri Tablo:IV.1'deki mevduat piyasasına ait değerlerdir. Tablo:IV.1'de aktif ve kredi pazarına yoğunlaşma oranları da yer almaktadır. *k* banka yoğunlaşma oranları, HHI ve TEK değerleri ilgili dönemin ortalamasıdır.

HHI ve k banka yoğunlaşma oranlarının azalan değerleri sistemde artan rekabetin göstergesidir.

$H \leq 0$ monopol ve tam kartel, $0 < H < 1$ monopolistik rekabet ve $H = 1$ de tam rekabeti göstermektedir.

TEK=1 tam etkin ve TEK =0 tam etkinsiz faaliyet seviyesidir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Küçük tasarruf sahiplerinin fonlarını verimli yatırım projelerinin finansmanına, bu fonların da belirli bir getiri karşılığında tasarruf sahiplerine geri dönmesine aracılık eden mali piyasalar, kaynak tahsisatı sürecinde önemli bir işleve sahiptir. Finansal sözleşmeler, belirli bir miktar paranın ve belirli bir vadede belirli getiri vaadi ile tasarruf sahiplerinden borçlulara aktarılması işlemidir. Finansal sözleşmelerinin gerçekleşmemesi durumunda sözleşme taraflarından en azından birisi zarar görecektir. Bu nedenle finansal sözleşmelerinin tasarımı ve uygulamasının gözetimi önemlidir. Bankalar, fonların küçük tasarruf sahiplerinden, büyük yatırım projelerine aktarımına aracılık etme işlevinin yanı sıra, bu süreçte riskin yönetimine ve borçluların gözetimine yardımcı olmaktadır.

Banka sözleşmelerinin doğasında var olan asimetrik bilgi nedeniyle ortaya çıkması muhtemel koordinasyon aksaklıkları ile "ters seçim" ve "ahlaki tehlike" sorunları likidite sıkıntısına neden olabilmekte, bir veya birden fazla bankada yaşanan likidite sıkıntısı da bulaşma etkisi aracılığı ile diğer bankaların mali yapısını olumsuz yönde ve kolayca etkileyebilmektedir. Bu özellikler, reel sektör firmaları ve diğer mali kurumlar ile karşılaştırıldığında bankaları farklı kılmaktadır.

Bankaların sahip olduğu bu özellikler ve mali istikrar kaygısı nedeniyle, başta Kıta Avrupası ülkeleri olmak üzere bir çok ülkede, bankacılık sektörünün yapısı ve banka davranışı kamu müdahaleleri ile denetim ve gözetime tabi tutulmaktadır. Banka performansı ve etkinliğin öne çıktığı, özellikle de Anglosakson kültürüne

yakın ülkelerde ise rekabet ve piyasa disiplini öne çıkmaktadır. Ancak, özellikle de 1990'lı yıllarda Dünya genelinde giderek serbestleşen ve artan oranda uluslararası rekabete açılan bankacılık sistemlerinde yaşanan finansal krizler sonrasında bankacılık sektöründe konsolidasyon eğilimleri artmıştır. Diğer taraftan, mali istikrar adına artan kamu müdahalelerinin ve sektörde yaşanan konsolidasyon eğilimlerinin rekabet ve etkinlik üzerine etkileri konusundaki tartışmalar da yoğunlaşmıştır.

Endüstriyel organizasyon teorisi, diğer sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de rekabetin firma içi etkinliği artırıp, maliyetleri aşağı çekerek sunulan mal ve hizmetin piyasa fiyatını düşüreceğini ve/veya kalitesini artıracağını; sonuçta da kaynak tahsisatı etkinliğinin ve tüketici refahının artacağını ileri sürmektedir. İkinci bölümde ayrıntılı olarak incelendiği gibi bankacılık sistemlerinin kamu müdahaleleri ile sıkı biçimde denetlendiği ülkelerde maliyetler ve net faiz marjlarının yüksek, etkinliğin ise düşük olduğu yönünde görgül bulgular bulunmaktadır. Ancak, Vickers (1995)'in de belirttiği gibi piyasaya her yeni firma girişi (ve böylece, yoğunlaşma oranının düşmesi veya rekabetin artması), etkinliğin doğrudan artması anlamına gelmemektedir. Etkinlik kazanımı-kaybı konusunda, piyasadaki firmaların maliyet yapıları ile ölçek ve kapsam tasarrufları önemli ölçüde belirleyicidir. Ayrıca, artan rekabet firmaların risk alma müşevviklerini de artırdığı ölçüde mali istikrara zarar da verebilecektir. Bu nedenlerle, piyasalarda rekabetin etkili bir biçimde işleyebilmesi için yeterince (mutlaka çok sayıda değil) aktör bulunmalıdır.

Enformasyon iktisadı literatürü bankacılık sektöründe var olan asimetrik bilgi sorununun, tasarruf sahipleri ile bankalar, banka sahipleri ile yöneticiler ve bankalar

ile de borçlular arasında ters seçim ve ahlaki tehlike problemleri yaşanmasına neden olabileceğini, bir veya birkaç bankada veya piyasada yaşanan olası bir likidite krizinin de "bulaşma etkisi" aracılığı ile bütün mali sistemde istikrarı tehdit edebileceğini ileri sürmektedir. Artan rekabet nedeniyle ortaya çıkabilecek bir rekabet şoku (örneğin, bankaların aşırı risk üstlenimi) ters seçim ve ahlaki tehlike kanallarıyla mali istikrarsızlığı tetikleyecektir. Kullanıcılarının dışlanmasının mümkün olmadığı mali istikrar kamu malıdır ve diğer kamu malları gibi piyasalar tarafından yeterince arz edilmemektedir. Bu nedenlerle, bankacılık sektörünün, pazara girişleri, şube sayılarını ve portföyleri sınırlayan; mevduata güvence getiren; asgari sermaye yeterlik şartı öngören sağlamlık düzenlemeleri ile gözetim altında tutulması gerekmektedir. Ancak bu düzenlemelerin bizatihi kendileri de rekabet kısıtı yaratarak ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarını ağırlaştırabilmektedir. Örneğin, banka sahipleri ile banka yöneticileri arasında olduğu gibi düzenleyici kurum ile bankalar arasında asimetrik bilgi problemi bulunmaktadır. Banka sayısının düşüklüğü (yani yoğunlaşmanın yüksekliği) bir taraftan bankaların ölçek ve kapsam tasarruflarını artırarak sistemik riske karşı daha korumalı hale gelmelerine yardımcı olurken diğer taraftan da belirli bir büyüklüğün üzerinde ölçek tasarruflarının kaybolmasına, "batmak için çok büyük doktrini" çerçevesinde kendisini güvende hisseden bankanın ahlaki tehlike sorununun ve dolayısıyla risk üstleniminin artmasına neden olabilecektir. Küçük tasarruf sahiplerini korumayı amaçlayan mevduat güvence sistemlerinin, banka davranışlarında ahlaki tehlike problemlerinin artmasına neden olduğunu belirten görgül çalışmalar bulunmaktadır (bak. Demirgüç-Kunt ve Detragiache, 2000 ve Garcia, 2000).

Sonuçta, endüstriyel organizasyon literatürü çerçevesinde yapılan çalışmalar (bak. Tablo:II. 3 ve 4) artan rekabetin firma içi etkinlik ve tahsisat etkinliğini artırıp; düşük kredi faizleri aracılığı ile ahlaki tehlike sorununu azaltıp; mali istikrarı olumlu yönde etkilediğini ve artan kaynak tahsisatı etkinliği aracılığı ile iktisadi büyümeyi hızlandırdığını söylemektedir. Ayrıca, düzenleyici hoşgörüsü nedeniyle yükselen yoğunlaşma oranları ve mevduat güvencesinin mevcut olduğu bir bankacılık sisteminde ahlaki tehlike sorunu da ağırlaşacaktır. Buna karşılık, enformasyon iktisadı literatürü kapsamında yapılan çalışmalar (bak. Tablo:II.1 ve 2) ise, artan rekabetin bankaların lisans bedelleri ve ilişkili kredinin değerini düşüreceğini; risk üstlenimini ve gözetimin maliyetini artıracağını belirtmekte ve bu gelişmelerin koordinasyon akaklığı, ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarını ağırlaştırarak mali istikrarı bozacağını ileri sürmektedir. Ancak, her iki literatürde yapılan çalışmalar bütüncül bir biçimde göz önünde bulundurulduğunda, bankacılık sektöründe rekabetin istikrar için zararlı olduğu önermesinin muğlak olduğu ve piyasa yapısı ve rekabet seviyesindeki değişmelerin istikrar üzerindeki etkisinin, önemli ölçüde incelenen örneğe bağlı olduğunu görülmektedir.

Bu nedenlerle, Türk bankacılık sisteminde rekabetin mali istikrar üzerindeki etkisinin ülkenin özel koşulları çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir. Finansal krizlerin neden olduğu yüksek maliyet, karar alıcıların gözünde bankacılık sektöründe istikrar endişesi karşısında, rekabet politikalarını ikincil konuma düşürebilir. Ancak, istikrar kaygısı nedeniyle getirilen kamu müdahalelerinin neden olduğu rekabet kısıtı nedeniyle ortaya çıkabilecek etkinlik kayıplarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Türk bankacılık sistemindeki olası bir

potansiyel etkinlik kaybı, tüketici refahı dahil toplam refahı olumsuz yönde etkileyecektir. Bu nedenle; istikrar uğruna etkinlikten (rekabetten), etkinlik uğruna da istikrardan (kamu düzenlemelerinden) vazgeçmek doğru bir seçenek değildir ve bu ikilem konusunda optimal bir bileşimin sağlanması gerekmektedir.

1980'li yıllarda mali piyasalarda uygulamaya konulan serbestleşmeye yönelik düzenlemeler ile Türk bankacılık sisteminde, özellikle de yabancı banka rekabeti aracılığı ile etkinliğin artırılması hedeflenmiştir. Ancak, yapılan bu düzenlemelere rağmen 1980 ve 1990'lı yıllarda Türkiye'deki bankacılık sisteminin yapısı beklenildiği ölçüde değişmemiştir. Öncelikle, yoğunlaşma oranları düşmesine karşın bankacılık sektörü mali sistem, ticaret bankaları bankacılık sistemi, kamu sermayeli bankalar da ticari bankacılık sistemi içerisindeki hakim konumlarını sürdürmüşlerdir. Diğer bir deyişle mali sistem, toplam varlıklar içerisinde kamu sermayeli bankaların ağırlıklı olduğu ticaret sermayeli bankaların hakimiyeti altındadır.

Faiz ve döviz fiyatlarının piyasalarda arz ve talep koşullarında belirlenmesi ve sermaye hareketlerinin serbest dolaşımına izin verilmesi gibi serbestleşme uygulamaları neticesinde 1980 ve 1990'lı yıllarda bankacılık sisteminin yapısal özelliklerinin mevcut durumunda önemli değişiklikler yaşanmamıştır. Serbestleşme reformlarını uygulayan karar alıcıların beklediği gibi artan rekabet (özellikle de yabancı banka rekabeti) aracılığı ile de bankacılık sisteminde etkinlik kazanımı sağlanamamıştır. Aksine, sistemdeki kırılganlık giderek artmış ve 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'deki mali piyasalarda, ekonominin bütününü olumsuz yönde etkileyecek ölçüde finansal krizler yaşanmıştır. Özellikle, Kasım 2000 ve Şubat 2001

finansal krizinin asıl tetikleyicisi olarak görülen Türk bankacılık sisteminde[1], kriz sonrası yeniden yapılanmaya gidilmiş, etkinsiz çalışan bankalar, faaliyetine son verilme veya birleşme-devralma yoluyla tasfiye edilmiştir. 1980 ve 1990'lı yıllarda yüksek rekabet ve etkinliğin arzulandığı Türk bankacılık sektöründe, 2000'li yıllarda konsolidasyon aracılığı ile istikrar aranmaya başlanmıştır. Sistemin daha etkin denetimi ve gözetimi için bağımsız bir kurum oluşturulmuş düzenleme araçları olası risklere karşı daha duyarlı hale getirilmiştir. Sonuçta, ilgili literatür ve ülke uygulamalarına benzer biçimde, Türkiye örneğinde de finansal serbestleşme döneminde arzulanan yüksek banka rekabeti, sistemde kırılganlık ve krizlerin bir nedeni olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle de bankacılık sektöründe konsolidasyon eğilimleri piyasa dinamikleri kadar, kamu politikalarının da önceliği haline gelmiştir.[2]

Bu aşamada, bu tez çalışmasında Türk bankacılık sektöründeki "rekabet-etkinlik artışı ve istikrar arayışı" arasındaki öncelikler görgül olarak ayrıntılı bir biçimde ve farklı açılardan analiz edilmiştir. 1990-2003 döneminin incelendiği çalışmada öncelikle sistemdeki rekabet seviyesinin gelişimi incelenmektedir. İkinci aşamada aynı dönemdeki etkinlik kazanımları/kayıpları analiz edilmektedir. Son olarak da rekabet (etkinlik) ve istikrar (ödeme gücü) arasındaki ilişkinin yönü ve boyutu tartışılmaktadır. Bankacılık sisteminde rekabet seviyesi analizinde öncelikle yapısal tekniklerle ilk beş ve on banka yoğunlaşma oranları ile HH endeksi

[1] Örneğin, CBRT (200253-57) il e Özatay ve Sak (2002).
[2] Örneğin, BDDK (2001:35) bankaların devir ve birleşme işlevlerinde birleşmeye konu bankaların aktiflerinin sektör içerisindeki paylarının % 20'yi geçmemesi halinde, bu tür birleşmelere 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanunun bazı maddelerinin uygulanmamasını öngören yasal düzenlemeler ile bankaların ve iştiraklerinin devir ve birleşmelerini kolaylaştırmak yönünde getirilen vergi teşviklerini sektörde etkinliğin artırılmasına ilişkin düzenlemeler arasında kabul etmektedir.

hesaplanmıştır. Yapısal teknikler piyasa yapısı ve banka performansı arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak açıklamaktadır. Banka davranışı ile performansı arasındaki ilişkiyi doğrudan test etmek için, aynı dönem itibariyle yapısal olmayan Panzar-Rosse yöntemi aracılığı ile rekabet analizi yapılmıştır. Üçüncü aşamada, Veri Zarflama Yöntemi ile 1990-2003 arasında banka seviyesinde teknik etkinlik gelişmeleri incelenmiştir. Son aşamada ise aynı dönem itibariyle rekabet (etkinlik) ile istikrar (ödeme gücü) arasındaki ilişki görgül olarak test edilmiştir. Görgül analizlerde kullanılan veriler TBB'nin Bankalarımız kitaplarının çeşitli sayılarından edinilmiştir ve banka düzeyinde bilgileri içermektedir. Tezde 1989 yılında sermaye hareketlerinin dolaşımının serbest bırakılarak, Türkiye'deki bankacılık sisteminin tam anlamıyla uluslararası rekabete açıldığı 1990 sonrası dönem 2003 yılı sonuna kadar incelenmektedir. Alt dönemlerdeki gelişmeler ise 1994 finansal krizi öncesi 1990-1993, mevduata sınırsız güvence getirilen 1995-2000 ve 2000/2001 finansal krizi sonrası 2002-2003 yılları itibariyle analiz edilmektedir.

Tez çalışmasında 1990-2003 yılları arasında banka düzeyinde veriler kullanılmaktadır. Bankacılık sisteminde, rekabet, etkinlik ve mali gücün analizi ise bu veriler kullanılarak yapılan hesaplamalara göre yapılmaktadır. Oysa, bankacılık sistemindeki etkinlik ve karlılık gerçekleşmeleri enflasyon, iktisadi büyüme ve faiz oranlarındaki gelişmelerden de etkilenmektedir.[3] Her ne kadar etkinlik üzerinde makroekonomik değişkenlerin etkisi kapsam sorunu nedeniyle tez çalışmasında dikkate alınmasa da, çalışmanın bulguları değerlendirilirken göz önünde bulundurulmalıdır.

[3] Örneğin, Alper ve diğerleri (2001) 1988-1999 dönemine ilişkin panel veri seti kullanarak, faiz oranları, ikitsadi büyüme ve enflasyon gibi makroekonomik değişkenlerin Türk bankacılık sisteminde etkinlik ve karlılık gerçekleşmeleri üzerinde etkilerinin bulunduğunu belirtmektedir.

Yoğunlaşma oranlarına göre yapılan rekabet analizi çerçevesinde, 1980'li yıllar ile karşılaştırıldığında 1990'lı yıllarda ilk beş ve on banka yoğunlaşma oranları ve HH endeksinin düştüğü tespit edilmiştir. 2000/2001 finansal krizinden sonra gerçekleşen konsolidasyon neticesinde banka sayısındaki düşüşe bağlı olarak, yoğunlaşma oranları tekrar artmaya başlamıştır. Ancak, rekabet göstergesi olarak alınan yoğunlaşma oranlarının 1990'lı yıllarda düşmesine karşın, uluslararası alanda genel kabul görmüş değerlerin altına inmemiştir. Örneğin, ABD'de HH endeksinin mevduat piyasasında 1800'ü geçmesi halinde rekabetçi yapının zarar göreceği kabul edilmekte ve banka birleşmelerine izin verilmemektedir. Oysa, Türkiye'de HH endeksi değeri inceleme döneminde 2000'nin altına hiç düşmemiştir. Diğer, bir deyişle HH endeksi değerlerine göre, ABD ile karşılaştırıldığında Türkiye'deki bankacılık sisteminde rekabetçi bir yapı oluşmamıştır.

Tez çalışmasında, Türkiye'deki bankacılık sistemindeki rekabet seviyesi yapısal olmayan Panzar-Rosse yaklaşımı çerçevesinde de analiz edilmektedir. H istatistiği hesaplamaları neticesinde elde edilen görgül bulgular 1990-2003 yılları arasında bankacılık sektöründeki rekabetin monopolistik rekabet olduğunu göstermektedir. Ancak, 1990-1993, 1995-2000 ve 2002-2003 alt dönemleri itibariyle bakıldığında, ilk dönemde Türkiye'de hemen hemen monopolistik bir yapıya yakın olan bankacılık sektöründe izleyen dönemlerde rekabetçi davranış biçiminin arttığı görülmektedir.

Etkinlik gelişmeleri açısından bakıldığında ise teknik etkinliğin banka sayısının arttığı 1995-2000 alt döneminde azaldığı, banka sayısının azaldığı 2002-

2003 alt döneminde ise arttığı gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, 1990-2000 dönemi itibariyle, kamu bankalarının teknik etkinlik katsayıları, özel ve yabancı bankalardan daha büyüktür. 2000/2001 krizinden sonraki dönemde ise, VZY aracılığı ile hesaplanan teknik etkinlik katsayıları açısından, sistemde en kötü performansı kamu bankaları göstermiştir. Bütün dönem itibariyle bakıldığında ise, etkinlik ve ödeme gücü arasında bir ilişkinin bulunmadığı, 1990-1993 ve 2002-2003 alt dönemlerinde her ikisinin de birbiri üzerinde olumlu etkisinin bulunduğu, ancak teknik etkinliğin ödeme gücünü daha yüksek oranda etkilediği tespit edilmiştir.

Bu görgül bulgular, bir arada dikkate alındıklarında, 1990-2003 döneminde Türkiye'deki bankacılık sisteminde rekabet-istikrar gelişmeleri konusunda metodoloji ve kamu politikaları açısından önemli ve ayrıntılı bilgiler sağlamaktadır. Kamu politikaları oluşturulurken, metodolojik olarak genelde kullanılan yoğunlaşma oranları, en azından ilgili ürün ve coğrafi piyasaları tanımlamanın mümkün olmadığı bankacılık sektöründe rekabet seviyesi analizinde doğru bilgi sağlamamaktadır. Çünkü, banka davranışı ve performansı arasındaki ilişkiyi doğrudan ölçen Panzar-Rosse yöntemiyle yapılan rekabet analizi banka sayısının düştüğü (yani yoğunlaşma oranlarının arttığı) 2002-2003 döneminde Türk bankacılık sektöründe gerçekte rekabetin arttığını göstermektedir. 2002-2003 döneminde sektörde yaşanan yoğun konsolidasyona rağmen rekabet seviyesinin artması yapısal rekabet analizi yapan yoğunlaşma oranlarının, etkili bir gösterge olmadığının açık bir kanıtıdır.

1990-2003 dönemi genelinde rekabet seviyesinin artmasının temel bir nedeni banka sayılarındaki artıştır. Rekabet seviyesindeki artışın ikinci bir nedeni ise banka

dışı mali kurumlardan kaynaklanan rekabettir. İnceleme döneminde, her ne kadar bankacılık sektörü mali piyasalarda ağırlıklı konumunu sürdürse de, bu dönemde banka dışı mali kurumların faaliyet hacimlerinin büyümesi, monopolistik rekabetin hüküm sürdüğü Türk bankacılık sektöründe, ürün farklılaştırması aracılığı ile rekabet seviyesini de artırmıştır. Özellikle, 1989 yılında sermaye hareketlerine getirilen serbesti neticesinde, uluslararası fonların Türkiye'deki sermaye piyasalarına daha fazla girmesine ve mali sistemde rekabetin artmasına yardımcı olmuştur.[4]

Metodolojiye ilişkin ikinci önemli bir tespit ise sistemde banka sayısının artmasının etkinliği de mutlaka artırmayacağı yönündedir. Türk bankacılık sistemine 1990-2003 dönemi itibariyle bakıldığında, banka sayısının en fazla yükseldiği alt dönemin 1996-2000 alt dönemi olduğu görülmektedir. Banka sayısındaki artışa rağmen teknik etkinlik seviyelerindeki düşüşün bir nedeni sisteme yeni giren küçük bankaların, düşük lisans bedelleri nedeniyle yüksek risk üstlenerek ahlaki tehlike sorununu ağırlaştırmasıdır. İkincisi, sisteme yeni giren bankalar "ilişkili kredi"nin değerini düşürmekte ve mevcut bankalar tarafından kredi talebi (muhtemelen) reddedilen riskli yatırım projelerine kredi tahsis etmekte, sonuçta da sistemdeki ters seçim problemini ağırlaştırmaktadır. Üçüncüsü, sisteme yeni giren bankalar sistemde ölçek ve kapsam tasarrufu kaybına neden olarak, sistemin ortalama maliyetini artırmaktadır. Diğer bir deyişle, sisteme yeni giren bankalar sistemin etkinliğini artırmak yerine, sadece mevcut bankaların "işlerini çalmıştır".[5] Son olarak, 1994

[4] Tez çalışmasının önceliğini ve kapsamını aşmakla beraber, bu tür kısa süreli sermaye hareketlerini 1990'lı yıllarda Türkiye'de mali piyasalarda kırılganlığın artmasının ve finansal krizlerin ortaya çıkmasının nedenleri arasında gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (CBRT, 2002: 41).

[5] Gerçek değeri tam olarak sayısallaştırılamayan "grup ortaklarına bağlantılı kredi tahsisatı" olgusu da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bu tür bankaların grup ortakları mevcut bankaların kredi müşterisi olması gerekirken, bu firmalara ucuz fon temini amacıyla yeni kurulan veya devralınan bankalar

krizinin sistemde neden olduğu "mevduat hücumu"nun önüne geçebilmek amacıyla mevduata getirilen ve 1996-2000 alt dönemi boyunca uygulanan sınırsız devlet güvencesi banka davranışlarında ahlaki tehlike sorununu derinleştirerek, bankaların risk üstlenme müşevviklerini ve sistemin kırılganlığını artırmıştır. Çünkü, bankacılık sektöründe risk primine dayalı mevduat güvencelerinin bile ahlaki tehlike sorununu ağırlaştırabildiği göz önünde bulundurulduğunda, 1996-2000 döneminde uygulanan sınırsız mevduat güvencesi uygulamasının Türkiye'deki bankalarının risk üstlenim müşevviklerini artırmasının kaçınılmaz olduğu da görülecektir.

Diğer taraftan, 1990-2000 dönemi itibariyle kamu bankalarının teknik etkinlik katsayılarının özel ve yabancı bankalardan daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Açık ve zımni devlet garantileri ile korunan kamu bankalarının, özel ve yabancı bankalar ile karşılaştırıldığında kriz dönemlerinde bile daha ucuz fon temin edip daha fazla kredi tahsis ettiği göz önünde bulundurulduğunda, mevduatların kredilere aktarımına aracılık hizmeti veren bankacılık sektöründe kamu bankalarının teknik etkinlik katsayılarının daha büyük olması normal bir gelişmedir. 1990'lı yıllarda Türkiye'deki kamu bankalarının önemli bir diğer özelliği ise bunların bilançolarında biriktirilmiş "görev zararı" uygulamasıdır. Pınar ve Sak (2001)'ın belirttiği gibi, kamu bankalarının bu görev zararları "tahsili gecikmiş alacak" niteliğinde ise ve bu bankalar aslında gerçek olmayan bu tür kredi alacaklarını bilançolarında canlı tutmak amacıyla yüksek faizli fon temin etmişler ise, 2000/2001 krizi sonrasında kamu

---

mevduat piyasasındaki fon rekabeti nedeniyle fon maliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Ancak, aracılık yaklaşımına göre maliyetleri artan bankaların üretimleri (krediler ve tahvil ve bonolor) aynı oranda artmamıştır. Bu nedenle de artan banka sayısına karşın, sistemin genelinde teknik etkinlik katsayıları düşmüştür.

bankalarının teknik etkinlik katsayılarının dramatik bir biçimde düşmesi aslında anlaşılabilir bir gelişmedir.

Tez çalışmasının görgül bulgularına göre, 2000-2002 alt döneminde sektörde yaşanan konsolidasyona rağmen hem rekabet hem de teknik etkinlik seviyesi artış göstermiştir. 1990'lı yıllarda sistemde artan banka sayısına bağlı olarak ağırlaşan ters seçim ve ahlaki tehlike sorunları nedeniyle bankacılık sektöründe kırılganlık artmıştır. Kırılganlığa ve finansal krizlere neden olan bankaların sistemden ayıklanmasına bağlı olarak elde edilen ölçek ve kapsam kazanımları neticesinde, artan (kaliteli) rekabete bağlı olarak teknik etkinlik katsayıları da artma eğilimine girmiştir. 1995-2000 alt döneminde banka davranışları üzerinde yeterince ne piyasa disiplini ne de kamu gözetimi bulunmaktadır. Sektöre yeni banka girişlerinin göreceli olarak kolay olduğu bu dönemde, sınırsız mevduat güvencesi ile gevşek kamu düzenlemeleri ve gözetimi, bankaların risk algılamalarının kaybolmasına neden olmuştur. Oysa, banka davranışlarının piyasa disiplini ve kamu düzenlemeleri aracılığı göreceli olarak daha iyi denetlendiği 1990-1993 ve 2002-2003 alt dönemlerinde, Türk bankacılık sisteminde banka davranışları normalleşmiş, buna bağlı olarak da rekabet ve etkinlik artmıştır.

Bu tezde rekabet (etkinlik) ve istikrar (ödeme gücü) arasındaki ilişkinin yönü ve boyutunun analizi sonucu elde edilen bulgular bu önermenin haklılığını artırmaktadır. 1990-2003 dönemi itibariyle bakıldığında Türkiye'deki bankacılık sektöründeki etkinlik ve ödeme gücü arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, ne bankaların etkinlik kazanımları mali gücün artmasına ne de bankalar

mali güç etkinlik kazanımına katkı sağlamıştır. Oysa, alt dönemler itibariyle bakıldığında bu iki değişken arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ancak, teknik etkinlik katsayısı ödeme gücü katsayısından daha büyüktür.

Bütün bu tespitler kamu politikaları oluşturulması açısından gelecek için önemli girdiler sağlamaktadır. Molyneux ve diğerleri (1996) piyasalarda faaliyet gösteren bankaların sayısı ve kapasitesinin, bankacılık sektörünü düzenleyen araçlara, bankacılık hizmetlerinin üretiminde sağlanan ölçek ve kapsam tasarruflarına ve pazara giriş engellerine bağlı olduğunu belirtmektedir. Rekabet baskısını düşürmesi ve gözetim kolaylığı nedeniyle banka paniklerinin olasılığını azalttığı için kamu politikaları açısından sistemde az sayıda büyük bankanın faaliyet göstermesi tercih edilebilir. Ölçek ve kapsam tasarrufları ise batık maliyetler ile şube ve ATM makinelerinin yarattığı şebeke dışsallığından kaynaklanabilir. Pazara giriş engelleri ise kamu düzenlemeleri, ölçek tasarrufları, ürün farklılaştırması ve diğer maliyet avantajlarından kaynaklanabilir.

Bu çerçevede, Türk bankacılık sisteminde yeni banka girişlerine izin veren yeterlik standartları belirlenirken ve sistemin sağlamlık gözetimi yapılırken bankaların sahiplik yapıları ve ölçeklerine göre (küçük, orta ve büyük) rekabet ve etkinlik analizi yapılmalı, sistemde işlem maliyetleri ile ölçek ve kapsam tasarrufları hesaplanmalı, kamu düzenlemelerinin bunlara etkisi incelenmeli ve elde edilecek bulgular neticesinde sistemdeki optimum banka büyüklüğü ve sayısına göre pazara giriş ve çıkışlara izin verilmelidir.[6] Bu tür değerlendirmeler neticesinde belirlenecek bir bankacılık piyasa yapısında, rekabetin kalitesi artacak, banka müşevvikleri daha

[6] İkinci bölümde de belirtildiği gibi rekabetin tesisi için gereken koşullardan bir tanesi de, piyasalarda yeteri kadar firmanın faaliyet göstermesidir.

düzgün işleyecek (ters seçim ve ahlaki tehlike sorunları minimize edilecek) ve artan rekabetten beklenen firma içi ve tahsisat etkinliği ortaya çıkacaktır. Nitekim, 1995-2000 döneminde Türk bankacılık sisteminde banka sayısı artarken etkinlik düşmüş; 2000/2001 krizi sonrasında sorunlu bankalar tasfiye veya birleşme-devralma yoluyla sistemden ayıklandıktan sonra sektördeki banka sayısı düşmüş; yoğunlaşma oranları yükselmiş; ancak hem rekabet seviyesi hem de etkinlik kazanımları artmıştır.

Diğer taraftan, genelde mali piyasalarda özelde de bankacılık sektöründe bu analizleri daha ayrıntılı olarak yapılmasına sağlamak amacıyla, kamu kurumlarınca bu hesaplamaları yapmaya imkan verecek şekilde banka düzeyinde tarihsel veriler üretilmesi gerekmektedir. Şu anda banka düzeyinde mali bilgi içeren yegane kaynak TBB'nin *Bankalarımız* adlı periyodik kitaplarıdır. Ancak, bu kitaplar yıllık olarak yayınlandığından güncel bilgilere sık aralıklarla ulaşmak mümkün olmamaktadır. Bu çereçevede, kamu kurumlarının yapmış oldukları çalışmaların sonuçları, hesap verebilirliklerini artırmak amacıyla kamuoyuna duyurulmalıdır. Diğer taraftan, bireysel araştırmacıların benzer çalışmaları yapmalarına olanak sağlamak amacıyla da üretilen veriler belirli aralıklarla yayımlanmalıdır.

Rekabet ve istikrar ikilemi arasındaki ikilemin yaşandığı diğer bir alan ise kurumsal çerçevedir. 4389 sayılı Bankalar Kanunu çerçevesinde bankacılık sektörünün denetimi ve gözetiminden sorumlu kurumun (BDDK) temel amacı "tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumak, mali piyasalarda güven ve istikrarı ve ekonomik kalkınmanın gereklerini de dikkate alarak kredi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak üzere bankaların kuruluş, yönetim, çalışma,

devir, birleşme, tasfiye ve denetlenmelerine ilişkin esasları düzenlemektir" (Mad. 1). Öte yandan, Türkiye sınırları içerisinde mal ve hizmet piyasalarında rekabeti korumak ile sorumlu Rekabet Kurumu'nun kuruluş ve görevlerini düzenleyen 4054 sayılı Kanun'un gerekçesinde de belirtildiği gibi "rekabet, firmaları verimli olmaya, kaliteli ve düşük bedelle daha fazla ürün ve hizmet sunmaya yönelten bir süreçtir. Rekabetin egemen olduğu bir piyasa ekonomisinde fiyat ve kâr göstergelerinin müdahalelerden uzak olarak belirlenmesi" gerekmektedir. Bankacılık sektöründe rekabet ve istikrarı temin etmekten sorumlu iki kurumun bizatihi yasal görev sınırları ciddi bir istikrar-etkinlik ikilemi yaratmaktadır.[7] Rekabet düzenlemesi fiyat ve kâr

[7] Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun uyarılarını dikkate alarak 01/04/2005 tarihinden itibaren gıda ve akaryakıt konusundaki taksit uygulamalarına son veren bankaları Rekabet Kurumu incelemeye almış bulunmaktadır. Kredi kartı ile yapılan gıda ve akaryakıt gibi hızlı tüketim maddesi alışverişlerinde taksit uygulamasına, BDDK başkanının basına da yansıyan açıklamalarında "yasal bir düzenlemeye ihtiyaç kalmadan, kendi aranızda anlaşın, siz yapmazsanız biz yapacağız' resti üzerine son verilmiştir (Karataş, 2005). 01/04/2005 tarihinde bir basın duyurusuyla BDDK tarafından kamuoyuna tanıtılan "Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu Tasarısı"nın genel gerekçesinde "kredi kartı ile yapılan işlemlerin hacminin artması neticesinde, kart çıkaran kuruluşlar arasında başlayan rekabet sonucunda kredi kartlarının kullanımı ile ilgili oldukça karmaşık hukuki ilişkiler ağı kurulduğu; kredi kartlarının, taksit yapan, kredi veren, yapılan harcamalar karşılığında kart hamillerine karşılıksız mal ve hizmet imkânı sağlayan, sigorta ve benzeri hizmetleri veren araçlar haline dönüştüğü" belirtilerek sistemdeki istikrar endişeleri gündeme getirilmektedir. Karataş (2005) Rekabet Kurumunun 4054 sayılı Kanunun 'Rekabeti Sınırlayıcı Anlaşma, Uyumlu Eylem' başlıklı 4'üncü maddesine göre soruşturma başlattığına ilişkin haberde "sektör yetkililerinin öncelikle BDDK'nın tavrını hatırlatarak 'Devletin bir tarafı 'aranızda anlaşın, uygulamaya son verin' derken, diğer bir tarafı 'ne yaptınız' diye soruyor diye konuştukları" bildirmektedir. Rekabet Kanununun 4. maddesine göre "belirli bir mal veya hizmet piyasasında doğrudan veya dolaylı olarak rekabeti engelleme, bozma ya da kısıtlama amacını taşıyan veya bu etkiyi doğuran yahut doğurabilecek

göstergelerinin dışsal müdahalelerden uzak belirlenmesini öngörürken, bankacılık düzenlemeleri sisteme doğrudan müdahaleyi öngörmektedir. Ancak, Bankalar Kanunu'nun temel amacı arasında yer alan "kredi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak" hedefinin yegane aracı kamu müdahaleleri olmamalıdır. Rekabet mevzuatında belirtildiği gibi, piyasa disiplini firmaları verimli olmaya ve bu verimliliği de tüketicilere yansıtmaya yönelten bir süreçtir. Nitekim, Türkiye'deki bankacılık sisteminde rekabet seviyesinin (veya kalitesinin) arttığı 2002-2003 döneminde etkinlik artmış ve artan etkinlik de bankaların ödeme gücüne olumlu katkı sağlamıştır. Uluslararası uygulamalarda da bankacılık sektörünü düzenlemekle sorumlu kurumların piyasalarda rekabeti geliştirmek veya rekabet karşıtı davranışları/düzenlemeleri en aza indirgemek gibi görevleri de bulunmaktadır.[8]

---

nitelikte olan teşebbüsler arası anlaşmalar, uyumlu eylemler ve teşebbüs birliklerinin bu tür karar ve eylemleri hukuka aykırı ve yasaktır". Konu hakkında 09/03/2005 tarihinde bir duyuru yayınlayan Türkiye Bankalar Birliği ise "serbest piyasa koşulları içinde finansal ürün ve hizmetlerin çeşitlendirilerek, kullanımının yaygınlaştırılmasını desteklediklerini, ancak, uygulamanın rekabet kurallarına, ekonomik realiteye ve temel bankacılık ilkelerine uygun olmasını da gözettiklerini; kredi kartıyla taksitli satışlardaki taksit sayısının ve taksitli işlemlerin artmasının, taksitlerin çok kısa vadede tüketilen mal ve hizmetleri de kapsamasının ve kredi kartlarına ilişkin özendirici uygulamaların bankalar açısından beklenen ekonomik faydayı olumsuz etkilediğinin gözlendiğini; bankaların kendilerine emanet edilen tasarruflar karşılığında kullandırdıkları kredileri yasal düzenlemeler çerçevesinde geri almalarının görevleri ve sorumlulukları olduğunu" belirterek, bir meslek kuruluşu olarak kredi kartı pazarındaki artan rekabetin sistemindeki istikrarı olumsuz etkileyeceği endişesini taşımaktadır. Konu mali piyasalardaki istikrar ve rekabet ikileminin standart bir örneğidir ve çözümü bundan sonra yaşanılacak tartışmalara da yol gösterici olacaktır.

[8] Canıoy ve diğerleri (2001) İngiltere'deki Finansal Hizmetler Kurumunun rekabeti etkileyen düzenlemeleri Rekabet Komisyonu ve Hazineye bildirmekle yükümlü olduğunu; Hollanda Merkez

ÖZET

Bu çalışmada, bankacılık sektöründeki rekabet ve istikrar ikileminin analizi için bir çerçeve çizilmektedir. Literatürde, bankacılık sektöründe istikrarı sağlamayı amaçlayan politikalar ile rekabet politikalarının ilişkisi konusunda kamu politikalarının biçimlendirilmesinde dikkate alınabilecek yeterli akademik çalışma bulunmamaktadır. Hükümetler finansal istikrarı sağlamak adına bankacılık sistemine müdahale etmektedir. Ancak, kamu müdahalelerinin bizatihi kendisi rekabet kısıtı yaratmaktadır. Hem uluslararası hem de ulusal bankacılık sistemlerindeki gelişmeler çerçevesinde hükümetin düzenleme ve gözetim rolü de değişebilir. Bu çalışma, bankacılık sektöründe rekabet ve istikrar ikilemini analiz ederek hükümetin rolünü incelemektedir. Çalışmada rekabetin finansal istikrar adına potansiyel olarak nerelerde tehlike yarattığı belirlenerek, kamu düzenlemelerinin rekabet-istikrar ikilemi ile nasıl ilgilenebileceği ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Geliştirilen çerçevenin temel dayanağını Türkiye'deki bankacılık sistemindeki 1990'larda yaşanan gelişmeler teşkil etmektedir. Geliştirilen çerçeve, gelişen ülkelerdeki kırılgan bankacılık sistemlerinin davranış yapısının incelenmesinde kullanılabilir.

Türkiye tecrübesinin analizi çerçevesinde; banka sayısındaki artışın etkinliği mutlaka artırmadığını, hatta sistemik krizi tetikleyebilecek bir şok yaratabileceğini göstermektedir. Tersine, daha az sayıda banka etkili bir biçimde rekabet edebilir ve teknik etkinliği artırabilir de. Hem etkinlik hem de ödeme gücü ötekinin iyileşmesine

---

Bankasının da düzenlemelerin rekabet üzerine etkilerini düzenleyici etki analizi ile denetlediğini bildirmektedir (s. 129).

katkı sağlayabilmektedir. Diğer taraftan, Türkiye tecrübesi, etkinliğin ödeme gücü tarafından temsil edilen istikrara daha büyük katkı sağladığını göstermektedir.

Bu çalışmadaki Türkiye deneyimi ile ilgili istatistiksel ve ekonometrik değerlendirmeler, kamu kurumlarının banka piyasalarında rekabet politikalarını ihmal etmemesi gerektiğini göstermektedir. Banka lisansları tahsis edilirken, piyasalardaki ölçek ve kapsam tasarrufları incelenmeli ve pazara giren bankanın sektörün ortalama maliyetini artırmasına olanak sağlanmamalıdır. 1990'lı yıllarında banka sayısı, 1990-2003 döneminin üzerinde olmasına rağmen, sistemin teknik etkinliği önemli ölçüde düşmüştür. Ancak, 2000/2001 finansal krizinden sonra banka sayısındaki önemli düşüşe rağmen, hem rekabet hem de teknik etkinlik artmıştır.

ANALAYSIS OF COMPETITION AND STABILITY TRADE-OFF IN BANKING SYSTEM: TURKISH CASE

ABSTRACT

A general framework for the analysis of the trade-off between competition and stability in banking sector is provided in this study. Policy design and policy research regarding the relationship between competition polices and polices to preserve stability in the banking sector are not studied thoroughly in the literature. Governments interfere in the banking system to ensure financial stability. However, governmental interventions by themselves restrict competition in the banking sector. The role of the government (thorough supervisors and regulators) may change in the light of various trends in both international and national financial markets. This study explores the role of government by analyzing the trade-off between competition and stability in banking system. The study identifies where competition potentially endangers financial stability and elaborates on how governments can deal with the trade-off. The framework is prepared on the basis of developments of the Turkish banking industry in the 1990s. The framework developed here could be used to analyze country specific experiences in fragile banking sectors of developing countries.

The analysis of the Turkish experience in banking sector shows that a number of banks in markets do not necessarily enhance efficiency and might be a type of shock triggering the systemic risk also. Nevertheless, the smaller (sufficient)

numbered banks could effectively compete with each other and enhance technical efficiency. Both solvency and efficiency could lead to greater levels of the other one. On the other hand, Turkish experience manifest the greater efficiency leads to the greater stability represented as solvency in the study.

The evaluation of the Turkish experience also brings out that governments should not neglect competition policies in banking markets. They should just grant banking licenses by evaluating economies of scale and scope in the markets and not allow the entrants to cause any increase in average cost of industry. The technical efficiency of banking system decreased drastically, although the number of existing banks in markets during second part of the 1990s was over the whole period from 1990 to 2003. However, both competition and efficiency in the banking sector increased during the 2001-2003 period, while the number of banks was fairly lowering after 2000/2001 financial crisis.

KAYNAKÇA

Akçay, C., R. Erzan ve R. Yolalan, (2001). "An Overview Of The Turkish Banking Sector", *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies* 15(1), 13-23.

Akerlof, G.A. (1970). "The Market for Lemons: Quality, Uncertainty and the market Mechanism", *Quarterly Journal of Economics,* 84(3), 488-500.

Allen, F. ve D. Gale, (2001). *Comparing Financial Systems*, The MIT Press, Cambridge.

Allen, F. ve D. Gale, (2004). "Competition and Financial Stability", *Journal of Money, Credit and Banking,* 36(3, part 2), 453-480.

Alper, C.E., M.H. Berüment ve N.K. Malatyalı, (2001). "The Effect of the Disinflation Program on the Structure of the Turkish Banking Sector", *Russian and East European Finance and Trade*, 37(6), 81-95.

Alper, C.E. ve Z. Öniş, (2003a). "The Turkish Banking System, Financial Crises and the IMF in the Age of Capital Account Liberalization: A Political Economy Perspective", tebliğ, the Fourth Mediterranean Social and Policy Research meeting, Florence&Montecatini Terme 19-23 March 2003, organized by the Mediterranean Programme of the Robert Schuman Centre for Advanced Studies at the European University Institute.

Alper, C.E. ve Z. Öniş, (2003b). "Financial Globalization, the Democratic Deficit and Recurrent Crises in Emerging Markets: The Turkish Experience in the Aftermath of Capital Account Liberalization", *Emerging Markets Finance and Trade,* 39 (3), 5-26.

Angelini, P. ve N. Cetorelli, (1999). "Bank Competition and Regulatory Reform: The Case of the Italian Banking Industry", *Federal Reserve Bank of Chicago, Working Papers Series Research Department,* WP 99-32.

Atiyas, I. ve H. Ersel, (1996). "The impact of financial reform: The Turkish experience", (Editörler: Caprio G., İ. Atiyas, and J. Hanson), *Financial Reform: Theory and Experience* içinde, Cambridge University Press, Cambridge.

Audretsch, D.B., W.J. Baumol ve A.E. Burke, (2001). "Competition Policy in Dynamic Markets", *International Journal of Industrial Organization,* 19(5), 613-634.

Bain, J.S. (1956). "Relation of Profit Rate to Industry Concentration", *Quarterly Journal of Economics*, 65, August, 293-324.

Barth, J. R., G. Caprio ve R. Levine, (1998). "Financial Regulation And Performance: Cross-Country Evidence" *World Bank Working Paper*, N. 2037.

Barth, J. R., G. Caprio ve R. Levine, (2000). "Banking Systems Around the Globe: Do Regulators and Ownership Affect Performance and Stability?", *World Bank Working Paper*, N. 2325.

Barth, J. R., G. Caprio ve R. Levine, (2001). "The Regulation and Supervision of Banks Around the World: A New Database", *World Bank Working Paper*, N. 2588.

Barth, J. R., G. Caprio ve R. Levine, (2002). "Bank Regulation and Supervision: What Works Best", *NBER Working Paper* , N. 9323.

Baumol, W.J. (1982), "Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industrial Structure*", American Economic Review*, 72(1), 1-15.

BDDK, (2001a). *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı*, Ankara.

BDDK, (2003). *İmar Bankası Olayı*, Ankara.

Beck, T., A. Demirgüç-Kunt ve R. Levine, (2003). "Bank Concentration and Crises", *World Bank Policy Research Working Paper,* N.3041.

Beck, T., A. Demirgüç-Kunt ve R. Levine, (2004). "Bank Concentration and Fragility: Impact and Mechanics", *National Bureau of Economic Research Project on the Risks of Financial Institutions and of the Financial Sector, Pre-conference,* February 27, Massachusetts, USA.

Beck, T., A. Demirgüç-Kunt ve V. Maksimoviç, (2003). Bank Competition, Financing Obstacles and Access to Credit", *World Bank Policy Research Working Paper,* N. 2996.

Belaisch, A. (2003). "Do Brazilian Banks Compete?", *IMF Working Paper,* WP/03/113.

Berg, S.A., F.R. Forsund, ve E.S. Jansen, (1992). "Malmquist indices of productivity growth during deregulation of Norwegian Banking, 1980-89", *Scandinavian Journal of Economics*, 94(2-3), 211-228.

Berger, A.N. (1991). "Market Discipline in Banking", Federal Reserve Bank of Chicago.*Proceedings of a conference on bank structure and competition* içinde.

Berger, A.N. (1995). "The profit-structure relationship in banking- tests of market power and efficient structure hypothesis", *Journal of Money Credit and Banking,* 27(2), 404-431.

Berger, A.N., T.H. Hannan, (1997). "Using Measures of Firm Efficiency to Distinguish Among Alternative Explanations of the Structure-Conduct-Performance Relationship", Managerial Finance, 23 (2), 6-31.

Berger, A. N. ve T. Hannan, (1998). “The Efficiency Cost of Market Power in the Banking Industry: A Test of the 'Quiet Life' and Related Hypotheses”, *The Review of Economics and Statistics,* 80(3), 454-465.

Berger, A.N. ve D.B. Humphrey, (1997). “Efficiency of Financial Institutions: International Survey and Directions for Future”, *European Journal of Operational Research,* 98(2), 175-212.

Berger, A. N. ve L. J. Mester, (1997). “Inside the black box: What explains differences in the efficiencies of financial institutions?”, *Journal of Banking and Finance,* 21(7), 895-947.

Berger, A. N., R. S. Demsetz, ve P. E. Strahan, (1999). “The Consolidation of the Financial Services Industry: Causes, Consequences, and Implications for the Future”, *Journal of Banking and Finance*, 23 (2-4). 135-194

Berger, A. N., R. De Young, H. Genay ve G. F. Udell, (2000). “Globalization of Financial Institutions: Evidence from Gross-Border Banking Performance”, Board of Governors of the Federal Reserve System, *Finance and Economics Discussion Series*, N.2004.

Berger, A.N., A. Demirgüç-Kunt, R. Levine, J.G. Haubrich, (2004). “Bank Concentration and Competition: An Evaluation in the Making”, *Journal of Money, Credit and Banking,* 36(3, part 2), 433-451.

Bernanke, B. ve M. Gertler, (1995). "Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission", *NBER Working Paper*, No. 5146.

Bernheim, B. D. ve M. D. Whinston, (1990). "Multi-market Contract and Collusive Behavior", *RAND Journal of Economics,* 21(1), 1-26.

Besanko, D. ve A.V. Thakor (1993). "Relationship banking, deposit insurance and bank portfolio", (Editörler: C. Mayer ve X Vives), *Capital Markets and Financial Intermediation* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Bhattcharya, S., ve A. Thakor, (1993). "Contemporary Banking Theory", *Journal of Financial Intermediation*, 3(1), 2-50

Bhattcharya, S., A. Boot ve A. Thakor, (1998). "The Economics of Bank Regulation", *Journal of Money, Credit and Banking,* 30(49), 745-770

Bhattacharyya, A., C.A.K. Lovell ve P. Sahay, (1997), "The Impact of Liberalization on the Productive Efficiency of Indian Banks", *European Journal of Operational Research*, 98(2), 332-45.

Bikker, J.A. (2004). Competition and Efficiency in a Unified European Banking Market, Edward Elgar, Cheltenham.

Bikker, J.A. ve J.M. Groeneveld, (1998). "Competition and Concentration in the EU Banking Industry", De Nederlandsche Bank, *Research Series Supervision,* N. 8.

Bikker, J.A. ve K. Haaf, (2000) "Competition and Concentration and Their Relationship: An Empirical Analysis of the Banking Industry", *Netherlands Central Bank, DNB Staff Report,* N. 68.

Blair, R.D. ve A.A. Heggestad, (1978). "Bank Portfolio regulation and the Probability of Bank Failure, *Journal of Money, Credit and Banking*,10(4), 88-93.

Bodie, Z. ve R.C. Merton, (1998). *Finance,* Prientice-Hall Inc., New Jersey.

Boot A.W.A. ve A.V. Thakor (2000). "Can Relationship Banking Survive Competition", *Journal of Finance*, 55(2), 679-713.

Bossone, B. (2000). "What Makes Banks Special: A Study on banking finance, and economic development", *World Bank Policy Research Working Paper*, N. 2408.

Boyd, J.H. ve S.L. Graham, (1996). "Consolidation in U.S. Banking. Implications for Efficiency and Risk" *Federal Reserve Bank of Minneapolis, Working Paper,* N. 572.

Boyd, J. H. ve G. De Nicolo, (2003). "Bank Risk Taking and Competition Revisited", *IMF Working Paper*, WP/03/114.

Brennan, T.J. (2000). "The Economics of Competition Policy: Recent Developments and Cautionary Notes in Antitrust and Regulation", *Resources For Future, Discussion Paper,* N. 00-07.

Bresnahan, T.F. (1982). "The Oligopoly Solution concept is identified" *Economics Letters*, 10(1-2), 87-92.

Burdisso, T. ve L. D'Amato, (1999). "Prudential regulations, restructuring and competition: the case of the Argentine Banking Industry", *Banco Central de la Republica Argentine Working Paper*, N. 10.

Calomiris, C. (1997). *The Postmodern Bank Safety Net,* the AEI Press, Washington D.C.

Calomiris, C. ve C. Kahn, (1991). "The role of demandable debt structuring optimal bank arrangements", *American Economic Review*, 81(3), 497-513.

Caminal, R. ve C. Matutes, (2002a). "Market power and banking failures", *International Journal of Industrial Organization*, 20 (9), 1341-1361.

Caminal, R. ve C. Matutes, (2002b). "Can competition in the credit market be excessive?", *UFAE and IAE Working Papers*, N. 527.

Canonero, G. (1997). "Bank Concentration and Supply of Credit in Argentina", *IMF Working Paper*, N. WP/97/40.

Canoy, M. ve J. Weigand, (2002). "Bank Competition and Financial Stability: Taking a Smart Route from Brussels to Basle", EUNIP Conference 5-7 December 2002, Åbo/Turku, Finland, http://www.abo.fi/fc/eunip/fp/Canoy-Weigand.pdf.

Canoy, M., M. Van Dijk, J. Lemmen, R. De Mooij ve J. Weigand, (2001). *Competition and Stability in Banking,* Central Planning Bureau, Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, N. 15.

Caprio, G. ve D. Klingebiel, (2003). "Episodes of Systemic Borderline Financial Crises", World Bank data set, http://econ.worldbank.org/files/23456_Table_on_systemic_and_non-systemic_banking_crises_January_21_2003.pdf

Caprio, G., L. Laeven ve R. Levine, (2003). "Governance and Valuation of Banks", University of Minnesota, mimeo.

Carletti, E. ve P. Hartmann, (2002). "Competition And Stability: What's special About Banking*", European Central Bank Working Paper,* N. 146.

Carletti, E., P. Hartmann ve G. Spagnolo, (2002a). "Implications of the Bank Merger Wave for Competition and Stability", *Risk Measurement and Systemic Risk*, Proceedings of the third joint central bank conference by the Bank of Japan, BIS, ECB and Federal Reserve Board, Basel.

Carletti, E., P. Hartmann ve G. Spagnolo, (2002b). "Bank Mergers, Competition and Financial Stability", www.bis.org/cgfs/hartmann.pdf.

Carlson M. ve K.J: Mitchener, (2003). "Branch Banking, Bank Competition, and Financial Stability", *NBER Working Paper,* No. 11291

Cansu, B. ve P. Molyneux., (2000). "Comparative Study of Efficiency in European Banking", University *of Pennsylvania, the Wharton School, Working Paper*, N. 00-17

Cayseele, P.V ve Bergh R.v.D. (2000). "The Economics of Antitrust Laws", (Editörler: Bouckaert, B. ve G. De Geest), *Encyclopedia of Law and Economics* içinde, Elgar Kluwer, Cheltenham.

Central Bank of Republic Of Turkey –CBRT, (2002). *The Impact of Globalization on the Turkish Economy,* Ankara.

Ceterolli, N.(1999). "Competitive Analysis in banking: appraisal of the methodologies", *Economic Perspectives,* Federal Reserve Bank of Chicago, 23 (1), 2-15.

Ceterolli, N.(2001). "Competition among banks: Good or bad?", *Economic Perspectives,* Federal Reserve Bank of Chicago, 25(2), 38-48.

Cetorelli, N. (2003). "Real Effects of Bank Concentration", *Journal of Money, Credit and Banking,* 36(3, part 2), 543-558.

Cetorelli, N. ve M. Gambera (2001). "Banking market structure, financial dependence, and growth: Industrial evidence from industry data", *Journal of Finance*, 56(2), 617-648.

Central Bank of the Republic of Turkey –CBRT- (2002). *The Impact of Globalization on the Turkish Economy, Ankara.*

Charnes A., W. Cooper ve E. Rhodes, (1978). "Measuring the Efficiency of Decision Making Units", *European Journal of Operational Research,* 2(6), 429–444.

Claessens, S. (2003). "What Drives bank Competition", Journal *of Money, Credit and Banking,* 36(3, part 2), 563-584.

Claessens, S. ve D. Klingebiel, (2001). "Competition and Scope of Activities in Financial Services", *The World Bank Research Observer,* 16(1), 19-40.

Claessens, S. ve L. Laeven, (2003). "Competition in the Financial Sector and Growth: A Cross-Country Evidence", (Editör: Goodhart C.), *Financial Development and Economic Growth: Explaining the Links* içinde, Palgrave, London.

Coccorese, P. (2002). "Competition among dominant firms in concentrated markets: evidence from the Italian banking industry", *CSEF Working Papers*, N. 89.

Coelli, T. (1996). "A Guide to DEAP Version 2.1: A Data Envelopment Analysis (Computer) Program", *University of New England, Center For Efficiency and Productivity Analysis, CEPA Working Paper*, N. 96.08.

Collender, R.N. ve S. Shaffer, (2003). "Local Bank Office Ownership, Deposit Control, Market Structure and Economic Growth", *Journal of Banking and Finance,* 27(1), 27-57.

Crockett, A. (1997) "Why is Financial stability a Goal of Public Policy?", Federal Reserve Bank of Kansas City, *Maintaining Financial Stability in a Global Economy Symposium Proceedings* içinde. 7-36.

Cruickshank, D. (2000). *Competition in UK Banking: A Report to the Chancellor of the Exchequer*, UK Stationery Office, Norwich.

Danthine, J. P., F. Giavazzi, X. Vives ve E.L. von Thadden (1999). *The Future of European Banking,* Center for Economic Research, London.

De Bandt, O.. ve E.P. Davis, (2000). "Competition, Contestability and market structure in European banking sectors on the eve of EMU", *Journal of Banking and Finance,* 24(6), 1045-1066.

De Bandt, O. ve P. Hartmann, (2000). "Systemic Risk: A Survey", *European Central Bank Working Paper Series*, N. 35.

Dell'Aricca, G. (2000). "Learning by lending, competition, and screening incentives in the banking industry", *University of Pennsylvania, the Wharton School, Working Paper,* N. 00-10.

Demirgüç-Kunt, A. ve E. Detragiache, (1998a). "The Determinants of Banking Crises in Developing and Developed Countres", *IMF Staff Papers,* 45(1), 81-109.

Demirgüç-Kunt, A. ve E. Detragiache, (1998b). "Financial Liberalization and Financial Fragility", World Bank, *Annual Bank Conference on Development Economics* içinde, Washington D.C.

Demirgüç-Kunt, A. ve Detragiache, E. (2000). "Does Deposit Insurance Increase Banking System Stability: An Empirical Investigation", *World Bank Working Paper* , N. 2247.

Demirgüç-Kunt, A. Ve R. Levine, (2000). "Bank Concentration: Cross-Country Evidence", *World Development Report 2002, Background* Paper.

Demirgüç-Kunt, A., L. Laeven ve R. Levine, (2003a). "The Impact of Bank Regulations, Concentration, and Institutions on Bank Margins", *World Bank Policy Research Working Paper,* N. 3030.

Demirgüç-Kunt, A., L. Laeven ve R. Levine, (2003b). "Regulation, Market Structure, Institutions, and The Cost of Financial Intermediation", *NBER Working Paper,* N. 9890.

Demsetz, H. (1973). "Industry structure, market rivalry, and public policy", *Journal of Law and Economics,* 16(1), 1-9.

Demsetz, R. S., S. Saidenberg Marc ve Strahan, E. Philip, (1996*),* "Banks with Something to Loose: The Disciplinary Role of Franchise Value", *Economic Policy Review,* Federal Reserve Bank of Newyork*,* 2(2), 1-14.

Denizer, C. (1997). “The Effects of Financial Liberalization and New Bank Entry on Market Structure and Competition in Turkey”, *World Bank Policy Research Working Paper,* N. 1839.

Denizer, C. (2000). "Foreign Entry in Turkey's Banking Sector: 1980-97", *World Bank Policy Research Working Paper,* N. 2462.

Denizer, A.C. M. Dinç ve M. Tarımcılar, (2000a). "Measuring Banking Efficiency in the Pre- and Post-Liberalization Environment: Evidence from the Turkish Banking System", *World Bank Working Paper,* N. 2476.

Denizer C., M.N. Gültekin ve N.B. Gültekin, (2000b). “Distorted Incentives and Financial Development”, tebliğ, *Conference on Financial Structure and Economic Development*, World Bank, February 10-11, Washington D.C.

Dermina, J. (2000). “Bank Mergers in Europe*”, Journal of Common Market Studies*, 38(3), 409-25.

Dewatripont, M. ve J. Tirole, (1994). *The Prudential Regulation of Banks,* the MIT Press, Cambridge.

Diomand, D. W. (1984). “Financial Intermediation and Delegated Monitoring”, *Review of Economic Studies,* 51(3), 393-414.

Diomand, D. W ve P. H. Dybvig, (1983). "Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity", *Journal of Political Economy,* 91(3), 401-419.

Diomand, D. W. ve R. G. Rajan, (2001). "Liquidity Risk, Liquidity Creation, and Financial Fragility: A Theory of Banking", *Journal of Political Economy,* 109(2), 287-326.

Dobson, W. Ve P. Jacquet, (1998). *Financial Services Liberalization in the WTO*, Institute for International Economics, Washington D.C.

DPT, (2004). *Katılım Öncesi Ekonomik Program*, Kasım.

Egli, D. ve B. Rime, (1999). "The UBS-SBC Merger and Competition in the Swiss retail Banking Sector", *Swiss National Bank, Study Center Gerzensee*, *Working Paper*, N. 00.02.

Emek, U. (2000). "Finansal Piyasalarda Serbestleşmenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkileri", *Rekabet Dergisi*, 1(3), 58-83.

Erçel, G. (1999). "Türkiye'de Merkez Bankacılığı", Bulgaristan Merkez Bankası'nın 120. kuruluş yıldönümü münasebetiyle yapılan konuşma, 26 Ocak, Sofya.

Ertuğrul, A. ve O. Zaim, (1996). *Türk Bankacılığında Etkinlik,: Tarihi Gelişim Kantitatif Analiz,* Ankara, Ünal Offset.

European Central Bank-ECB, (2000). *EU Banks' Income Structure,* Frankfurt.

European Central Bank-ECB, (2001). *Structural Analysis of the EU Banking Sector*, Frankfurt.

Fama, F. F. (1980). "Banking: In the Theory of Finance", *Journal of Monetary Economics*, 6(1), 39-57.

Fisher, I. (1933), "The Debt-Deflation Theory of Great Depression", *Econometrica,* 1(4), 337-357.

Fischer, S. (1999). "On the Need for an International Lender of Last Resort", *Journal of Economic Perspectives,* 13(4), 84-105.

Flannery, M.J. (1998). "Using Market Information in Prudential Bank Supervision: A Review of the U.S. Empirical Evidence", *Journal of Money, Credit and Banking*, 30(3), 273-305.

Focaralli D. ve F. Panetta, (2003). "Are Mergers Beneficial to Consumers? Evidence from the Italian Market for Bank Deposits", *American Economic Review*, 93(4), 1152-1172.

Freixas, X. ve J.C. Rochet, (1998). *Microeconomics of Banking*, The MIT Press, third edition, Cambridge.

Freixas, X. Ve A.M. Santomero, (2002). "An Overall Perspective on Banking Regulation", Federal *Reserve Bank of Philadelphia Working Paper*, N. 02-1.

Fry, J. M. (1995). *Money Interest and Banking in Economic Development*, John Hopkins., London.

Garcia, G.G.H. (2000). "Deposit Insurance and Crisis Management", *IMF Working Paper,* N. WP/00/57.

Gelos, R.G. ve J. Roldos, (2002). "Consolidation and Market Structure in Emerging Markets Banking Systems", *Financial Globalization: Blessing or Curse?,* Joint Conference by Johann Wolfgang Goethe-University, George Washington University, and World Bank, May, 30- 31, Washington D.C.

Gilbert, A.R. (1984). "Bank Market Structure and Competition: A Survey", *Journal of Money, Credit and Banking*, 16 (4, part 2), 617-45.

Gilbert, A.R. ve A.M. Zaretsky, (2003). "Banking Antitrust: Are The Assumptions Still Valid?", *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 85(6), 29-52.

Goodhart, C., P. Artmann, D. Llewellyn, L.Rojas-Suarez ve S. Weisbrod (1998). *Financial Regulation:Why, How and then Where Now?,* Routledge Press.

Greewald, B. ve J.E. Stiglitz, (1986), "Externalities in Economics with Imperfect Information and Incomplete Markets", *Quarterly Journal of Economics*, 101(2), 229-264.

Grossman, S. ve J. E. Stiglitz, (1980). "On the Impossibility of Informationally Efficient Markets", *American Economic Review*, 70(3), 393-408.

Group of Ten, (2001). *Report on Consolidation in the Financial Sector*, BIS, IMF, OECD.

Guevara, J.F., J. Maudos ve F. Pérez, (2003). "Integration and Competition in the European Financial Markets", Institute Valenciano de Investigaciones (IVIE) *Working Paper, N. WP-EC 2003-12.*

Guzman, M.G. (2000a). "Bank Structure, capital accumulation and growth: A Simple macroeconomic model", *Economic Theory,* 16(2), 421-55.

Guzman, M.G. (2000b). "The Economic Impact of Bank Structure: A Review of Recent Literature", *Economic and Financial Review*, Federal Reserve Bank of Dallas, Second Quarter, 11-25.

Hafferman, S. (1996). *Modern Banking in Theory and Practice*, John Wiley&Sons Ltd, London.

Hellmann, T. F., K. C. Murdock ve J. E. Stiglitz, (2000). "Liberalization, Moral Hazard in Banking, and Prudential Regulation: Are Capital Requirements Enough?", *American Economic Review,* March, 90(1), 147-165.

Hempell, H.S. (2002). " Testing for Competition Among German Banks" *Economic Research Centre of the Deutsche Bundesbank Discussion Paper,* N. 04/02.

Hoggarth, F. R. Reis ve V. Saporta (2001). "Costs of Banking System Instability: Some Empirical Evidence", *Bank of England Working Paper*, N. 144.

Honohan, P. ve S. E. Joseph, (1999), "Robust Financial Restraint", Tebliğ, *the workshop on World Bank Financial Liberalization: How far? How Fast?* Development Research Group, World Bank, Washington D.C., http://www.worldbank.org/research/interest/confs/past/papers18/HonohanStiglitzNew.pdf.

Hughes J.P. (2000). "Incorporating risk into the analysis of production", *Atlantic Economic. Journal*, 27(1), 1-23.

Hughes J.P., L.J. Mester ve C.-G. Moon, (2000). "Are scale economies in banking elusive or illusive? Evidence obtained by incorporating capital structure and risk-taking into models of bank production*", University of Pennsylvania, the Wharton School, Working Paper*, N. 00-4.

Hughes J.P., W. Lang, L.J. Mester ve C.-G. Moon, (1996). "Efficient Banking Under Interstate Branching", *Journal of Money Credit and Banking,* 28(4-2), 1045-1071.

Hutchison, M. ve I. Neuberger, (2002). "How Bad Are Twins? Output Costs Of Currency And Banking *Crises", Pacific Basin Working Paper Series,* N.02-02.

IMF, (2000). *Turkey: Selected Issues and Statistical Appendix,* IMF Staff Country Report, N. 00/14.

Işık İ. Ve M. Kabir Hassan, (2003). "Financial disruption and bank productivity: The 1994 experience of Turkish banks", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 43(2), 291-320.

Işık İ. Ve M.K. Hasan, (2002). "Technical, scale and allocative efficiencies of Turkish Banking industry", *Journal of Banking and Finance*, 26(4), 719-766

Işık, I. D. Uysal ve U. Meleke, (2003) "Post Entry Performance of De Novo banks in Turkey", *Tebliğ, .Economic Research for Arab Countries, Iran and Turkey., Morocco,* December.

Jayaratne J. ve P.E. Strahan, (1997). "Entry restrictions, Industry Evolution, and Dynamic Efficiency: Evidence from Commercial Banking", *Federal Reserve Bank of New York, Working Paper*, N. 22.

Jiang, G., J. Wong ve A. Sze, (2004). "Banking Sector Competition in Hong Kong-Measurement and Evolution Over Time", *Hong Kong Monetary Authority Working Paper,* N. RM2004-04.

Kaminsky G.L. ve C. M. Reinhart, (1999). "The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems", *American Economic Review*, 89(3), 473-500.

Karataş, N. (2005). "Bankalara, Rekabet Kurumundan Aynı Anda Taksit Durdurma Sorgusu", Hürriyet, Mayıs 19.

Kibritçioğlu, A. (2005). "Banking Sector Crises and Related New Regulations in Turkey", *Primavera* 2005, N. 32, 141-148 dergisinde "El sector bancario y las nuevas regulaciones" başlığıyla İspanyolca yayınlanan makalenin İngilizce metni.

Keeley, C. M. (1990). "Deposit Insurance, Risk and Market Power in Banking", *American Economic Review,* 80(5), 1183-1200.

Kiyotaki, N. ve J. Moore, (1997). "Credit Cycles", *Journal of Political Economy,* 105(2), 211-248.

Klein, M. (1971). "A theory of the banking firm", *Journal of Money, Credit and Banking,* 3(2), 205-18.

Koskela, E. Ve R. Stenbacka, (2000). "Is there a tradeoff between bank competition and financial fragility?", *Journal of Banking and Finance*, 24(12), 1853-1873.

Koutsomonali-illipaki, N. ve C. Staikouras, (2004). "Competition and Concentration in the New European Banking Landscape", *Athens University of Economics and Business, Department of Accounting and Finance*, mimeo.

Lai, A. (2002) "Modelling Financial Instability: A Survey of the Literature*", Bank of Canada Working Paper*, N. 02-12.

Levy-Yeyati, E. M.S. M. Pería ve S. Schmukler, (2004). "Market Discipline in Emerging Economies: Beyond Bank Fundamentals," (Editörler: C. Borio, W. C.Hunter, G.G. Kaufman ve K.Tsatsaronis", *Market Discipline across Countries and Industries* içinde, MIT Press, Cambridge.

Llewellyn, D. (1999). "The Economic Rationale for Financial Regulation" *Financial Service Authority Occasional Paper*, N.1, London.

Mason, E.S. (1939). "Price and Production Policies of Large-Scale Enterprise", *American Economic Review*, 29(1), 61-74.

Matutes C. Ve X. Vives (2000). "Imperfect competition, risk taking, and regulation in banking*", European Economic Review*, 44(1), 1-34.

Maudos, J.ve J.F.de Guevara, (2004), "Factors explaining the interest margin in the banking sectors of the European Union", *Journal of Blanking and Finance*, 28(9), 259-2281.

Mayer, C. (1999). "The Assessment: Financial Stability", *Oxford Review of Economic Policy,* 15(3), 1-8.

Mercan M., A. Reisman, R. Yolalan ve A.B. Emel, (2003). "The effect of scale and mode of ownership on the financial performance of the Turkish banking sector: results of a DEA-based analyses", *Socio-Economic Planning Sciences,* 37(3), 185-202.

Mester, L. (1994). "Efficiency of Banks in the third federal Reserve District", University of Pennsylvania, the Wharton School, Working Paper, N. 94-13.

Mester, L. (2003). "Applying, Efficiency Measurement Techniques to Central Banks", *Universitiy of Pennsylvania, the Wharton School, Working Paper*, N. 03-13.

Miert, V. (1998). "EU Competition Policy in the Banking Sector", *Speech to the foreign bankers in the Belgian Bankers' Association,* September, 22, *Brussels*.

Mishkin, F.S. (1997). "The Causes and Propagation of Financial Instability: Lessons for Policymakers", Federal Reserve Bank of Kansas City, *Maintaining Financial Stability in a Global Economy Symposium Proceedings içinde,* 55-95.

Mishkin, F.S. (1998). “Financial Consolidation: Dangers and Opportunities”, *NBER Working Paper,* N. 6655

Mishkin, F.S. (2001a). "Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries", *NBER Working Paper*, N. 8087.

Mishkin, F.S. (2001b). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets,* Addison Wesley, Sixth Edition, Boston.

Molyneux, P. (1999). “Increasing concentration and competition in European banking: the end of anti-trust?” *European Investment Bank Cahiers Papers*, 4(1), 127-136.

Molyneux, P., D.M. Lloyd-Williams ve J. Thornton, (1994). “Competitive Conditions in European Banking” *Journal of Banking and Finance*, 18(3), 445-459.

Monti, M. (1972). “Deposit, credit, and interest rate determination under alternative bank objectives”, (Editörler: G.P. Szego and K.Shell), *Mathematical methods in investment and finance,* içinde, North-Holland, Amsterdam,

Morgan, G. ve D. Knights, (1997). *Regulation and Deregulation in European Financial Services,* Macmillan Press Ltd, London.

Nagarajan, S. ve C.W. Sealey, (1995). "Forbearance, deposit insurance pricing, and incentive compatible bank regulation", *Journal of Banking and Finance,* 19(6), 1109-1130.

Nathan, A. ve E.H. Neave, (1989). "Competition and contestability in Canada's financial system: empirical results", *Canadian Journal of Economics,* 22(3), 576-594.

Neuberger, D. (1998). "Industrial Organization of Banking: A Review", *International Journal of the Economics and Business*, 5(1), 97-118.

OECD, (1998). *Enhancing the Role of Competition in the Regulation of Banks*, DAFFE/CLP(98)16, Paris.

OECD, (2000). *Mergers in Financial Services*, DAFFE/CLP(200)17, Paris.

Özatay, F. ve G. Sak, (2002). "The 2000-2001 Financial Crisis in Turkey" *Paper presented at the Currency Crisis Conference of the Brookings Institution,* May 2002, Washington, D.C., http://www.brookings.edu/dybdocroot/es/commentary/journals/trade/forum/papers.htm.

Pagano, M. (1993) "Financial Markets and Growth", *European Economic Review,* 37(3), 613-22.

Panzar, J. ve J. Rosse, (1982). "Structure, conduct and comparative statistics", *Bell Laboratories Economic Discussion Paper,* N. 248

Panzar, J. ve J. Rosse, (1987). "Testing for Monopoly Equilibrium", *Journal of Industrial Economics*, 25(4), 443-456.

Peltzman, S. (1977). "The gains and losses from industrial concentration", *Journal of Laws and Economics*, 20(2), 229-263.

Peria M. S.M. ve S. L. Schmukler, (1999). "Do Depositors Punish Banks for "Bad" Behavior? Market Discipline in Argentina, Chile, and Mexico", *World Bank Working Paper,* N. 2058.

Perotti, E.C. ve J. Suarez, (2001). "Last Bank Standing: What Do I Gain If You Fail", *European Economic Review,* 46(9), 1599-1622.

Petersen, M.A. ve R.G. Rajan, (1995). "The effect of credit market competition on lending relationship", *Quarterly Journal of Economics*, 110(441), 407-443.

Phlips, L. (1995). *Competition Policy: A Game-Theoretic Perspective,* Cambridge University Press, Cambridge.

Pınar A. ve G. Sak, (2002). *Avrupa Birliği Kapsamında Devlet Yardımları Ve Türkiye'de Kamu Bankacılığı Deneyimi Üzerine Gözlemler*, 17. Türkiye Maliye Sempozyumu'nda Sunulan Tebliğ, Antalya, 22-25 Mayıs.

Pilloff, S.J. (1999). "Multimarket Contract in Banking", *Review of Industrial Organization,* 14(2), 163 – 182.

Raveggi, M. (2002). *Consolidation in Banking and its impact on competition and efficiency in the European Union,* College of Europe Bruges, Economic Department.

Reboredo, J.C. (2004). "A note on efficiency and solvency in banking", *Applied Economics Letters,* 11(3), 183-185.

Ribon, S. ve O. Yosha, (1999). " Financial Liberalization and Competition in Banking: An Empirical Investigation", *Bank of Israel Discussion Paper*, N. 99.05.

Rosse J. ve J. Panzar, (1977). "Chamberlin versus Robinson: An Empirical Test for Monopoly Rents", Standford University, *Studies in Industry Economics, Research Paper*, N. 77.

Santos, J.A. (2000). "Bank Capital Regulation in Contemporary Banking Theory: A Review of the Literature", *BIS,* N. 90.

Sak, G. (1995). *Public Policies Towards Financial Liberalization: A General Framework and An Evaluation of Turkish Experience in the 1980's,* CMB Publication, N. 22, Ankara.

Sak, G. (1998). "Financial Liberalization and Bank Behavior: The Case of Turkey", Tebliğ, *KAS Meeting on Banks and Economic Development*, June, Tunisia.

Schmidt, K.L. (1997). "Managerial Incentives and Product Market Competition", *Review of Economic Studies,* 64(2), 191-213.

Schioppa,T. P. (2001). "Bank Competition: A Changing Paradigm", *European Finance Review,* 5(1-2), 13-20.

Schumpeter, J. A. (1912). *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung,* Leipzig, DunckerHumblot, [*The Theory of Economic Development; An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and Business Cycle*, Çeviren Redvers Opie, Harvard University Press, 1934, Cambridge, Mass.].

Seong, S. (2002). "Competition, Competition Policy, and Economic Growth", *Tebliğ, the Seoul Forum on Competition Policy*, November 6-8, Korea.

Shaffer S. (1982). "A Nonstructural Test for Competition in Financial Markets", Federal Reserve Bank of Chicago, *Proceedings of a Conference on Bank Structure and Competition, içinde*, 225-243.

Shaffer S. (1989). “Competition in the US banking industry”, *Economics Letters*, 29(4), 321-323.

Shaffer S. (1993). "A Test of Competition in Canadian Banking", *Journal of Money, Credit, and Banking,* 25 (1), 49-61.

Shaffer S. (1998). “The Winner's Curse in Banking”, *Journal of Financial Intermediation,* 7(4), 359-392.

Shaffer S. (2002). “Conduct in a Banking Monopoly”, *Review of Industrial Organization,* 20(3), 221-238

Shaffer S. (2004). “Patterns of Competition in Banking,” **,** *Journal of Economics and Business,* 56 (4), 287-313.

Shy, O. ve R. Stenbacka, (1998). “Market Structure and Risk Taking in the Banking Industry”, *Bank of Finland - Studies in Economics and Finance*, N. 22/98.

Simons, K. ve J. Stavins, (1998). “Has Antitrust Policy in Banking Become Obsolete?” *New England Economic Review*, March/April, 13-26.

Sironi, A. (2003). “Testing for market discipline in the European banking industry: evidence from subordinated debt issues”, *Journal of Money, Credit and Banking*, 35(3), 443-472.

Smith, B. (1984). “Private information, deposit interest rates, and the 'stability' of the banking system”, *Journal of Monetary Economics*, 14(3), 293-317.

Steinherr A., A. Tükel ve M. Üçer, (2004). “The Turkish Banking Sector, Challenges and Outlook in Transition to EU Membership”, The Centre for European Policy Studies, *EU-Turkey Working Paper* N. 4 .

Stigler, G.J. (1964). “A Theory of Oligopoly”, *Journal of Political Economy,* 72(2), 44-61.

Stigler, G.J. (1987). “Competition”, (Editörler: J.Eatwell, M. Miltigate ve P. Newman), *The New Palgrave,* içinde London, Macmillan.

Stiglitz, J. (1994). "The Role of the State in Financial Markets", World Bank, *Proceedings of World Bank Conference on Development Economics 1993,* içinde DC: Washington,

Stiglitz, J. (1998). "The Role of the Financial System in Development", *Tebliğ, the Fourth Annual Bank Conference on Development in Latin America and the Caribbean,* San Salvador.

Stiglitz, J. (2001). “Principles of Financial Regulation: A Dynamic Portfolio Approach”, *The World Bank Research Observer,* 16(1)*,* 1-18

Stiglitz, J. ve A. Weiss, (1981) "Credit Rationing in Markets with Imperfect Information", *American Economic Review,* 71(3), 912-927.

Stiroh K.J ve P.E. Strahan, (2003). "Competitive Dynamics of Deregulation: Evidence from U.S Banking", *Journal of Money, Credit and Banking*, 35(5), 801-828.

Tavares, G. (2002). "A Bibliography of Data Envelopment Analysis: 1978-2001", *Rutcor Research Report,* RRR 01-02, January, http://rutcor.rutgers.edu/pub/rrr/reports2002/1_2002.pdf.

TBB, (2003). *Bankalarımız*. İstanbul.

Türkan, E. (2004). *Türk Ekonomisinde Makro Kredi Kanalı: Ölçek ve Kalite Açısından Bir Değerlendirme*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.

Suominen, M. (1994). "Measuring Competition in Banking: A Two-Product Model", *Scandinavia Journal of Economics,* 96(1), 95-110.

Varvel W. H. C. Wallich, (1981). "Evolution in Banking Competition", *Economic Review* Federal Reserve Bank of Richmond, 67(2), 3-10

Venet, R.V. (2002). "Cost and profit efficiency of financial conglomerates and universal banks in Europe", *Journal of Money, Credit and Banking,* 34(1), 254-282.

Vickers, J. (1995). "Concepts of Competition", *Oxford Economic Papers*, 47(1), 1-23.

Villas-Boas, J.M. ve U. Schmidt-Mohr, (1999). "Oligopoly with Asymmetric Information: Differentiation in Credit Markets", *RAND Journal of Economics,* 30(3), 375-396.

Viscusi, W.K., J.M. Vernon ve J.E. Jr. Harrington, (1998). *Economics of Regulation and Antitrust,* The MIT Press, fourth printing, Cambridge.

Vives X. (1998). "Competition and Regulation in European Banking", http://www.worldbank.org/research/interest/confs/past/may10/vives.pdf

Vives, X. (2001). "Competition In The Changing World Of Banking", *Oxford Review of Economic Policy*, 17(4), 535-547.

Wagenvoort, R. ve P. Schure, (1999), "Who are Europe's efficient bankers", (Editör: European Investment Bank) *European banking after EMU* içinde, (4)1, 105-126.

World Bank, (2003). *Non-Bank Financial Institutions and Capital Markets Report*, N. 25467-TU.

World Bank ve OECD, (1998). *A Framework for the Design and Implementation of Competition Law and Policy*, Washington D.C.

Yıldırım, H.S. ve G.C. Philippatos, (2003). "Efficiency of Banks: Recent Evidence from the Transition Economies of Europe-1993-2000", *Tebliğ EFMA 2004 Basel Meetings*.

Yue, P. (1992). "Data envelopment analysis and commercial bank performance: a primer with applications to Missouri banks" *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 1, 31-45.